

શ્રી કલ્યાણ ગૌતમ નીતિ સ્મારક ગ્રંથમાલા : પુષ્પ હસું

॥ ઓમ શ્રી આચાર્યરક્ષિતસૂરિ, કલ્યાણ સાગર સૂરિ,
ગુણ સાગર સૂરીશ્વરેભ્યો નમઃ ॥

卐

卐

સુખી થવાનાં સરળ ઉપાયો

卐

સંપાદક :

શ્રી અચળ (વિધિપક્ષ) ગચ્છાધિપતિ પ્રખર વક્તા,
સકલ શાસ્ત્રવેત્તા, શ્રી આચાર્યરક્ષિત તત્ત્વજ્ઞાન જૈન
વિદ્યાપીઠ-સંસ્થાપક, શાંતમૂર્તિ, નવિન સિદ્ધાન્તો-
રચિયતા, આચાર્યશ્રીના સકલ ગુણસંપન્ન, પરમ
ગુરુદેવેશ આચાર્યશ્રી ગુણસાગર સૂરીશ્વરજીના શિષ્ય.

મુનિ કીર્તિસાગરજી

卐

પ્રકાશક :

ગોમ બીહડા [કચ્છ] શ્રી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ

नम्र सूचन

इस ग्रन्थ के अभ्यास का कार्य
पूर्ण होते ही नियत समयावधि में
शीघ्र वापस करने की कृपा करें.
जिससे अन्य वाचकगण इसका
उपयोग कर सकें.

प. पू. अचल - गच्छाधिपति
सभतानिधि शुद्धदेव आचार्य
श्री गुण सागर सूरीश्वरजी महाराज

ACHARYA SRI KAILASSAGARSURI GYANMANDIR
SRI MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA
Koba, Gandhinagar-382 009.
Phone : (079) 23276252, 23276204-05

શ્રી કલ્યાણ ગૌતમ નીતિ સ્મારક ગ્રંથમાળા : પુષ્પ દંતુ—

ૐ શ્રી આર્ય રક્ષિત સૂરિ, કલ્યાણ સાગર સૂરિ,

ગુણસાગર સૂરિશ્વરેભ્યો નમઃ

સુખી થવાનાં સરલ ઉપાયો

卐

સંપાદક :

શ્રી અંચળ (વિધિપક્ષ) ગચ્છધિપતિ, પ્રખરવક્તા, સકલ
શાસ્ત્રવેત્તા, શ્રી આર્યરક્ષિત તત્ત્વજ્ઞાન જૈન વિદ્યાપીઠ—સંસ્થાપક,
શાંતમૂર્તિ, નવિન સિદ્ધાન્તો રચયિતા, આચાર્યશ્રીના સકલગુણ
સંપન્ન, પરમ ગુરુદેવેશ આચાર્યશ્રી ગુણસાગરજી સૂરીશ્વરના શિષ્ય
મુનિ કીર્તિસાગરજી

卐

પ્રકાશક :

ગામ બીહડા—(કચ્છ) શ્રી ચેતાંગર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ

પ્રકાશક અને પુસ્તક મળવાનું સ્થળ :

શ્રી શ્રવેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ

મુ : ખીદડા-કચ્છ (ડી. માંડવી)

કિંમત : પાંચ-પાંચ

૦

આવૃત્તિ પહેલી, નકલ ૧૦૦૦ સંવત ૨૦૨૬ જ્ઞાનપંચમી.

આ પુસ્તકની આશાતના ઠરવી નહિ

Serving Jinshasan

130853

gyanmandir@kobatirth.org

સુદ્રક

એલ. સી. દેસાઈ

સંગીતા સેટીંગ વર્ક્સ,

૨૬, સત્યમ કો. ઓ. હા. સોસાયટી,

શાહપુર, બહાઈ સેન્ટર, અમદાવાદ-૧.

સમર્પણ

જેમણે મારામાં રહેલા અવગુણ રૂપ પંઠને દૂર કરી સદ્ગુણોનું

સિંચન કર્યું. અને ચારિત્ર રતનની લેટ આપી, તેવા અને

પૂ. ક્રિયોધ્ધારક શ્રી ગૌતમસાગર સૂરીશ્વરજીના પદ્મધર

પૂ. પાદ અચલ ગચ્છાધિપતિ સમતા ગુણ નિધી.

આચાર્યદેવ શ્રી ગુણસાગર સૂરીશ્વરજીના ઠરકમલમાં

“સુખી થવાના સરલ ઉપાયો”

નામનો આ ગ્રંથ સાદર સમર્પણ

કરું છું.

લી. આપનો શિષ્ય મુનિ

કીર્તિસાગરના વંદન

**સુખી થવાના સરલ ઉપાયો અથવા સુખ મેળવવાનાં
સાદા ઉપાયો પુસ્તક વિશે કિંચિદ્ વક્તવ્ય !**

આ પુસ્તક રત્ન વિષે શું લખવું ? કારણ કે—જેની અંદર મહાપુરૂષો, સકલ શાસ્ત્રવેત્તાઓની જ કૃતિઓ છે, એવા શ્રુતધરો પાસે હું શા લેખામાં ! એઓનાં જ્ઞાન માટે કાંઈ પણ લખવું તે સુવર્ણને પિત્તળનો ઓપ આપવા જેવું થાય. પણ ચાહુ પદ્ધતિ પ્રમાણે કાંઈક લખવું જોઈએ, તો વિશેષ તો કાંઈપણ લખી શકું એમ નથી જ. તદ્દપિ અલ્પ બુદ્ધિ પ્રમાણે લખવાની ધીઠાઈ કરું છું.

અનંત કાળથી આત્મા સંસારમાં અનેક જાતિના દુઃખો ભોગવી રહ્યો છે, તે શ્યા માટે ? શું એને દુઃખો પ્રિય છે ? ના, તો પછી દુઃખોનો માર્ગ શ્યા માટે ગ્રહણ કરે છે ? એમ પ્રશ્ન થઈ શકે !

આત્માને સુખ જોઈએ છે, છતાં તે માર્ગ શ્યા માટે ગ્રહણ કરતો નથી ? આનું મુખ્ય કારણ અજ્ઞાનતા જ છે. તો બાણુ-પણા માટે પ્રયત્ન શ્યા માટે નથી કરતો ? આમાં મુખ્ય કારણ કર્મોની સત્તા નીચે જીવોદ્ધાઓલા છે તે જ કારણ છે.

તો હવે કર્મો કેટલા પ્રકારના છે ? અને તેની પ્રકૃતિઓ, તેઓની રચના શી શી રહેલ છે ? એ કર્મ સત્તામાંથી જીવ છૂટો કેમ થાય ? જો પોતાનામાં શક્તિ નાહોય તો બીજાની મદદ લઈને તેમાંથી મૂક્ત કેમ થવું ? તેવા માર્ગ પણ અનંત જ્ઞાનીઓ બતાવી ગયા છે, તે શાસ્ત્રોમાં વિદિત છે; પણ ગહન શાસ્ત્રો પોતાની મેળે સામાન્ય સમજણવાલા સમજી ન શકે. અને દરેક

૫

ઠેકાણે, અને દરેક વખતે તેવાં જ્ઞાન-ધારકોનો સંયોગ પણ ન મળી શકે. તો સાધારણ સમજણવાલા લબ્ધો પોતાનું શ્રેય કેમ કરી શકે ? એટલા માટે જ અનંત જ્ઞાનીઓએ જે માર્ગ બતાવેલ છે તે જ માર્ગ વર્તમાનમાં સૂત્રો સિદ્ધાંતોમાં આપણા પૂર્વાચાર્યો આપણા ઉપર કંઈપણ બુદ્ધિથી, વાતસલ્ય ભાવથી સરળ અને સીધીભાષામાં લખી ગયા છે. તે વાંચવાથી સમજી શકે, અને આત્મ શ્રેયકરી શકે; આ ઉદ્દેશથી આ પુસ્તકમાં જે સંગ્રહાયેલ છે તે જ્ઞાનીઓનાં જ વચનો છે.

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ. જેનાથી કર્મ બંધ થાય છે તેનું સ્વરૂપ આ પુસ્તકમાં આપેલ છે. મિથ્યાત્વાદિ કેમ મટે ? એના માટે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવું જોઈએ, તો સમ્યક્ત્વ કેમ મેળવી શકાય ? અને સમ્યક્ત્વ શી વસ્તુ છે ? તે કેટલા પ્રકારનું છે ? તે કેમ પ્રાપ્ત થઈ શકે ? તેની શી સ્થિતિ છે ? કોણ કઈ રીતે સમક્ષિત મેળવી શકે ? તેના માટે શા ઉપાયો કરવાં જોઈએ, કેવા પ્રકારનાં કરવા જોઈએ ? વિગેરે બાબતો પણ સમજાવેલ છે. બ્યાવહારિક અને આધ્યાત્મિક બંને રીતો પણ જ્ઞાનીઓએ સમજાવેલ છે. તો આ પુસ્તકમાં સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ ખરતર ગચ્છીય શ્રી જિનલાલસૂરિ અને અંચલ ગચ્છીય શ્રી વિદ્યાસાગરસૂરિના શિષ્ય શ્રી જ્ઞાનસાગરજીએ ખૂરહાનપૂરમાં ૧૮૭૬માં રચેલ સમ્યક્ત્વની સજ્જાયમાં સમજાવેલ છે. તેમ શ્રી અંચલ ગચ્છીય પંડિત શ્રી પુણ્યરૂચિ મહારાજના શિષ્ય પંડિતશ્રી આણંદરૂચિ મહારાજ તથા જીવોનું સ્વરૂપ અને કર્મોનું સ્વરૂપ મહાઉપાધ્યાય શ્રી જસવિજયજી મહારાજ તથા શ્રી દેવચંદ્રજી મહારાજ (ખરતર

For Private and Personal Use Only

૭

આ પુસ્તકના માટે મહેનત કરનાર, દલાલી કરનાર, સેવા-ભાવિ, ધર્મપ્રિય, દેવ ગુરૂ પ્રત્યે ભક્તિકારક શ્રાવક શાહ આશારીઆ ભાઈ નથુભાઈને ભૂલી જવાય તો ગુણગ્રાહી તો ના કહેવાય ને ? અચલ ગચ્છ અખિલ ભારત સંઘના સ્થાનિક પ્રમુખ શ્રીચુત પટેલ કચ્છાણુભાઈ તો ઘણી પ્રવૃત્તિમાં જોડાયેલા હોવા છતાં પણ સંઘના કાર્યમાં બીજા કાર્યોને છોડીને પણ ધાર્મિક કાર્ય હૃદયપૂર્વક બજાવી રહ્યા છે. અને જ્ઞાનનો લાભ પોતાની સાથે બીજાને પણ મલી શકે, તે માટે પ્રયત્ન કરનારને કેમ ભૂલાય ? સાથે સાથે સંઘવી જીવણલાલ-ભાઈ (અમદાવાદ) જેણે પુસ્તક છપાવી આપવું, મુકે સુધારવાની બધી પ્રવૃત્તિ કરનારને પણ સંભારવું જોઈએ ને ? આટલા બધાને સંભાર્યા તો જેની કૃપા દ્રષ્ટિથી આગલ વધેલ, જ્ઞાન મેળવેલ, જ્ઞાન દર્શન, આસ્થિયમાં આગલ વધાય, અને જેઓના તરફથી સપ્રેમે પુત્રના પેઠે દરેક જાતની સહાય અપાય એવા શ્રી સદ્ગુરૂદેવેશ, અચલ ગચ્છાધિપતિ પૂ. આચાર્ય દેવેશ શ્રી ગુણસાગર સૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીના ઉપકારક ગુણો કહો ? કેમ ભૂલી શકાય ? અને છેલ્લે છેલ્લે મારા લઘુ ગુરૂ બંધુ સુનિરાજશ્રી કલાપ્રભસાગરજીએ મહદ આપેલી તો તેને કેમ ભૂલાય ?

સં. ૨૦૨૮ શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૫ બુધવાર
મુ: બાડા-કચ્છ (તા. માંડવી)

લી. સુનિ કીર્તિ સાગરજી

આ પુસ્તક વિષે બે બોલ

પૂ. આ. દે- શ્રી ગુણસાગર સૂરિશ્ચો નમઃ

આગમપ્રસૂ પૂજ્ય પાદ મુનિરાજ શ્રી કીર્તિસાગરજીનો વર્ષોના પરિશ્રમે લખેલ “સુખી થવાના સરલ ઉપાયો” એ નામક પુસ્તક તાજેતરમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે તે આનંદનો વિષય છે ને જરૂર વાંચવા જેવો છે.

આ ગ્રંથ હાથમાં લેતાં સૌને ગમી જાય તે સ્વાભાવિક છે. કારણ કે આ જગતની અંદર રહેલા દરેક નાના મોટા આત્માઓ સુખી થવા ઇચ્છે છે. દુઃખ કેઈનેય ગમતું નથી. દુઃખતું નામ સાંભળતાં વેંત જ આયવોય કરી બેસે છે. જ્યારે સુખમાં દુઃખી પ્રાણીઓને ચાદ કરતા નથી. હકીકતે જે સુખમાં આનંદ માણે છે તે સુખ નથી પણ દુઃખ છે. આમ સુખી હોવા છતાં પણ તે દુઃખના ઘરમાં બેઠા છે. સુખ અને દુઃખ એ બાહ્ય વસ્તુ છે. એ સુખ દુઃખના સંભારણામાં જ આત્માને વિશેષ કર્મબંધનમાં નાખીને વિશેષ દુઃખી થાય છે. શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે

“પુણ્યસ્ય ફલમિચ્છન્તિ-પુણ્યં નેચ્છન્તિ માનવાઃ ।

ન પાપ ફલમિચ્છન્તિ-પાપં કુર્વન્તિ યત્નતઃ” ॥ ૧ ॥

અર્થાત્ દરેક પ્રાણીઓ પુણ્યના ફળ રૂપ સુખને લોગવવા તૈયાર છે અને હિમેશાં એ સુખ ટકી રહે એમ ઇચ્છે છે, પણ પૂર્વના પુણ્ય પ્રતાપે મળેલા તન-મન-ધનને સદ્માર્ગે ખર્ચવા, પુણ્ય બંધન કરવા (લાવિમાં આ રીતે સુખી થવા) તૈયાર નથી.

૯

જ્યારે આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે પાપના ક્ષણ રૂપ દુઃખને કેઈ નથી ઇચ્છતા, પક્ષ પક્ષ સુખનાં સંભારણા કરી રહેલ હોય છે. દુઃખથી દૂર ભાગે છે છતાં ખૂબ જ પ્રયત્નોપૂર્વક-પ્રેમ પૂર્વક-ઈન્દ્રિયોના સુખને ખાતર નૂતન કર્મબંધન કરવા તૈયાર છે.

હાય ! દશ દષ્ટાંતે દુર્લભ-અમૂલ્ય માનવ જીવન-આ રીતે વેડકાય છે ! ધર્મ કરવા માટે મળેલ પાંચે ઇન્દ્રિયોને એના એના વિષયોના આનંદમાં પરાવે છે !

પુનઃ પુનઃ આર્યકુળ, વિતરાણ ભગવંતોનો ધર્મ, સુગુરુનું શરણું નહિં મળે. મૂકત થવાને માટે તો આ એક જ સાધન છે માનવ જીવન ! “ દુલ્લહે ખલુ માણુસે ભવે ”

ઓ માનવો ! જરા એક પ્રશ્ન પુછી લઉં ? તમે સુખી થવા દરેક સ્થાને દોડધામ કરો છો, પણ તમને ખબર છે ? કે સાચું સુખ શેમાં છે ? આંખો મીચીને જ્યાં ત્યાં દોટ મૂકો છો !

ખસ....આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો તમને કઠીન લાગશે, ખરૂં ને ?

તો ચિંતા મા કરશો. જો તમને સાચું સુખ જોઈતું હોય તો આ પુસ્તક શાંતિથી વાંચો, એક સાથે ઘણું વાંચશો મા, થોડું થોડું વાંચન કરશો. કારણ કે બે ટકેનું ભોજન એક ટાઈમે એકી સાથે ખાઈ લઈએ તો ચાલે ? ન જ ચાલે, તેમ આખું પુસ્તક ધડાધડ વાંચશો તો ખરી સમજ નહીં પડે, તમને સારી રીતે વાંચતાં આવડે છે તે મને ક્યાં ખબર નથી ? પણ સારી રીતે સમજતાં આવડે છે ? એટલા માટે જ દરરોજ પરિમિત પૃષ્ઠો વાંચશો ને ત્યારબાદ સ્વ ઉપર તેનું ચિંતન કરશો તો

૧૦

સમજતાં આવડ્યું કહી શકાય, ખરૂંને? અને ચિંતન બાદ આચરણમાં તરત મૂકી દેવા કોશીશ કરશે. તો ધીમે ધીમે સુખદુઃખમાં સમાનતા (ધીરજ) ધરી શકશે. તો લેખકશ્રીનો અને પ્રકાશકોનો પરિશ્રમ સાર્થક થયો ગણાશે.

આ ગ્રંથમાં જુદા જુદા ગ્રંથોના વાંચન ચિંતનમાંથી તારવણ કરી એકત્રિત લખાણ કરવામાં આવ્યું છે. સંસ્કૃતના ગ્રંથો તેમજ અનુવાદના ગ્રંથોમાંથી બધાને (સાધારણને) સમજ ન પડે એ ઉદ્દેશે જ સરલ ભાષામાં મૃદુ લખાણ કરવાનો લેખકશ્રીનો પ્રયાસ છે.

સિવાય (પ્રાયઃ અપ્રગટ) સજ્જાયો પણ આપવામાં આવી છે, જે સાહિત્ય પ્રેમીઓને આનંદનો વિષય થઈ પડશે.

અહીં લેખકશ્રીનો અત્યંત પરિચય આપવો પણ ઉપયોગી હોઈ પ્રસ્તુત છે. મુનિ શ્રી કીર્તિસાગર આમ તો સ્થાનકવાસીના કુટુંબમાં જન્મ્યા હતા અને દીક્ષા પણ સ્થાનકવાસીમાં લીધેલ, પણ પછી સમજ પડતાં પૂ. આ. દેવ શ્રી ગુણસાગર સૂરિના શિષ્ય થયા. ત્યારબાદ સતત અભ્યાસ-આગમોના વાંચન-ચિંતન બાદ ખૂબજ સુંદર સરળ શૈલીમાં વ્યાખ્યાનોથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. આ પહેલાં પણ કલ્યાણ ગૌતમ નીતિ સ્મારક પુષ્પ આઠમું પ્રસિદ્ધ થયું છે તેમાં મુનિશ્રીનો જ પ્રયાસ છે. મુનિ શ્રી કવિ પણ છે. એમણે રચેલ “આત્મ-શિક્ષા-શતક” હવે પછીના ૧૦ માં પુષ્પમાં પ્રસિદ્ધ કરાશે.

અંતમાં આ પ્રસિદ્ધ થયેલ ગ્રંથરતનને આત્માર્થી લબ્ધિ હોવો વાંચે-વંચાવે-ચિંતન કરે અને કમે કરી પરમાત્મ-પદને પ્રાપ્ત કરે એજ મંગલ ભાવના.

૧૧

જિનેશ્વર ભગવંતોના વચન વિરૂદ્ધ લખાણ થયું હોય તો
ક્ષમા માંગી વિરમું છું.

મું. બાડા-કચ્છ

સં. ૨૦૨૮ શ્રાવણ સુદ ૧૫

બુધવાર

પૂ. પૂ. અંચલગચ્છાધિપતિ

ગુણસાગર સૂરીશ્વર ચરણ કિંકર

મુનિ કલાપ્રભસાગર

આ પુસ્તકમાં સહાય આપનાર શ્રી બીહડા સંઘના દાનવીરોની નામાવલી

- ૧૦૧ શા. આશારીયા નથુભાઈ
 ૧૦૧ શા. પટેલ કલ્યાણુભાઈ માવળ
 ૧૦૧ શા. શવરાજ વેલભાઈ હ. ટેકરશી મગનલાલ
 ૧૦૧ શા. નેણશી (બાબુ) માણેક
 ૧૦૧ મુરભાઈ મોના માડ
 ૧૦૧ શા. પાશુ નાંગશી
 ૧૦૧ શા. તેજશી હંસરાજ
 ૧૦૧ શા. ગાંગભાઈ ધારશી અન્નાણી
 ૧૦૧ શા. ભાણુભાઈ ધારશી અન્નાણી
 ૧૦૧ શા. નથુભાઈ નાગભાઈ
 ૧૦૧ શા. પ્રેમભાઈ કુર્યાળ હ. હીરભાઈ
 ૧૦૧ શા. નાથાભાઈ પાસુભાઈ
 ૧૦૧ શા. દેવશી ગેલાભાઈ
 ૧૦૧ શા. ડો. ખીમભાઈ વીરભાઈ હરિઆ
- રૂા. ૧૪૧૪ કુલ.

શ્રી શત્રૂંજયતિથિં મહાગિરિરાજ ધણી શ્રી આદીશ્વરજી દાદાને વિનંતિ

શ્રીશત્રૂંજય ગિરિવર સોહો, દાદા આદીશ્વરરાય;

પૂર્વનવાણું આવ્યા ઇહતિથેં, હું વંદુ નિત્ય પાથ હો. જિનજી,
મુજ વિનંતી અવધારો, મુજ ભવજલ પાર ઉતારો હો. જિનજી.

મુજ વિનતી અવધારો અવધારો. એ ટેકે ૧
સોલસેં આઠ કેડાકેડી, વળી ચુમાલીસ લાખ કેડા;

કેડા ચાલીશ હજાર ઉપર, હો. જિનજી. ૨

સમોસર્યા વરસ એટલા, સર્વસાધુ સંગાતે;

સાધ્વી સમુદાય પણ કહીયેં, કેડા દેવદેવી સંગાતે હો. જિ. ૩
કેડાકેડી ચઉદલાખ ઉપર, એકાદશ સહસ્રા નાણે;

બે શો કેડાકેડી વર્ષ, કુમારપણે રહ્યા પ્રમાણે હો. જિ. ૪
ચૌમાલીસલાખ કેડાકેડી, સહસ્રપંચતાલીશ નાણે;

બશેએંશી કેડાકેડી, રાજભોગ વખાણે હો. જિ. ૫
સિંતેરહજાર પાંચશેં શાઈઠ, કેડાકેડી વર્ષ;

દીક્ષાપર્યાય પાલી નાથે, એકલાખ પૂર્વ ધરી હર્ષ હો. જિ. ૬
ઓગણસાઠલાખ કેડાકેડી, સતાવીસ સહસ્ર નાણે;

ઉપર ચાલીસ કેડાકેડી, આયુવર્ષ પ્રમાણે હો. જિ. ૭
કુમાર રાજ્ય દીક્ષિત વર્ષ, શત્રૂંજયે પધાર્યા;

લક્ષચોરાસી પૂર્વાયુ પાલી, પછી મોક્ષે સિધાવ્યા હો. જિ. ૮
પુંડરીક ગણધર કેડામુનિસુ, શિવવધુધાંવરીયા;

૨

તેથી પુંડરીક તીર્થ કહેવાયો, સર્વે—ભવસાગર તરીઆ હો. જિ. ૯
 દાદા મુજને દર્શન દેજો, બોધિબીજ પણ સાથે;
 કચ્છ ગોધરામાંહી ખીરાજો, તુજ સમ ધણી મુજ માથે હો. જિ. ૧૦
 વિનયથી ભક્તિ કરું હું નિત્યે, આત્મગુણ મુજ હીજો;
 વિધિપક્ષે ગુણકીર્તિ કરતાં, મુજ આત્મકાર્યજ સિજો હો. જિ. ૧૧
 સંવત દો સહસ્ર ઓગણીસ વરસે, કાલ્પગુન તૃતીયા જાણો;
 કૃષ્ણપક્ષે ગોધરા ગામે, કચ્છ દેશ વખાણો હો. જિ. ૧૨
 લક્ષ ચોરાસી ચોરાસી લક્ષે ગુણતાં, એટલે વરસે એક પૂર્વ;
 પ્રથમ અરિહંત આદીશ્વરદાદા, ગુણગાઓ તમે મૂકીગર્વ હો. જિ. ૧૩

કુમાર, રાજ્ય, દીક્ષિત પણે કેટલા વરસો રહ્યા તેનાં અંકો
 આ પ્રમાણે છે=

શ્રી ઋષભદેવપ્રભુ વીસલાખ પૂર્વ કુમાર પણે રહ્યા તેનાં વરસો
 ૧૪૧૧૨૦૦.....,

ત્રેશઠલાખ પૂર્વ રાજ્ય પાલ્યું—તેના વરસો—૪૪૪૫૨૮૦.....

એકલાખ પૂર્વ દીક્ષાપાલી તેના વરસો—૭૦૫૬૦.....

ચોરાસીલાખ પૂર્વના વરસો—૫૬૨૭૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

૮૪ લાખને ૮૪ લાખે ગુણતા—૭૦૫૬૦.....

૯૯ પૂર્વવાર પાલીતાણે પધાર્યા તેના વરસો—૭૦૮૪૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦—

૦૦૦ મહાનિશિથ સૂત્રમાં લખેલ છે કે—કલંકી નામનો રાજા શ્રી પ્રભ-

અણુગારના વખતમાં થશે. યુગપ્રધાન યંત્રમાં લખેલ છે કે—શ્રી

પ્રભઅણુગાર આઠમા ઉદયમાં પહેલા યુગપ્રધાન થશે. હમણાં ત્રીજો

ઉદયઆલે છે. ઓગણીસો ચૌદોત્તરની વાત ખોટી છે, તે પાંચમા

આરાની સજ્જાયમાં કહેલ છે તે કલ્પીત છે

૩

શ્રી આદીનાથ ભગવાને વરસીતપત્રું પાશુનું શેલડીરસના એકજ ઘડાથી કરેલ છે પણ ૧૦૮ ઘડાથી નહિ એમ આવશ્યક-સૂત્રની ટીકામાં કહેલ છે. કારણકે- જેમ હમણાના સમયમાં આખો ઘડો પાણી કે પ્રવાહી પી શકાતો નથી તેમ તે વખતે પણ ઘડા-ઓ તે પ્રમાણે મોટા હતા એટલે ૧૦૮ ઘડા પેટમાં સમાય જ નહિ, પણ કલ્પના છે.

કેટલાકે યજ્ઞ માણિભદ્ર અને ઘંટાકરણની આરતી ઉતારે છે તે શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ છે, આરતી તિર્થંકરોની જ થાય. શાસન-રક્ષિત યજ્ઞ યજ્ઞણીની પૂજા પણ ન થાય, પણ તેઓ સાધર્મી હોવાથી ફક્ત કપાળે તિલક થાય પણ પૂજા કે આરતી ન થાય.

શ્રી વિધિપદ્ધતિ (અંચલ) ગચ્છના યુગપ્રધાન, દાદાસાહેબશ્રી કલ્યાણસાગર સૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીની જન્મજયંતિ પ્રસંગે ગવાએલ સ્તુતિ.

રાગ કવાલી- અરજી તો કરરહા હું. એ રાગ.

બીનંતિ મુઝતું સુનલે, કલ્યાન સૂરીશ્વરદાદા;

ભવોમે ભૂલા પડા હું, અખ મુઝ તારલે દાદા. બીનંતિ ૧
પંચસ્થાવરમાંમેતો, કાલઅનંત રહાયા;

સૂક્ષ્મ બાદરમેતો, દુઃખો અનંત સહ્યાયા. બી. ૨
બી, તી, તુરીયમે આયો, કાલઅસંખ્યગમાયો;

વિકલદશા મુઝભારી, કરમેને કરદી ખૂવારી. બી. ૩
અસન્નિ સન્નિમે જળઆયો, પંચભેદે કાલ ગમાયો;

જળસ્થળ ખેચર કહાયો, તિર્થંચપને હું રહ્યાયો. બી. ૪
નાસ્કમે દુઃખ હૈ ભારી, દેવો હૈ વિષયવિકારી;

૪

અનાર્ય મનુજન્મ પાચો, ઇહિસળ મિથ્યા ગમાયો. બી. ૫
અળ આર્ય કુલમેં આયો, દાદાદર્શન તુજ પાચો;

પુણ્ય અનંત આહો, અળમુઝ હૃદય ઉલ્લસાયો. બી. ૬
ગુણ કીર્તિતુજ વિસ્તારી, કચ્છગઢમેં હુઈભારી;
દોસહસ એકોનવિંશ કહાયો, સંવત્સર વિક્રમ લહાયો. બી. ૭
આજ જયંતિ ઉજવાયે, અશાઠ શુકલ દ્વિતીયા કહાયે;
તુમ ગુણ કીર્તિ ગાવે, સળ સ્થળે મંગળ હો જાવે. બી. ૮

૧૮૨૪૧૨૦ મિથ્યા હુષ્ટતની સજ્જાય.

(રેજીવ, સાહસ આદરે. એ દેશી.)

રે જીવ ભવ અનંતા તું ભમ્યો, કીધી જીવોની ઘાત;
પણ નહી આલોચી કોઈ ભવે, એ પાપ આવ્યા સંઘાત,
મિથ્યા હુષ્ટત ભવિ કરે. ૧॥

નિગોદ સૂક્ષ્મખાદરે, પરાવર્તઅનંત;

નરકથી અનંતવેદના, સહી ન આવ્યો અંત. મિથ્યા. ૨॥

પૃથ્વી જલ જલાણુ વાયુ, વણસઈ સાધારણ પ્રત્યેક;
ખીતી ચૌરિંદ્રીયમાં તું ભમ્યો, આવ્યો નહિ કાંઈ વિવેક. મિથ્યા. ૩
ચઉવિધ પંચેંદ્રિય જાણીયે, પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ભેદ;

પાંચશેત્રેશઠ જીવોતણા, ત્રણે પામ્યો તું વેદ. મિથ્યા. ૪
પાંચશેં ત્રેશઠ ભેદને, ગુણીયેં અભિહયાદિકદશે;

ગુણીયેં રાગદ્વેષેતેનેવલી, ત્રણ કરણેપણુ વિશેષે. મિથ્યા. ૫
ત્રણજેગને ત્રણકાલેગુણી, પાંચપદ આત્માપણુ સાથે;
જીવવિરાધ્યા વિવિધપરેં, ઘણી ખીડા પામ્યો તું હાથે. મિથ્યા. ૬
એકસોવીસ ઉપરવલી, ચોવીશ હજાર જાણો;

૫

લાખઅષ્ટાદશ ઉપર કહ્યા, મિથ્યાદુષ્ટ ત વખાણો. મિથ્યા. ૭
એમ મિથ્યા દુષ્ટ કીણ્યે, સકલજીવોના સાથે;

પાપપંકસવી દૂર કરી, રહીયે શિવવધુ સાથે. મિથ્યા. ૮
ગામ ગોધરા કચ્છ દેશે, કહ્યા મિથ્યાદુષ્ટ;

ભાવીયે ખાર્યાર ભાવના, કીર્તિ છૂટીયે તતકાલં. મિથ્યા. ૯

કચ્છ ગોધરામાં ૨૦૧૯ના વર્ષે દાદાશ્રી કલ્યાણ સાગર
સૂરિની જયંતિ વખતે ગવાયેલ સ્તુતિ. રાગધન્યાશ્રી.
પશ્યત દર્શન મધ્ય, કલ્યાણગુરો ? પશ્યત દર્શન મધ્ય. એ ટેક.

મમનયનં સાક્ષ્યમ્ ભવત, તવસુદર્શનેનાદ્ય કલ્યાણ ૧ ॥
પ્રાંજલીકૃત્વાત્વ, સમીપે સ્વામિ અહોરાત્ર તવધ્યાને કલ્યા. ૨ ॥
યદ્દિનાગચ્છતિ, મને કૃપાદષ્ટિ, સ્તદાતવક્ષિકથયામિગુપ્ત. કં ૩ ॥
નાસ્ત્યલાભતવનાથ ? ભંડારે, દદતુદાદાનમિચ્છિત. કં ૪ ॥
નાકરોસિ યદ્દિ, ગુરો ! કૃપાદષ્ટિ, નાવધ્યસ્યે, ક્ષિંકરસ્યમાન કં ૫ ॥
એયં ત્વંકથયતિક્ષિંકરઃ કીર્તિ, મામિચ્છિત કુરૂ ભગવાન ! કં ૬ ॥
આમગોધરે, કરોમિતવસ્તુતિ, શ્રીસંઘસ્યકુરૂ ત્વં કલ્યાન કં ૭ ॥
એકોનવિંસદ્ધિ સહસ્રવરસે, આસાડાજીનદ્વિતીયાપ્રમાન કં ૮
(આ સ્તુતિમાં અક્ષરમેળ માટે સંધિ નથી કરેલ.)

શ્રી વિધિપદ્ધ (અંચલ) ગચ્છીયપંડિત શ્રી પુણ્યરચિમહારાજ
શ્રીનાશિષ્યપંડિત શ્રી આણંદરચિમહારાજ કૃત-

પ્રશ્ન-જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ કેટલા તિર્થંકર હોય ? ઉ- વર્તમાન
કાલે વીસ વિહરમાન તિર્થંકર કેવલીપણે વિચરે છે, ત્યારે કોઈ

૬

ખાલપણે હશે ! અને કોઈ રાજ્યવ્યવસ્થાએ હશે ! પ્રશ્ન—ન્યારે જઘન્યકાલે અઢીઢીપમાં ૧૬૦, વિજયોમાંહે કેટલા તિર્થંકર હોય ? ઉં ૧૬૮૦ તિર્થંકર હોય. પ્રશ્ન—કેમ હોય ? ઉં એક તિર્થંકર એક લાખ પૂર્વના થાય ત્યારે બીજાનો જન્મ થાય, તથા ગર્ભમાં હોય એમ ૮૪ લાખ પૂર્વનો આયુષ્ય તેમાં ૮૩ તિર્થંકર થાય. એમ ૮૩ને ૨૦ ગુણા કરીએ ત્યારે ૧૬૬૦ થાય. તેમાં વધતા ૨૦ ઉમેરીએ એટલે ૧૬૮૦ થાય. ઉત્કૃષ્ટે કાલે ૧૭૦ વર્તતા હોય તે ઉમેરતાં ૧૩૫૧૦ થાય.

ગાથા:—સત્તરિસયસુકોસિજનનયં, વિસવિહરમાનજિના; સમય ખિત્તેદસવા, જંપઘવીસદસગંવા. ૧ ॥

અર્થ—દુહા:—વિવરોએગાથાતણે, કેવલિયોસંભાલ; સિત્તરસૌ જિનવર હોઈ, કહે કેઈકાલ ॥૧॥ ચઢતો કાલ ઓસરપેણી, વારે આઠમજિન; એકસોસિત્તર (૧૭૦) જિનવરહુવે ઇણુપરિસુણે સજ્જન ॥૨॥ પાંચવિદેહ મેલવી, સાઠસૌવિજે ઉપન; ભરત ઇરિવત દશ મિલે સિત્તરસૌ હોઈજિન. ॥૩॥ પડતે કાલે અવસર્પણી, સોલમજિનલગે હુંત; ભરતૈરવતજિનહુવે, સાઠિસો (૧૬૦) વિદેહેલહુંત. ॥૪॥ કેવલી કેઈવાલ પરણ્યા, વયણે એહિ સોય; આઠમાં જિનથી સોલમા લગે, વિરહ વિદેહ ન હોય. તથા સોલમજિન સાથે, સહુ મુગતિબદ્ધજિનભાણુ; વિરહિસમૈસૌક્ષેત્રમે, ઉરહુએહા પિછાણુ ॥૬॥ સત્તરમા જિન હોય ભરહ, પંચઐરવતમિલનેદસ; સમયેક્ષેત્રે દશ કહ્યા, લેહવાએહ અવસ્સ ॥૭॥ સત્તરજિન અઠારસ્સા વિય, જન્મેવીસવિદેહ; વીસએકવીસમાવિચ, સંચમેકેવલદેહ ॥૮॥ ભરતૈરવતદશમિલે, મધ્યમ સંપદતીસ; ઓવીસમાજિન શિવ ગયા,

૭

વિદેહેવિચરેવીસ. ॥૬॥ આગતચોવીસે સાતમા આઠમા વચ્ચે નિરવાણુ,
 વિરહ પડે સહુ ક્ષેત્રમે, અઠમ ન હોઈ જિનભાણુ ॥૧૦॥ આઠમાથી
 નથીવહી, એમસિત્તર કાદિંક થાઈ; પરંપરાઈ પૂર્વાજિમ કહી, લેવી
 ઇમિસદ્ધાઈ. ॥૧૧॥ દસવિસ એકેણુસમે, જિનવર જનમ કહાત; ભરત
 ઇરાવત જિન હુવે, પાંચવિદેહે રાત. ॥૧૨॥ આગમૈઈભાળીયો,
 અવણુ જનમઅધરાત: ભરતૈરવત જિન હોય. દિવસવિદેહે વિજ્યાત.
 ॥૧૩॥ ત્રિસિંહાસનસહુ, દોઈમેરૂપાંચેલાધે; દોઢૌપૂરવપશ્ચિમે, એક
 દક્ષિણ ઉત્તર સાધે. ॥૧૪॥ ચાર જન્મે વિદેહ પ્રત્યે, પાંચ મલીને
 વીસ; ભરતૈરવતે દસ હોય, એક સમયે જન્મલહીશ. ॥૧૫॥
 વીસ વીસ જન્મે વિદેહે સહી, સાડસો વિજ્ય પૂરાય; લક્ષ્યોરાસી
 પૂર્વાયુત, સધનુષપાંચસે કાય. ॥૧૬॥ ચડતે દોય પડતે ત્રીને આરે
 ધર્મ કહાય, ભરતૌ સહી વિદેહી ધરમ સદાય ॥૧૭॥ પરિવર્તિના
 કાલથી ભરહ, એરવય લેખોઈહાથીલેહ; ચોથા નિત્ય વિદેહમે
 આણુંદરૂચી ભણેહ. ॥૧૮॥ જિનવર એ નિત્ય સમરતાં લહિયે સંપદ
 કોડી; પંડિત પુણ્ય રૂચિયુરૂ, શિસ કહે કર જોડી. ॥૧૯॥

શ્રી પ્રશ્નોત્તરચિંતામણીમાં કહ્યું છે કે—

પ્રશ્ન—સિદ્ધ ભગવંત કયે અનંતે છે ? સમકિત વિચાર-
 ગર્ભિત મહાવીર સ્વામીના સ્તવન. છાપેલા ભાગ બીજામાં પાના
 ૭૪૬માં બીજા શાસ્ત્રની ગાથા મુકી છે, તેમાં અભવિ ચોવે અનંતે
 છે, તથા પડવાઈ પાંચમે તથા સિદ્ધાદિકે આઠમે અનંતે કહ્યા છે.
 તથા મતાંતરે સિદ્ધ પાંચમે અનંતે કહ્યા છે, પણ વિજ્યાનંદ સૂરિ
 મહારાજના કહેવામાં એમ હતું જે સિદ્ધ આઠમે અનંતે સમજવું
 સુગમ પડે છે. દિગંબરના શાસ્ત્રમાં પણ આઠમે અનંતે છે.

૮

શંકા:—જો આઠમા અનંતે સિદ્ધ હોય તો શ્રવેતાંબરોના મત પ્રમાણે નવમો ભાંગો ખાલી છે. કારણ કે આઠમા ભાંગામાં અવ્યવહાર રાશીઆ, વ્યવહાર રાશીઆ અને સકલ સિદ્ધો અથવા બધા જીવોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એટલે નવમા ભાંગામાં સમાય એહવો એક જ બાકી નથી એટલે ખાલી છે. જો આઠમા ભાંગામાં સિદ્ધને ગણીએ તો બધાએ સિદ્ધોથી અનંતાનંત બાદર નિગોદીઆ છે. (કારણ કે ભગવતિસૂત્રમાં જ્યંતિ શ્રાવિકાએ કરેલ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવે કહ્યું કે— ત્રણે કાલના સિદ્ધો પણ નિગોદના અનંતાભાગે કહ્યા છે તો આ અલ્પ બહુત્વમાં નિગોદના જીવોથી પહેલા કેમ આવે?) તેથી અનંતાનંત સૂક્ષ્મ નિગોદીઆ છે, તેથી અનંતા સર્વજીવો છે (એટલે આખી જીવરાશિ) એ પ્રમાણે હોવાથી સિદ્ધો આઠમા ભાગે હોઈ શકે નહિ. પણ પાંચમા ભાગે જ છે. અને તે પ્રમાણે હોય તો જ બરાબર થઈ શકે. એ પ્રમાણે શ્રવેતાંબરોની આમ્નાય છે. દ્વિગંબરોના મતે નવમાં ભાંગામાં બધા જીવોનો સમાવેશ કરી નવમો ભાંગો લગભગ સાડા આઠ સુધી છે. તે પૂર્ણ કરેલ છે. થોડો ઓછો છે એટલે દ્વિગંબરો સિદ્ધોને આઠમા ભાંગે નથી માનતા એમ અંતિમ આરાધનામાં કહેલ છે. પાંચમા ભાંગે માને છે. ચોથા કર્મગ્રંથ તથા અનુયોગ સૂત્રમાં નવ અનંતા કહ્યા છે, તેમાંથી પહેલા ત્રણ અનંતનો સ્વામી કોઈ નથી કારણ કે એવી કોઈ અનંતિ વસ્તુ નાની નથી જે એ ત્રણ ભાંગામાં આવે. માટે એ ત્રણ ભાંગા (અનંતા) શૂન્ય છે. તથા ચોથે અનંતે અલબ્ધ જીવો આવ્યા તે માટે ચોથા ભાંગાના એ સ્વામી. પાંચમે અનંતે મધ્યભાંગે સમ્યક્ત્વ પડવાઈ જીવો કહ્યાં. તે અલબ્ધથી અનંતા વધારે છે. વલીતેહિજ પાંચમે અનંતે સિદ્ધ કહ્યાં

૯

પણ પડવાઈથી અનંતા ગુણા અધિક છે. પણ એ સર્વ પાંચમા અનંતાના સ્વામિ. ત્યાર પછી ૬ ને ઉમા અનંતે કોઈ નથી. એ બે અનંતાથી સંસારીજીવ, પુદ્ગલ પરમાણુઓના કાલ સર્વ આકાશ પ્રદેશ ઘણાં અનંતા માટે બે અનંતાનો સ્વામિ કોઈ નહીં. શૂન્ય છે. તિવાર પછી આઠમે અનંતે જાણવા. તેમાંથી વિશેષ સર્વનિગોદી-આ વનસ્પતિ કાયના જીવ આઠમે અનંત. તેથી અનંતાનંત ગુણા અધિક પુદ્ગલ પરમાણુ, તેથી કાલ, તેથી સર્વ આકાશપ્રદેશ, તેથી કેવલજ્ઞાનદર્શનના પર્યાય એમ એકેકથી અનંતા ગણીયે પણ સર્વ આઠમા અનંતાના સ્વામી. એટલે ભાંગે વસ્તુએ નવમો અનંતો પૂરો થયો નહીં, તેથી એ નવ અનંતામાં ત્રણ અનંતાના સ્વામી કહ્યાં. એ ગાથામાંથી ઢંઝક સૂત્ર ૯૮, અદ્ય-બહુત્વનો દ્વાર છે તેની ગાથા ૧૬મી માં એ ત્રણના સ્વામી કહ્યા. પન્નવણાસૂત્રનાં ત્રીજા પદની ટીકામાં અદ્ય બહુત્વમાં પણ એ પ્રમાણે છે એટલે પાંચમા અનંતે પડિવાઈને સિદ્ધ કહ્યા છે. પણ આઠમા અનંતે કોઈ સૂત્રમાં કે બીજે ઠેકાણે નથી કહ્યાં એટલે આઠમા અનંતે સિદ્ધની માન્યતા સાચી નથી.

શ્રી દેવચંદ્રજી મહારાજ કૃત આગમસાર. ગુણુરતનાકર ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૫૦-૨૫૧ થી

૧. સંજ્ઞી મનુષ્ય સંજ્યાતા છે. ૨. અસંજ્ઞી મનુષ્ય અસંજ્યાતા છે. ૩. નારકી અસંજ્યાતા છે. ૪. દેવતા અસંજ્યાતા ૫. તિર્થંચપંચેન્દ્રિય અસંજ્યાતા છે. બે ઈન્દ્રિયા અસંજ્યાતા છે. ૭. તેઈન્દ્રિયા અસંજ્યાતા છે. ૮. ચૌરિન્દ્રિયા અસંજ્યાતા છે. ૯. તેથી પૃથ્વી કાય અસંજ્યાતા છે. ૧૦. તેથી અપકાય અસંજ્યાતા છે

૧૦

૧૧. તેથી તેહકાય અસંખ્યાતા છે. ૧૨ તેથી વાહકાય અસંખ્યાતા છે. ૧૩. પ્રત્યેક વનસ્પતિજીવ અસંખ્યાતા છે. ૧૪. તેથી અભવ્ય જીવ અનંત છે. ૧૫ સિદ્ધના જીવ અનંતા છે. ૧૬ તેથી^૧ બાદર નિગોદ જીવ અનંતા છે. ૧૭ સૂક્ષ્મનિગોદ બધાથી અનંત છે, તે અનંત કેટલા ? ત્રણે કાલના અનંતાસમયને અનંતાગુણ કરીએ એટલા એક નિગોદમાં જીવો છે. સંસારી જીવ એકેકના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે. એકેક પ્રદેશ અનંતિકર્મવર્ગણમાં અનંતાપુદ્ગલ પરમાણુ છે. એમ અનંતા પરમાણુ જીવ સાથે લાગેલા છે. અને તે થકી અનંતા પુદ્ગલ પરમાણુ જીવથી રહિત છૂટા છે.

નિગોદની વ્યવહાર રાશી, અવ્યવહાર રાશી તેમાં જે બાદર એકેંદ્રિપણું ભાવે ત્રસપણું પામીને પાછા નિગોદમાં ગયા છે તે નિગોદીયા જીવોને વ્યવહાર રાશીયા કહીએ, તે અનંતા છે. અને જે જીવ નિગોદમાંથી નીકળ્યા જ નથી તે અવ્યવહાર રાશીયા કહેવાય, તે અનંતાનંત છે.

શ્રી ભૂવનભાનુ કેવલી ચરિત્રમાં નિગોદનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે :-

ગાથા:-કયાતેલોએ અસંખ જોયણ પ્રમાણે એઈ જોયણુંગુલા સંખ્યા; પઈતિં અસંખ એસા પઈએ અસંખગોલા ૧૥ ગોલો અસંખનિગોએ સાણુંતજીઓઝિયાપઈશું; એસા અસંખપઈએ

૧. બાદર નિગોદના જીવ આઠમે અનંત છે. ને બાકીના જે અનંત છે તે નવમા ભાગમાં આવ્યા પણ તેથી નવમો અનંતો પૂર્ણ ન થતો હોવાથી તે બધાને આઠમા અનંતામાં ગણ્યા. એટલે સાડા સાત અનંતા સુધી થાય છે.

૧૧

સંકેમાણું વંગાણાણું તા ૨૥ પર્થવગણું અણું તા, અણું પર્થ અણું અણું ત
 પળળયા; અવલોગસરૂવં, ભાવિજનહત્તજિણુવૃત્ત ૩૥ અર્થ:—ચૌદ
 રાજલોક અસંખ્યાત ક્રોડકોડી યોજનનો છે, તેમાંથી એક યોજન લહીયે
 તેનાં અંગુલ સંખ્યાતા છે, તેમાંથી એક અંગુલ લહીયે, તેનાં
 અસંખ્યાતા ભાગ કરીયે, એમાંથી એક ભાગ લહીયે, તેમાં અ-
 સંખ્યાતા ગોલા છે, તેમાંથી એક ગોલો લહીયે તેમાં અસંખ્યાતી
 નિગોદ છે. તેમાંથી એક નિગોદ લહીયે તેમાં અનંત જીવ છે.
 તેમાંથી એક જીવ લહીયે તેને અસંખ્ય પ્રદેશ છે. તેમાંથી એક
 પ્રદેશ લહીયે તેમાં અનંતિ કર્મવર્ગણા છે. તેમાંથી એક વર્ગણા
 લઈએ તેમાં અનંતા પરમાણુ છે. તેમાંથી એક પરમાણું લઈએ
 તેમાં અનંતા પર્યાય છે. તે અનંતાલેલા પરણુમે એવી શક્તિ છે.

નિગોદના અનંતા જીવો મલીને એક શરીર બાંધ્યું છે, પણ
 પોતપોતાનું તેજસ અને કાર્મણુ શરીર જુદું જુદું છે. ઔદારિક એક
 છે. સાથે જ આહાર, નિહાર ને રપદ આવલીનું આયુ ભોગવી
 પર્યાપ્તિ પુરી કરી સાથે જ મરે છે. તેની નિશ્ચાયે બીજો કોઈ
 પર્યાપ્તિ (પાઠાંતરે અપર્યાપ્તિ) હોય નહિ. તે અનંતા કેટલા ?
 જેટલા કંદમૂળ મધ્યે અનંતા છે. કંદમૂળ ચૌદ રાજલોક પ્રમાણે
 ઢીંગલો કરીએ તેમાંથી પણ સૂક્ષ્મ નિગોદના એક શરીરના નિકટ્યા
 તેમાં સમાય નહીં એહવા અનંતા અનંત ભેદે ગણ્યા છે. “એ
 અને ગણ્યાં જીવો અનંતના નવમા ભેદમાં સમાય તોપણ નવમો
 ભાંગો પૂર્ણ ન થાય.” તેના નિકટ્યા તેમાં જ સમાય. તથા
 કંદમૂલના તે બાદર નિગોદીયા વ્યવહાર રાશીમાં આવ્યા છે તે
 અનંતા કંદાદિકમાં છે, તથા જેટલા જીવ સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળ્યા
 તે વ્યવહાર રાશીમાં આવ્યા. તે કાલાદિક લખિય પામી સિદ્ધિવરે

૧૨

તેટલા અવ્યવહાર નિગોદમાંથી નીકલી ઉંચે વ્યવહારમાં આવે. પણ વ્યવહાર રાશી ઓછી ન થાય. કદાપિ-મુક્તિના જીવોનો વિરહ કાલ પડે તેટલા કાળ સુધી સૂક્ષ્મ અવ્યવહાર રાશીમાંથી કોઈ જીવ વ્યવહાર રાશીમાં આવે નહીં. એમ ઉપમિતિ ભવપ્રપંચમાં કહેલ છે.

ચાર પ્રકારનો ધર્મ

૧. વસ્તુ સ્વભાવ. ૨. ચતિધર્મ ૧૦ પ્રકારનો ૩. આત્મ-ધર્મ-જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર. ૪. દ્રવ્યભાવેદ્યાપાલે.

પ્ર૦ જીવના જે દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય છે તેનો ઘાતક કોણ ? ઉ૦ અજ્ઞાનપણું તે આત્મદ્રવ્યનો ઘાતી | મિથ્યાત્વ તે આત્મગુણનો ઘાતી. ૩. અવિરતી તે આત્મિક સુખપર્યાયનો ઘાતી. તથા અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ તે આત્માનો જીવપણું દાખે છે. અવિરતી આત્મિક સુખ દાખે છે, પણ જીવ શુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગે ભાવ નિર્જરા કરે છે, અને તે જીવના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. ૧ ભવાભિનંદી-સઘન-સત્રિસમાન વૈરાગ્યભાવ ઉદ્દાસીનતાએ દ્રવ્ય નિર્જરા કરે છે, તે મિથ્યાત્વી. ૨-પુદ્ગલભાનંદી-ચોથા પાંચમાં ગુણ ઠાણાવાલા સમ્યક્ દષ્ટિ. શુભાશુભ કર્મ સમતાએ વેદે પણ સંસારના પુદ્ગલમાં આનંદ માને. ૩. આત્માનંદી છઠ્ઠાથી ૧૨ સુધી તે સાધુ જાણવા. સાધુ બલ, વીર્ય, પરાક્રમ કર્મો ખપાવવા માટે ફેરવે. બલ-શરીરનો, વીર્ય-અંતરંગ આત્માનો, પરાક્રમ ઉદ્યાનુસારી જાણવો. એ ત્રણેથી હિંસા ન કરે. તો હિંસા કેટલા પ્રકારની ? ૧. સ્વરૂપહિંસા, ૨. અનુબંધીહિંસા. ૩. દ્રવ્યહિંસા. ૪. ભાવહિંસા. ૫. બાહ્યહિંસા. ૬. પરિણામહિંસા. ૭. જોગહિંસા. ઈત્યાદિ ઘણા પ્રકારની હિંસા

૧૩

છે. તેમાં ૧ સ્વરૂપહિંસા સાધુને હોય—નદી ઉત્તરે પણ મુખ્ય વ્રતી હિંસાના પરિણામ નથી. તથા સમ્યક્ દષ્ટિ દેવપૂજા, ગુરૂવંદણા, સાધુને આહાર આપે. ઇત્યાદિ કાર્ય સ્વરૂપ હિંસા સરખી દેખાય છે પણ અલ્પ બંધરૂપ છે તે માટે સ્વરૂપ હિંસા કહિયે. ૨. અનુ-બંધહિંસા— રાગદ્રેષ સહિત જે પ્રણમીને જે કોઈ મંદ બુદ્ધિપ્રાણી છંકાયના જીવને હણે તેવા તરતમ અધ્યવસાયે મહાકર્મના બંધકરે તેના અશુભ વિપાક ઉદયઆવે તે અનુબંધહિંસા. ૩—દ્રવ્યહિંસા—અણુઉપયોગે. ૪—ભાવહિંસા—તિવ્રપરિણામે હોય. ૫—૬—બાહ્યહિંસા તથા યોગહિંસા એ બે સ્વરૂપહિંસામાં ભલે. ૭— પરિણામહિંસા—ભાવહિંસામાં ભલે. હિંસાની ચોલંગી:—૧—હિંસાઅલ્પ પણ દુઃખ વિશેષ. જમાલી-નીપરે. ૨—હિંસા ઘણી ફલ અલ્પ—દ્રઢ પ્રહારીનીપરે. ૩—હિંસાઅલ્પને ફલ પણ અલ્પ. ૪—હિંસા ઘણી દુઃખ પણ વિશેષ. એ શ્રી હરિભદ્ર સૂરિકૃતહિંસા અષ્ટકથી જાણવું. ઉપરની હિંસાઓ તેવા પ્રકારની સંજ્ઞાથી થાય છે, તો સંજ્ઞાઓ કેટલી ? ઉ. સંજ્ઞાઓ ૧૬ છે. ૪—આહારાદિક. ૪—ક્રોધાદિક. ૯—સુખસંજ્ઞા અને ૧૦—દુઃખસંજ્ઞા. એ દશ એકેન્દ્રિયને હોય. ૧૧— વીતીગિચ્છા. ૧૨—શોક. ૧૩—આઘસંજ્ઞા. ૧૪—લોક. ૧૫—મોહ. એ બે સંજ્ઞા બે ઇન્દ્રિયાદિક ને હોય. ૧૬—ધર્મસંજ્ઞા. એ ૧૬મી સંજ્ઞા પંચેન્દ્રિય સમદષ્ટિને પણ હોય. એ ૧૬ સંજ્ઞા વિશેષ કોને હોય ? કેટલાક દોષો જેને મુખ્યતાએ હોય તે કહે છે—ક્રોધ રજપુતને ઘણો. માન ક્ષત્રીયને ઘણો. માયા ગણિકા ને વણીકને ઘણી. લોભ બ્રાહ્મણને ઘણો. રાગ-હૃત મિત્રને ઘણો. ખેદ—દ્રેષ શોકચને ઘણો. શોક જુગારીને ઘણો. ચિંતા ચોરની માતાને ઘણી. ભય કાયરને ઘણો. આહાર તિર્થચને ઘણો. ભય નારકીને ઘણો. મૈથુન મનુષ્યને ઘણો. પરિગ્રહ દેવોને

૧૪

ઘણા. ઓઘસંજ્ઞા તિર્યંચોને ઘણી. ધર્મસંજ્ઞા સમ્યક્ત્વ જીવોને ઘણી. બાકીની સામાન્ય સંજ્ઞાઓ તો બધાને હોય છે. આહારાદિ ૪ સંજ્ઞાઓનો પરમાર્થ:—૧ આહારસંજ્ઞા એ તો જીવ અનાદિનો ખાતોજ રહે છે, કદાપિ તૃપ્તિ પામ્યો જ નથી. ૨—ભયસંજ્ઞા— એ ચારેગતિમાં ધ્રુજતોજ રહે. ૩—મૈથુન સંજ્ઞા—એ પાંચે ઇન્દ્રિયનો વિષયાભિલાષી થકો રહે છે. ૪—પરિશ્રદ્ધ સંજ્ઞાએ એકઠો કરે છે તેથી જીવ કષાય છે. ચાર સંજ્ઞામાંથી પહેલી વેદની કર્મની છે. અને બાકીની ત્રણ મોહની કર્મની છે. તથા આહારસંજ્ઞાએ હિંસાના કર્મ ઘણાં બંધાય છે, તેથી અસાતા વેદની પૂર્ણ પામે. ૨—ભયસંજ્ઞા— એ કલ્પનાનાં કર્મના ચોગે વ્યક્ત-વ્યસ્ત રૂપ કર્મબંધ થાય છે. ૩—મૈથુનસંજ્ઞા—એ પાંચેન્દ્રિયના ઘણાં કર્મે બંધાય છે. ૪—પરિશ્રદ્ધસંજ્ઞા એ કષાયના કર્મ તિવ્ર બંધાય છે. એ ચાર તિવ્રભાવે જે જીવને પ્રગટે તે અધોગતિએ જાય. એ ચાર સંજ્ઞામાંથી સાધુજીએ જે સંજ્ઞા છૂટે સાતમે ગુણુઠાણે ગટાળી. અને ત્રીજી સંજ્ઞા ૯ માં ગુણુઠાણે ગઈ. ચોથી સંજ્ઞા ૧૦ ગુણુઠાણે ગઈ. અનાદિ નિગોદથી જે ઉંચે વ્યવહાર રાશીમાં પાંચેન્દ્રિય પણા સુધી આવે છે તે એ ચાર સંજ્ઞાની મંદતાથી. અને અધોગતિમાં જાય છે તે એ ચાર સંજ્ઞાની તિવ્રતાથી.

એક મુહૂર્તમાં જીવો કેટલા ભવો કરે? ઉ. ૧—પૃથ્વી. પાણી, તેઉ ને વાયુ એક મુહૂર્તમાં ૧૨૮૨૪. ૨—પ્રત્યેક વનસ્પતિ ૩૨૮૨૪, ૩—સાધારણ વન. ૬૫૫૩૬, ૪—જે ઇન્દ્રિ-૮૦, ૫—તે ઇન્દ્રિ ૬૦, ૬—ચોરિન્દ્રિ ૪૦, ૭—અસંજ્ઞી પાંચેન્દ્રિ ૨૪, ૮—સંજ્ઞીપાંચેન્દ્રિ ૧, ૯—બાહર નિગોદીઓ—એક શ્વાસોશ્વાસમાં ૧૭૫ ભવ.

૧૫

સૂક્ષ્મ નિગોદીઓ ક્ષુલ્ક ભવો કેટલા કરે ? અને કેટલાકાલમાં ?
 ઉ. અસંખ્ય સમયે એક આવલી થાય. એવી ૨૫૬ આવલીએ એક
 ક્ષુલ્કભવ થાય. એક શ્વાસોશ્વાસમાં ૪૪૪૬૥ આવલી થાય. તે એક
 શ્વાસોશ્વાસમાં ૧૭ વખત મરે ને અઠારમી વાર એટલા સમયમાં
 ૯૪૥ આવલી વધે એટલે ૧૭૥ ભવ માંહે ૩૩૥ આવલી જાળેરી
 ઓછીએ મરે. હવે કાચી બે ઘડીના ૩૭૭૩ શ્વાસોશ્વાસ થાય.
 તે બે ઘડીમાં નિગોદીઓજીવ ૬૫૫૩૬ વાર મરે. એવી રીતે
 એક દિવસના ૧૧૩૧૬૦ એટલા શ્વાસોશ્વાસ નિરોગી યુવાન
 પુરૂષના થાય. તેવા એક દિવસના ૧૯૬૬૦૮૦ ભવ કરે. એટલી
 વાર મરે. એમ એક માસનાં ૩૩૯૫૭૦૦ શ્વાસોશ્વાસે ૫૮૯૮૨૪૦૦-
 ભવકરે. એક વરસના ૪૦૭૪૮૦૪૦૦, શ્વાસોશ્વાસ થાય એટલામાં
 નિગોદીઓ જીવ ૭૦૭૭૮૮૦૦, વાર મરે. એવી રીતે અસંખ્યાતે-
 કાલે અસંખ્યાત અધિક ભવકરે. અનંતે કાલે અનંતા ભવકરે.
 એમ જિનવચન તહત્ કરીયે. એવા ભવો આપણે પણ કર્યા છે.

શ્રી પ્રશ્નોત્તર રત્નચિંતામણી પૃ. ૧૮૪ પ્રશ્ન ૧૨૦ માં

પ્રશ્ન-૧૨૦-જે ગતિનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તે કાયમ રહે
 કે ફેરફાર થાય ?

ઉ૦-શ્રીભગવતીની ટીકામાં અપવર્તનનો અધિકાર ચાલ્યો
 છે તેમાં કહેલું છે જે સાતમી નારકનું આયુ બાંધ્યું છે પણ
 અધ્યવસાયના ફેરફારથી નરક ઓછી વધારે થાય છે. જેમ કૃષ્ણ
 વાસુદેવે સાતમી નારકનું આયુ બાંધ્યું હતું પણ અઠાર હજાર
 મુનિને વંદન કરવાથી ત્રીજીનું કર્યું. તેમ ચારે ગતિમાં ફેરફાર
 થાય; પણ એટલો વિશેષ કે દેવલોકનું ફરીને મનુષ્યનું ન થાય.

૧૬

તથા નરક ફીટીને બીજી ત્રણ ગતિનું ન થાય. જે ગતિ હોય તેનો ફેરફાર થાય.

દેવ, નારકી, યુગલિકો, સલાકા પુરૂષો, આયુવાલાઓનો જે નિકાચિત આયુબંધ થયો હોય તેનો ફેરફાર થતો નથી. યુગલિકનું દેવતાએ સંઘ-યણ વગેરે અપવર્તન કર્યું. તો તે અચ્છેરામાં ગણાયું. શ્રી પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ પણ દલિકો ભોગાકર્તા હતા પણ બંધ નહોતો પડ્યો એટલે મોક્ષે ગયા. અશુભ કર્મ પુદ્ગલો શુભ થાય, શુભના અશુભ થાય. એમ અપવર્તન થાય પણ નિકાચિત આયુ બંધાયેલ હોય તો અવશ્ય ભોગવવું પડે છે. જે જે કર્મોનો નિકાચિત બંધ હોય તેમાં ફેરફાર થતો નથી. જો ફેરફાર થતો હોય તો અનંત શક્તિશાળી ચરમ તિર્થંકર શ્રી મહાવીરદેવ તેમ કરી શકત પણ તેમ થયું નથી. શ્રી પન્નવણા સૂત્રમાં આયુષ્યના દલીકને સાત વખત અપવર્તન કરીને ગોઠવે છે તે ન્યાં સુધી ગોઠવાયા ન હોય ત્યાં સુધી ફેરફાર થવા સંભવ એમ અનુમાન થાય છે. પણ તે ગોઠવાયા પછી ઓછા વધારે થતા નથી ત્યારે આયુનું બંધ પડે છે તે નિકાચિત હોય છે તેમાં વધારો, ઘટાળો થઈ શકે નહિ. એ ગોઠવણી તુરત થતી નથી પણ વખત લાગે છે. તિવ્રતર પરિણામ હોય તો તુરત પણ થાય છે. નહિં તો ક્રમ પ્રમાણે થાય છે. આ ઉપરની વિગત નિકાચિત બંધના માટે છે, પણ બંધ ન પડ્યું હોય તો ઉપકરણ લાગે છે. સ્થિતિ બંધ હોય તો તેમાં તે જ ગતિનો ફેરફાર થવા સંભવ. તેમ શુદ્ધતર પરિણામ થવાથી આત્મ પ્રદેશે સત્તામાં પડેલા કર્મપુદ્ગલોને ઉદ્ધરણા કરી ઉદ્ધયમાં લાવી ભોગવી ખપાવી નાખે. એટલે ભગવતી સૂત્રની

૧૭

ટીકામાં શ્રી કૃષ્ણનો દાખલો આપ્યો છે તે સ્થિત આયુષ્ય સંભવે છે. તત્ત્વ કેવલી ગમ્યં.

શ્રી દશાશ્રુત સ્કંધ, પાશ્વિક વૃત્તિ, ઉત્તરાધ્યયન ૧૩મું અધ્યયન, જ્ઞાતાસૂત્રમાં દ્રૌપદીના અધિકારે નવપ્રકારના નિયાણા કહેલ છે-૧.-અમાત્ય ઋદ્ધિવંત થવાની ઇચ્છા. ૨.-સ્ત્રી થવું. ૩.-દેવતાના લોગની ઇચ્છા. ૪.-દેવીના લોગની ઇચ્છા. ૫.-રાજ્ય ચક્રવર્તી. ૬.-લોગ પામું. ૭.-લોગ ન પામું. ૮.-શ્રાવક થાઉં. ૯.-મોક્ષ જવાની ઇચ્છા એટલે કર્મો રહિત થાઉં. આ નવ નિયાણા કહ્યાં છે. તેમાં એક સમકિતનું છે અને એક અવરતનું છે. સમકિતનું ધાત કરી નિયાણું બાંધે તે સમકિત પામવો દુર્લભ કરે. અવિરતનું લોગ પ્રત્યેક નિયાણું બાંધે તે લોગ પૂરો થયે વ્રત ઉદ્ધય આવે. દ્રૌપદીને જીવે પૂર્વભવે લોગ પ્રત્યેક નિયાણું બાંધ્યું હતું તે પાંચ ભર્તારી થઈ. લોગ પૂરો થયા પછી વ્રત ઉદ્ધય આવ્યું. તેથી એને અવિરતિ કહીયે પણ સમકિત તો નથી. નિયાણું કરનાર મોક્ષે ન જાય તે ભવમાં, પણ બીજા ભવોમાં સમકિત પામી મોક્ષે જાય.

પ્રશ્નોત્તર રત્ન ચિંતામણિ. પૃષ્ઠ ૨૫૦ પ્રશ્ન-૧૬૮

પ્રશ્ન-૧૬૮-વિભંગજ્ઞાન વાલાને દર્શન હોય કે નહિં ?

ઉં કર્મવ્રથમાં તો ના કહી છે. પણ ભગવતી સૂત્ર પત્ર ૫૮૮માં વિભંગજ્ઞાન વાલાને અવધિ દર્શન કહ્યું છે. પન્નવણા સૂત્રમાં પણ અવધિ દર્શન કહ્યું છે. એ બે મતાંતર છે. તત્ત્વ કેવલી ગમ્યં.

આઠ પ્રકારના જ્ઞાનમાં પાંચજ્ઞાન ને ત્રણ અજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે. સમ્યક્ દષ્ટિને (દર્શન જ્ઞાન વાલાને) સમ્યક્જ્ઞાન કહ્યો

૧૮

છે. મિથ્યા દૃષ્ટિને ત્રણ અજ્ઞાન અને બે દર્શન કહ્યા છે. અવધિ-દર્શન નથી કહેલ. વિભંગ જ્ઞાનવાલાને જ્યારે સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે વિભંગ મટી અવધિજ્ઞાન થાય છે, એમ ઉલ્લેખ છે. વિભંગવાલાને અવધિ થતો હોય ત્યારે મિથ્ર ભાવ હોય પણ પૂર્ણ અવધિ દર્શન કઈ અપેક્ષાર્થી કહેલ છે તે સમજાતું નથી. વિભંગજ્ઞાની મિથ્યાત્વ ગુણુઠાણે હોય છે એટલે (દર્શન) સમક્ષિત હોય નહિ. (કડેમાણુકડે) એ અપેક્ષાએ કહેલ હોય તો સંભવે. કારણ કે વિભંગ મટીને અવધિ થવાનું જ છે, એટલે અવધિ-દર્શની કહેવાય. પણ વિભંગ જ્ઞાનમાં જ અવધિ દર્શન સંભવી શકે કેમ ? તે કેવલી ભગવાન જાણે.

સાધુઓ આઠ પ્રકારનાં વચન પરિસહ સહન કરે.

૧. હીલણા—જેની કરણી ઉઘાડે. જે પહેલાં વૈતરૂં કરતા, રાંધણીઆ હતા. અને હમણા સાધુ થઈ બેઠા છે, એમ કહે. ૨. ખીસણા—ખીન્ન લોક સાથે પૂર્વના અવગુણ કહે. ૩. નંદના—મનથી અવગણના કરે, મુખ વાંકે કરે. ૪. મુખ ઉપરે અછતા અવગુણ કહે. ૫. તાડણા—ચપેટા આપે. ૬. તર્જના—રે પાપીષ્ઠ વગેરે કઠોર વચન કહે. ૭. પરાભવ—વસ્ત્રપાત્રાદિક લઈને ભાંગે ફેડે, વસતી બહાર કાઢે. ૮. એષણા—ભય ઉપજાવે, ‘તને આ રીતે દુઃખ આપીશ.’ એ આઠ પરિસહ સહન કરે.

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ઉપવાસ બાબત જે પ્રશ્નો કર્યા છે—

૧—ભગવન્ ! ૧૦૦—૨૦૦ કે હજાર વર્ષ સુધી નારકી જે દુઃખો સહન કરે છે તેટલા દુઃખો (પાપો) સાધુના એક ઉપવાસથી કપાય, ૨—હજાર—બેહજાર કે લાખ વરસ સુધી નારકી જે દુઃખો (પાપો)

૧૯

નરકમાં સહન કરે તેટલા દુઃખો (પાપો) સાધુના બે ઉપવાસથી કપાય, એમ ૩-૪ ઉપવાસ સાથે કરવાથી એક કોડ, કોડકોડી વરસ સુધી બે દુઃખો નારકી નરકમાં સહન કરે તેટલાં દુઃખો (પાપો) સાધુના સાથે ચાર ઉપવાસથી કપાય ! એમાં થાય !

શ્રી ગૌતમસ્વામીનાં પાંચ પ્રશ્નોમાંથી આ ચાર ઉત્તરમાં ના પાડી છે. અને પછી નારકીના કર્મો કેવાં ગાઢ-ચિકણાં છે તે બતાવેલ છે. તેમજ નારકીના કર્મોની સરખામણીમાં મનુષ્યના કર્મ કેટલાં સ્થિર છે તે અનેક દૃષ્ટાંતો આપી બતાવેલ છે. આ બધા દાખલા ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સાધુના ઉપવાસથી સો, બે સો કે હજાર અથવા કોડો વર્ષો શું ? પણ બધાંએ કર્મો કપાઈ જાય. ઉપર મુજબ જોતાં ૧ થી પણ ઘણાં ઘણાં કર્મો કપાઈ જાય છે કેટલાં કર્મો કપાય છે તે તો કેવલી પ્રભુ શિવાય કોઈ છદ્મસ્થ કહી શકે નહિં. આપણે તો સાચા દિલથી કર્મો કપાય તે માટે જ એકાંત નિર્જરા થઈ શકે તેમ ઉપવાસ કે પૌષધ કરવાં. તેમાં જેમ બને તેમ બધો વખત ધાર્મિક ક્રિયામાં જ પસાર કરવો. સજ્જાય, ધ્યાન, વાંચન, મનન, ધર્મચર્યા વગેરેમાંજ પસાર કરવો; કે જેથી કર્મોના ભુક્કે ભુક્કા અને છોટે છોટા ઉડી જાય, તેવો આત્મા હળુકર્મી બને. અને બહેલો બહેલો મોક્ષે જાય.

શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રનાં ચોથા ઠાણામાં કર્મ નિર્જરા માટે ૪ ભાંગા બતાવેલ છે તેમાં ૧-અલ્પ વેદના મહાનિર્જરા, ૨-મહા વેદના મહાનિર્જરા, ૩-અલ્પ વેદના અલ્પનિર્જરા, ૪-મહા વેદના અલ્પનિર્જરા. તેમાં ચોથા ભાંગો નારકોના માટે છે. ૧-૨ ભાંગો સાધુઓ અને શ્રાવકોના માટે છે. શ્રાવકો થોડી નિર્જરા કરે છે. સાધુઓ વધારે કરે છે.

૨૦

નારકીઓનાં કર્મો ઘણાં આકરા છે. તેથી બહુ વેદના છતાં કર્મો ઘણાં ઓછા બપે છે. તેમ જ નારકીઓ તે વેદના પરાણે સહન કરે છે. વેદના ભોગવવાની તેની જરાપણ ઈચ્છા નથી. પણ ક્યાં બય ? વેદના ભોગવ્યા શિવાય છૂટકો નથી. તેથી પરવશતાએ-અનિચ્છાએ તે વેદના સહન કરે છે. તેથી તેનાં કર્મો ઘણાં ઓછા બપે છે.

ત્યારે સાધુના કર્મો તેવાં ઘણા ચિકણા નથી. બહુજ સામાન્ય કર્મો સીલકમાં છે, તેથી તેના એક ઉપવાસ કરતાં તેમનાં ઘણા કર્મો બપી બય છે. તેમ સાધુ જે ઉપવાસ કરે છે તે પોતાના કર્મો નિર્જરવાની બુદ્ધિથીજ. સાધુ સમજે છે કે -આત્માનો સ્વભાવ આહાર કરવાનો નથી. શરીરનો સ્વભાવ છે. તેથી સાધુ જે ૧ ઉપવાસ કરે છે તેમાં નારકીનાં કરતાં ઘણાં વધારે કર્મોની નિર્જરા કરી બુક્કા ઉડાડી મુકે છે. અને શુકલ ધ્યાનમાં ચડે તો બધા કર્મોનો નાશ કરી શકે છે.

શ્રી વ્યવહાર, નિશિથ, દશાશ્રૂત સ્કંધાદિકમાં પ્રાયચ્છિત તરીકે ઘણાં ઉપવાસો કરવાના હોય છે ત્યારે કેટલાક સમુદાયમાં પરંપરાએ નીચેની રીત પ્રમાણે ઉપવાસો ગણાય છે-કરાય છે.

૧-ઉપવાસે=૧ ઉપવાસ. એક ઉપવાસના માથે એક પહોર ચડાવે તો=૨. ઉપવાસ ગણાય. ૧. ઉપવાસને માથે બે પહોર ચડાવેતો ૩. ઉપવાસ ગણાય. ૨ ઉપવાસ એકી સાથે (છકું) કરે તો ૫. ઉપવાસ ગણાય. બે ઉપવાસ માથે ૧ પહોર ચડાવેતો ૧૦ ઉપવાસ ગણાય. બે ઉપવાસના માથે બે પહોર ચડાવેતો ૧૫ ઉ. થાય. ૩ ઉપવાસ એકી સાથે (અકુંમ) કરે તો ૨૫-૬. ગણાય.

૨૧

ત્રણ ઉપવાસ માથે ૧ પહોર ચડાવે તો ૫૦ ઉ. ગણાય. ત્રણ ઉ. માથે ૨. પહોર ચડાવે તો ૧૦૦ ઉ. ગણાય. ૪ ઉપવાસ એકી સાથે (ચોલો) કરે તો ૧૨૫, ઉ. ગણાય. ૪ ઉપવાસ માથે ૧ પહોર ચડાવેતો ૨૫૦ ઉ. ગણાય. ૪-ઉ. માથે ૨-પહોર ચડાવેતો ૩૭૫. થાય. ૫-ઉ. એકી સાથે કરે તો ૬૨૫, ઉ. ગણાય. એક પહોર બે પહોરનું તેમજ સમજી લેવું. ૬-ઉ. એકી સાથે કરે તો ૩૧૨૫, ગણાય. ૭-ઉ. લેગા કરે તો ૧૫૬૨૫, ઉ. ગણાય. ૮-ઉ. સાથે કરે તો ૭૮૧૨૫, ઉ. ગણાય. ૮ માથે ૧ પહોર ચડાવે તો ૧૫૬૨૫૦, ગણાય. ૮ ઉપર બે પહોર ચડાવે તો ૨૩૪૩૭૫ ઉ. ગણાય. ૯ એકી સાથે કરે તો ૩૯૦૬૨૫, ઉ. ગણાય. ૧૦ એકી સાથે કરે તો ૧૯૫૩૧૨૫, ઉ. ગણાય. અનુક્રમે એકેક ઉપવાસે પાંચગણા કરવા. એક પૌષધના પાંચ ઉપવાસ ગણાય.

આઠ આત્મામાંથી કેને કેટલા આત્મા હોય ?

૧-નારક દેવમાં ૭ આત્મા. ચારિત્ર નથી. ૨-એકેંદ્રિયમાં ૬ આત્મા જ્ઞાન ને ચારિત્ર નથી. ૩-તિર્યંચપંચેંદ્રિ ને મનુષ્યમાં ૮ લાભે. ૪-સિદ્ધમાં ૪. દ્રવ્યાત્મા, ઉપયોગ, જ્ઞાન, દર્શનાત્મા. સિદ્ધને ગુણનો ભાજન દ્રવ્ય.

સમ્યક્ દષ્ટિ જીવ મિથ્યાત્વને ઉદ્ધવે સમકિત વમીને પાછો મિથ્યાત્વ ગુણુઠાણે જાય તો પણ આયુ કર્મ વર્ણને સાત કર્મની સ્થિતિ પદ્યોપમને અસંખ્યાતમે લાગે આછી એક કોડાકોડી સાગરોપમનો બંધ કરે. ઉત્કૃષ્ટોબંધ એટલો કરે. દેશ વ્રતીને નવ પદ્યોપમ ઉણી એક કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધ કરે. મુનિપણો પામીને પાછો પડે, મિથ્યાત્વે જાય તો પણ આયુ મુકીને

૨૨

૭ કર્મની હહબર સાગર ઓછી એક કોડાકોડીનો ઉત્કૃષ્ટો બંધ કરે. ઉપશમ શ્રેણિથી પડિને મિથ્યાત્વે જાય તો નવ હબર સાગર ઉણી એક કોડાકોડી સાગરનો ઉત્કૃષ્ટો બંધ કરે. ઇતિ. ભુવનભાનૂચરિત્ર.

જીવ માર્ગાભિમુખ ક્યારે થાય ? જ્યારે લવ્યતાને ઉદ્ધયે અકામ નિર્જરાએ કર્મ ખપાવતાં જે પુદ્ગલ પરાવર્તન સંસાર બાકી રહે ત્યારે પ્રભુમાર્ગ સન્મુખ આસ્તિકપણે સન્મુખી ભાવ થાય. ત્યાંથી સંસાર ભવબ્રમણ કરતો જીવ ઊંચો આવે. તે વારે જીવ માર્ગ પતિતપણું દોઢ પુદ્ગલ પરાવર્ત સંસાર રહે ત્યારે જિનો-કૃતમાર્ગે રૂચિરૂપે બેઠો. વઢી કર્મને ઉદ્ધયે તે ભાવથી પડ્યો, સંસારમાં પરિબ્રમણ કરતો એક પરાવર્ત સંસાર રહે તે વારે જીવ માર્ગાનુસારીપણું પામે ત્યાં મિત્રાદિ દષ્ટિ પ્રગટે. ન્યાયસંપન્ન વિભવાદિક રૂપ ગુણ પ્રગટે. ત્યાં આત્મા જિનોકૃત માર્ગે ચાલ્યો ત્યાં મિથ્યાત્વ મંદ રૂપે હોય તથા એટલા સુધી ગુણ પામીને કોઈક જીવ સંસાર માંહે નહીં પાપાણની પરેં ઘંચનઘોલયા કરતા અર્ધપરાવર્તન માઠેરા સંસાર રહે, તેવારે આર્યદેશ, સંશીપંચેન્દ્રિયણું, ગુરુઉપદેશે તથા સહજ સ્વભાવે કોઈ નિમિત્ત પામીને યથાપ્રવર્ત કરણે કરી આત્મવીર્ય થકી અપૂર્વકરણે મિથ્યાત્વ-રાગ-દ્વેષની જે ગ્રંથી તથા ઉપશમ-ગ્રંથી-લેદ કરતો જે મોહની કર્મની સાત પ્રકૃતિ તેને ઉપસમાવતો જીવ અનિવ્રતી કરણે કરી એક સમયનો અંતર કરણે કરી જીવ ઉપશમ સમક્રિત પામે. તે વારે માર્ગ પ્રાપ્ત કહીયેં. વસ્તુ ધર્મ સમક્રિતને પામ્યો. એ પ્રમાણે યોગગિંદુમાં કહ્યું છે. તો જીવ ત્રણ પ્રકારના છે ૧-લવ્ય; ૨-અલવ્ય; ૩-લવ્યાલવ્ય અથવા જાતિલવ્ય. લવ્યના ત્રણ પ્રકાર ૧-નિકટ-લવ્ય, ૨-દૂરલવ્ય, ૩-મધ્યલવ્ય. ૧-નિકટ લવ્યતે-તુરત મોક્ષ

૨૩

જાય. ૨-મધ્યભગ્યતે-થોડા કાલ પછી મોક્ષે જાય. ૩-દૂર્ભાગ્ય તે-
ઘણા કાલે મોક્ષે જાય. ૨-અભાગ્ય-વ્યવહાર ચારિત્રનાં બળે નવમાં
ત્રૈવેચક સુધી જાય પણ મોક્ષ ન જાય. ૩-ભાગ્યભાગ્ય-અતિભાગ્ય તે
-કર્મની વિશેષ નિવિડતાથી વ્યવહાર રાશીમાં ઉચે નહીં આવે.

ગાથા :— સામગ્રીયભાવગ્નો વ્યવહાર રાશિ અપવિસાગ્નો;

ભગ્વાચિતે અણુતે જે સિદ્ધ સુહન પાવંતિ. ૧॥

અર્થ :— કેટલાએક જીવ ભાગ્ય છે પણ સામગ્રીને અભાવે
વ્યવહારમાં નહિં આવે. પન્નવણા સૂત્રટીકામાં-યથા-અથીઅણુતા
જીવા, જેહેનપત્તાતસાઈ પરિણામે; સુજ્જતિય, યંતિ, યંતીય-
પુણાવિ તથેવ તથેવ. ૧ ઇતિ.

પુરુષવેદ કાયસ્થિતિયે રહે,તો ૯૦૦ સાગરજળજેરા. સ્ત્રીવેદ
રહે,તો ૧૧૦ પલ્લોપમ અથવા પ્રથક્ત્વ પૂર્વકોડિ એટલે છ કોડ
પૂર્વ. નપુંસક વેદે રહે,તો અનંતો ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી. પંચે-
દ્રિયનો પંચેદ્રિય પણે રહે, તો ૧૦૦૦ સાગર જળજેરા. ત્રસપણે
રહે,તો ૨૦૦૦ સાગર જળજેરા રહે.

પ્રશ્ન :— દિવા પ્રમુખના પ્રકાશ પડે છે તે દિવામાં અગ્નિનાં
જીવ છે ? તેનાં પર્યાય છે ? કે-જ્યોતિરૂપ પુદ્ગલના પર્યાય છે ?

ઉત્તર-દિવા મધ્યે જે અગ્નિનાં જીવ છે તે માંહેજ પ્રણમી
રહ્યા છે. પણ દાહક રૂપ પર્યાય છે તે બાહિર નીકલે નહીં. તથા
દિવાના પ્રકાશરૂપ જે બાહિરે દિશે છે તેતો વિશ્રસા પુદ્ગલની
પર્યાય-છાયા-આકૃતિ-તેજ-દ્યુતિ ઇત્યાદિ બહુ ભેદે પુદ્ગલ પર્યાય
કહ્યા છે. તથા દિવાનો જે બાહિર પ્રકાશરૂપ દીશે છે તે પ્રકાશરૂપ
પુદ્ગલને નિમિત્તે અપર વિશ્રસા પુદ્ગલ શ્રેણિબંધ જમા થાય છે

૨૪

તે દેખાય છે. તેનું નિમિત્ત, પણ દિવામાં જે અગ્નિના જીવ છે તેના પર્યાય નહિ. તેનાં ગુણ પર્યાય તો દાહકે રૂપ છે. તે જ્યાં વ્યાપે ત્યાં ખાળી ભસ્મ કરે. તે માટે એ વિશ્વસા પુદ્ગલોનોજ જમાવ જાણવો. જેમ આરસિ મધ્યે મુખ જોતાં આપણા શરીર સમાન સર્વ પુદ્ગલ દેખાય છે તે એ કાંઈ આપણા શરીરના પર્યાય આરસિમાં ગયા નથી પણ તે આરસિનો નિમિત્ત પામીને મુખ જેવાં વિશ્વસા પુદ્ગલ શ્રેણિબદ્ધ જમા થાય છે પણ જીવના નહીં. જેમ શરીરની છાયા, વાદળાં કે વૃક્ષ વગેરેની છાયા સર્વ વિશ્વસા પુદ્ગલો જાણવા.

શ્રી કલ્યાણમાસિક ૨૦૨૨ બીજાવાણ. પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંકમાંથી.અધ્યાપક—ખૂબચંદ કેશવલાલ

શ્રી જૈનસિદ્ધાંત દીપિકા-પ્રકાશ ૧, સૂત્ર-૧૨ની ટીકામાં બતાવ્યું છે કે- કૃષ્ણવર્ણ બહુલ: પુદ્ગલ પરિણામ વિશેષ: તમ:

અર્થાત્ ‘કૃષ્ણવર્ણ બહુલ પુદ્ગલનો પરિણામ વિશેષ’ તેજ અંધકાર છે. અંધકાર એ પ્રકાશનું પ્રતિપક્ષી છે. અને વસ્તુની અદૃશ્યતાનું કારણ છે. અંધકારમાં વસ્તુઓ દેખી શકાતી નથી. કારણ કે વસ્તુનું રૂપ તે અંધકારના પરમાણુ સમૂહથી આચ્છાદિત બની જાય છે. તે અંધકારને પણ પુદ્ગલના પરિણામ રૂપે સમજવું જોઈએ. અંધકાર સ્વરૂપ પુદ્ગલ સમૂહ પર સૂર્ય-દીપક અગ્નિ આદિના પ્રકાશ કિરણો-પુદ્ગલો- ફેલાઈ રહે છે ત્યારે અંધકારનાં આણુઓ અન્ય વસ્તુઓના રૂપને પોતાની શ્યામતા દ્વારા આચ્છાદિત કરી શકતા નથી જેથી પ્રાણીઓ વસ્તુઓને જોઈ શકે છે. પરંતુ પ્રકાશક પદાર્થ દૂર હટી જાય છે અથવા તેના આડે કોઈ આવરણ આવી જાય છે ત્યારે આવરણ આવી ગયાના પહેલાંનાં પ્રસરીત

૨૫

કિરણુ આણુઓનું અંધકાર આણુઓમાં પરિવર્તન થઈ જાય છે. એટલે પ્રસરીત કિરણુ આણુઓ નષ્ટ થતાં નથી પણ પ્રકાશ સ્વરૂપ પુદ્ગલ પર્યાયમાંથી પડેલો પામી અંધકાર સ્વરૂપ પુદ્ગલ પર્યાયને પામતા હોવાથી પદાર્થના રૂપને જોવામાં પ્રાણીઓને સહાયક બની શકતા નથી.

પ્રકાશ, શબ્દ અને અંધકારની માફક છાયા પ્રતિબિંબને પણ જૈન દર્શનમાં પુદ્ગલ પર્યાય રૂપે બતાવેલ છે. પ્રકાશનું જે આવરણ તેને છાયા-યા પ્રતિબિંબ કહેવાય છે. આ છાયા તે શીત-સ્પર્શી હોવાથી પુદ્ગલના પરિણામ રૂપે સાબિત થાય છે.

છાયાનાં સ્વરૂપને અતિ વિસ્તૃત પણે સમજાવતાં જૈન દર્શન કહે છે કે સર્વ પ્રકારની ઇન્દ્રિયગમ્ય સ્થૂલ વસ્તુ તે ગ્રય અને અપગ્રય સ્વભાવવાળી અને કિરણોવાળી છે. કિરણો એજ છાયા-પુદ્ગલો કહેવાય છે. અને તેનો પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છાયા પુદ્ગલો તરીકે બ્યહાર થાય છે.

દીપક-અગ્નિ આદિ પ્રકાશક પદાર્થોનો કિરણુ-પ્રવાહ પણ પુદ્ગલિક છે. (પણ જીવ નથી) કારણ પ્રકાશ સ્વરૂપ પુદ્ગલ પર્યાયમાં પડેલો થાય છે પણ જીવ હોય તો સ્વ સ્વરૂપે જ રહે છે પુદ્ગલ રૂપે ન થાય. દીપક-અગ્નિ આદિમાં રહેલાં અગ્નિકાય જીવો તે તેમાંજ હોય છે પણ પ્રકાશ જે બહાર ફેલાય છે-દેખાય છે તે પુદ્ગલો છે. આભાસ છે- તે સચેતન નથી હોતો. સચેતન હોય તો તેનો સ્વભાવ ઉષ્ણ હોય. તે બાળી નાંખે પણ પ્રકાશ-આભાસ બાળતો નથી. અને ગરમ પણ નથી. દીપક-બટ્ટીના પારે અથવા નજદીક ઉપર-નીચે જે ઉષ્ણતા અનુભવાય છે તે ઉષ્ણ પુદ્ગલોના કારણથી. જેમ સૂર્યના કિરણો નીચે આગીયા કાચ રાખવાથી નીચેની વસ્તુઓ સળગી ઉઠે છે પણ તે સચેત નથી, ઉષ્ણ પુદ્ગલો છે.

૨૬

અને તેવા પ્રકારના પદાર્થોના સંયોગ થવાથી તે દાહક બને છે. દીવો કે બત્તીના પાસે તેવા પ્રકારનો કાચ આડો ન હોય તો તેનો પ્રકાશ લાંબો સુધી જતો નથી, તેટલામાંજ રહે છે. જે પ્રકાશ લાંબા સુધી જાય છે તે કાચ આડો હોય છે તે કાચનો પ્રકાશ છે. જેવાં રંગવાળો ફેટો-ગ્લુક હોય તેવા પ્રકારનો પ્રકાશ પડે છે. તે પુદ્ગલનો સ્વભાવ તેવા પ્રકારનો હોવાથી થાય છે. તે સચેતન હોય એમ નથી. એટલે અગ્નિ કાચનાં જીવો તે તે પદાર્થમાંજ રહે છે. પણ પ્રકાશ તરીકે બહાર દેખાય છે તે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ સ્કંધો છે. તેને લોકો ઓજસ-આભા પણ કહે છે. અંગ્રેજીમાં તેને મેગ્નેટીઝમ અથવા મેગ્નેટીક ફ્લુઇડ કહે છે.

પુદ્ગલો ત્રણ પ્રકારે પ્રણમે છે-૧-વિશ્રસા પરિણામે, ૨-પ્રયોગસા પરિણામે, ૩-મિશ્રસા પરિણામે. ૧-વિશ્રસા તે-સ્વભાવે કોઈ નિમિત્ત પામી તદ્વાકાર થાય. ઇંદ્રધનુષ. અબ્રાહિવત્. ૨-પ્રયોગસા-તે જીવવ્યાપારે ઉદ્ભવથી જેમ ઘર, ભવન, ઘટપટાદિ. ૩-મિશ્રસા તે કાંઈક પ્રયોગ, કાંઈક સ્વભાવે. જેમ પટબંધન, જીર્ણ, બંધન જીવ પ્રયોગથી. જીર્ણ થવું સ્વભાવથી તે મિશ્રસા પુદ્ગલ બનવા. પંચાસ્તિકાય ગ્રંથમાં છ પ્રકારના પુદ્ગલ કહ્યા છે.

ગાથા :—પૃથ્વીજલચંછાયા, ચૌરેન્દ્રિયે કમ્મપઉગા; કમ્માતીયા એવં છપુગલાહુંતિ. ૧૥

અર્થ :— છ પ્રકારનાં પુદ્ગલો તેમાં ૧-બાહર ૨-બાહર બાહર ૩-બાહર. સૂક્ષ્મ. ૪-સૂક્ષ્મ બાહર. ૫-સૂક્ષ્મ. ૬-સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ. એ છ પ્રકાર છે-ગાથા પ્રમાણે અર્થ :—પૃથ્વી તે માટી, ખડી, પાષાણ, કાષ્ટ પ્રમુખના જે પુદ્ગલ છે તે બાહર બાહર કહીયે. જે છેલ્લા

૨૭

થકા એકમેક ન થાય, ભિન્ન રહે તેથી બાહર બાહર કહીયેં. ૨—જલંચ-પાણી, દુધ, ઘૂત, તેલ, મધ, ગોળ, ખાંડ ઇત્યાદિકના પુદ્ગલ તે બાહર કહીયેં કારણ કે છેલ્લા થકાં એકમેક થાય તેથી બાહર કહીયેં. ૩—છાયા-શરીરની છાયા. ધૂમારા, વાદળાં વગેરે

૨ ૧

વિશ્રસા દેખાય છે તેને બાહર સૂક્ષ્મ, કહીયેં. સ્વામાટે દેખતાં નજરે દેખીયેં પણ હાથમાં ન આવે માટે બાહર સૂક્ષ્મ કહીયે. ૪—ચૌરિંદ્રિયા-આંખ વિના બાકી ચાર ઈંદ્રિયે ગ્રહીયેં તે સૂક્ષ્મ બાહર કહીયેં. તે ગંધ, રસ, સ્પર્શ, શબ્દના પુદ્ગલ આવતાં ન દેખીયે, માટે સૂક્ષ્મ, અને ગંધે, રસે, ફરસે શબ્દ જાણીયે તે એ જાતિના પુદ્ગલને સૂક્ષ્મ બાહર કહીયેં. ૫—કમ્મપાઉળા-તે કર્મની વર્ણાણના તે નજરે ન આવે તે ચૌફરસીયા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ કહીયેં. ૬—કમ્માતીયા-એટલે કર્માતીત તે એક ધૂટો પરમાણુ-પુદ્ગલ તે સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ કહીયેં. એ રીતે છ પ્રકારના પુદ્ગલ સંસારમાં વ્યાપી રહ્યા છે. જેમ છકાયના જીવો વ્યાપી રહ્યા છે તેમ આ જાણવા.

અચિત પુદ્ગલના મહાસ્કંધ ચૌદરાજલોક કેમ પૂરે છે ?

દ્વિપ્રદેશી પરમાણુઓના સ્કંધથી માંડીને અસંખ્યાત પ્રદેશીઓ સ્કંધ તે અચિત મહાસ્કંધે લોક પૂરણુ ન થાય. અનંતા પરમાણુનો જે એક સ્કંધ તેથી પણ લોક પૂરણુ ન થાય. તો કેમ થાય ?—અનંતા બાહર પ્રમાણુનો એક સ્કંધ તેવા અનંતા સ્કંધ મલે તે વારે અચિત મહાસ્કંધ રૂપ થાય. તે ચૌદરાજલોક પૂરે. તે કેવી રીતે ? તે સ્કંધ વિશ્રસા પરિણામે પરિણમીને કેવલી સમુદ્ગાતની પરે સંકેલીને સ્કંધરૂપ થાય તે અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશ અવગાહી

૨૮

રહે. તે અચિત મહાસ્કંધ ક્ષેત્રઆશરી અઢીઢીપમાંહી કરે. પણ બહિર ક્ષેત્ર ભૂમિયે કાંઈ ન થાય. જેમ કેવલી કેવલસમુદ્ગાત અઢીઢીપ માંહીથી કરે તેમ. સ્થામાટે ? દંડાકાર અઢીઢીપ બહાર ન થાય. કારણ કે કેવલી પણ કેવલ સમુદ્ગાત કરે ત્યારે પોતાના આઠ રચક પ્રદેશ છે તે મેરૂ પર્વતના મધ્યે જે રચક પ્રદેશ છે ત્યાં આવે પછી તે રચક થકી સંપૂર્ણ ચૌદ રજ્યાત્મક લોક પૂરે. એમ લોક પ્રકાશે.

પ્રશ્ન :— વ્યવહાર રાશિયા બાદર નિગોદમાંથી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં કેટલોકાલરહે ? ને પાછા બાદર નિગોદમાં કેટલોકાલરહે ?

ઉ. વ્યવહાર રાશિયા બાદર નિગોદમાં જે અનંતા છે તે ફરી કર્મની બહુલતાએ સૂક્ષ્મ નિગોદમાં જાય તો ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી ત્યાં રહી પાછા કંઠાદિકે સાધારણમાં આવે. એમ બન્ને સ્થાનકે આવાગમન કરતાં જીવ ઉત્કૃષ્ટે રહે તો—અઢી પુદ્ગલ પરાવર્તન પર્યાન્ત રહે. પછી પૃથ્વ્યાદિક સ્થાનક ફરસતો ઉંચો આવીને મનુષ્ય થાય. ત્યાં વ્યવહાર રાશિઓ લબ્યજીવ સામગ્રીમત્યે બોધી-બીજ પામી સિદ્ધિવરે. તથા વલી કોષ્ટક વાંચનાએ એમ કહ્યું છે કે— કંઠમૂલ સાધારણમાંથી જીવ સૂક્ષ્મ ગોલકમાં જાય ને ત્યાં ઉત્કૃષ્ટે કાલ રહે, તો અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલસુધી સૂક્ષ્મ ગોલકમાં રહે. તિહાંથી નીકલી બાદર નિગોદ કંઠમૂલમાં ઉત્કૃષ્ટ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી રહે. એમ સંબંધ છે. નિગોદમાંહી આવાગમન કરતાં ઉત્કૃષ્ટે અઢીપરાવર્તન સુધી વ્યવહાર રાશિઓ નિગોદમાં રહે.

એક નિગોદનો ગોલો અસંખ્યાતા આકાશપ્રદેશ અવગાહી રહ્યો છે. અવ્યવહાર રાશિયા નિગોદ ગોલામાં જે લબ્ય જીવો છે

૨૯

તે સ્થિતિ પરિપક્વ થયે ઉંચા આવે તે ઉત્કૃષ્ટ એક સમયે કેટલા આવે ? ઉ. અઢીઢીપમાં એક સમયે જેટલા મોક્ષે જાય તેટલા અવ્યવહાર રાશિમાંથી આવે. એક સમયે ૧-૨-૩. ઉત્કૃષ્ટ અઢી-ઢીપમાં ૧૦૮, સિદ્ધિવરે એટલે અવ્યવહાર રાશિમાંથી ૧૦૮ રાશિમાં વ્યવહાર આવે. અને વ્યવહાર રાશીમાંથી નિગોદના ગોલામાં જાય તો એક સમયે ૧-૨-૩. ઉત્કૃષ્ટ અનંતા જાય. અવ્યવહાર રાશીઆ વ્યવહાર રાશીના ગોલામાં જાય તો એક સમયે ૧-૨-૩. ઉત્કૃષ્ટ અનંતા જાય. અવ્યવહાર રાશીમાંથી જે ૧૦૮ નીકલે તેમાં ભવ્ય ને અભવ્ય પણ હોય. સૂક્ષ્મ નિગોદના અનંતા નીકલ્યા બાદર નિગોદમાં સમાય, બીજામાં નહીં. તો સૂક્ષ્મનિગોદમાં અનંતા જીવ કેટલા છે ?-ત્રણે કાલના જેટલા સમય છે તેથી અનંતા એક નિગોદમાં છે. તેથી જ્યારે પૂંછે ત્યારે શ્રી જિનેશ્વરે કહ્યું કે-ગાથા-એકરસ નિગોદ સઉસઓ અનંત ભાગો; યેસિદ્ધિ ગયો. એટલે સૂક્ષ્મ નિગોદથી બાદર નિગોદમાં નિરંતર આવે તો એક સમયે ૧૦૮ સુધી ઉત્કૃષ્ટ આવે. ગાથા :— સિઝંતિ જતીયાશલું ઇહુયં વ્યવહાર રાશિમજાઓ ઇતિ અણાઈ વણસઈ માસાઓ તિતિયચેવ. ૧૥ ઇતિભૂવનભાનુ કેવલીચરિત્રે.

શ્રીપન્નવણસૂત્રમાં નિચે પ્રમાણે કહ્યું છે. વ્યવહાર રાશીઓ જીવ સૂક્ષ્મનિગોદમાં જાય તો ઉત્કૃષ્ટો અઢીપુદ્ગલપરાવર્તન સુધી રહે તે ક્ષેત્રપરાવર્તન બળુવું. પણ તે સૂક્ષ્મ ને બાદર જેઠમાંથી થઈને પૃથ્વી કાયમાં આવે. વલી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં જાયતો બીજા અઢીપરાવર્તન રહે. ઉત્કૃષ્ટે વલી ઉંચો પૃથ્વીમાં આવી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં જાય તિમજ ઉત્કૃષ્ટેક્ષલ નિગોદમાં રહે. એમ તિર્થંચની ગતિ બાંધ્યાથી જાય-આવેતો અસંખ્યાતા પુદ્ગલપરાવર્તન રહે.

તે અસંખ્યાત કેટલા ? ઉ. આવલીને અસંખ્યાતમેં ભાગે જેટલા સમય અસંખ્યાતા થાય તેટલા તે પણ ક્ષેત્રથી તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં પ્રત્યેક વનસ્પતિ સુધીના પાંચે સ્થાવરો એટલા સ્થાનકે એકેકા પર્યાપ્તાની નિશ્રાએ અસંખ્યાતા અપર્યાપ્તા હોય. પણ સૂક્ષ્મ નિગોદીયાની નિશ્રાએ અનંતા અપર્યાપ્તા ન હોય. તે અનંતા અપર્યાપ્તાના શરીર જુદા તેનો પણ આયુ ૨૫૬, આવલીનો હોય, પણ અપર્યાપ્તા મરે નહિ. પર્યાપ્ત પૂરીકરીને મરે. બધાએ ક્ષુલ્લક ભવિયા છે.

જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનો બંધ, ઉદય, ઉદીરણા, સત્તા કેટલા ગુણઠાણા સુધી હોય ? ઉ. ૧ જ્ઞાનાવરણી કર્મોનો બંધ ૧૦ ગુણઠાણા સુધી હોય. દર્શનાવરણી પણ ૧૦ મા સુધી. વેદનીનો બંધ ૧૩ મા સુધી. મોહનીનો બંધ ૬ મા સુધી. આયુનો ૭ મા સુધી. નામનો ૧૦ સુધી. ગોત્ર ને અંતરાયનો પણ ૧૦ મા સુધી. ૨-ઉદયભાવ-જ્ઞાન દર્શનાવરણીનો ઉદય ભાવ ૧૨ ગુણઠાણા સુધી. વેદનીનો ૧૪ મા સુધી. આયુ, નામ, ગોત્ર ૧૪ સુધી. અંતરાયનો ૧૨ માં સુધી. ૩-ઉદીરણા-જ્ઞાન, દર્શન, અંતરાય ૧૨ સુધી. વેદની ૬ સુધી. મોહની ૧૦ મા સુધી. આયુ ૬ સુધી. નામ ને ગોત્ર ૧૩ મા સુધી. ૪-સત્તા-જ્ઞાન, દર્શનાવરણી ૧૨ મા સુધી. વેદની, આયુ, નામ, ગોત્ર ૧૪ સુધી. મોહની ૧૧ મા સુધી. અંતરાય ૧૨ મા સુધી. બંધ, ઉદય, ઉદીરણા, સત્તા એસર્વાભાવ કેવલ જ્ઞાની એક જીવસ્વરૂપે દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય છે, તેવા અનંતા જીવ દેખે. એકેક જીવના અનંતા ભાવ દેખે. ભાવ તે પરિણામ. એમ કેવલી સર્વાભાવ અસ્તિ નાસ્તિ રૂપે જેમ છે તેમ દેખે. કર્મોનો બંધ જઘન્ય એક સમયનો, જઘન્યસ્થિતિ

૩૧

અંતર્મુહુર્તની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, અંધ બધા કર્મોની જુદી જુદી છે. મધ્યમ સ્થિતિ, અંધ તો ઉત્કૃષ્ટમાંથી એક સમય ન્યૂન સુધીની જાણવી. કર્મઅંધના ૪ પ્રકાર છે. તેમાં જીવ જ્યારે કષાય-આત્મા બને છે ત્યારે સ્થિતિ અંધ ને રસ અંધ કરે છે. કેવલ-યોગપણે આત્મા પ્રણમે એટલે યોગાત્મા થાય ત્યારે પ્રદેશ અંધ ને પ્રકૃતિ અંધ કરે છે. દર્શનની ક્ષપક શ્રેણિ ૪ ગુ.થી માંડે. ચારિત્રની ૮ મા ગુ.થી માંડે.

શ્રીવિધિપક્ષ (અંચલ) ગચ્છી શ્રી વિદ્યાસાગર સૂરિના શિષ્ય શ્રી જ્ઞાનસાગરજીએ સં. ૧૭૭૮માં શ્રી અનુયોગ સૂત્રથી ઉદ્ધરી શ્રી ભાવપ્રકાશ ગુર્જર ગીરામાં ઢાલ રૂપે કરેલ છે. ઢાલ ૧ લી ચોપાઈની દેશી.

શ્રી સદ્ગુરુના પ્રણમી પાય, સરસ્વતિ સ્વામીની સમરીમાય;
છએ ભાવનો કહું સુવિચાર, અનુયોગ દ્વાર તણે અનુસાર ॥૧॥
પહેલો જાણો ઉદયિક ભાવ, બીજો કહીયે ઉપસમભાવ;

ત્રીજો ક્ષાયિક ભાવ પવિત્ર, ચોથો ક્ષયોપશમ ભાવવિચિત્ર. ૨॥
પરિણામિક તે પંચમ જાણુ, છઠો સનિયાતક સુવખાણુ;

એહનો હવે યથાર્થ કહું, જેહવો ગુરૂ આગમથી લહું. ૩॥
ઉદયાવલીમાં આબ્યા જેહ, કર્મદલિક ભોગવિયે તેહ;

જેમ ગતિથિ ત્યાદિક પર્યાય, તેથી થયો તે ઉદયિક ભાવ. ૪॥
રસ પ્રદેશ વેદન જહાંનહિં, સત્તામાંહી સરવે સહીં;

ભરમે આચ્છાદીત જેમ આગ, તેમ ઉપશમિક કહ્યો વડભાગ. ૫॥
ઉદયે આબ્યા છે જેહ કર્મ, ક્ષયકીજે તેહનો ગતભર્મ;

૩૨

જેમ ખપુષ્પ અત્યંતાભાવ, તેથી ઉપનો ક્ષાયિકભાવ. ૬૥
ઉદયાગત દ્વલિયાં રસઘાત, પુદ્ગલ વેદે તેહ વિખ્યાત;

મિશ્રભાવ પરિણામીયો જેણુ, ક્ષાયોપશમિક કહીયેં તેણુ. ૭૦
જીવઅજીવનું નવનવ પણે, પરિણમવું થાવું વિવિધ પણે;

જેમ રવિનો ઉદયાસ્ત સ્વભાવ, તેથી થયો પરિણામિક ભાવ. ૮૥
એ જે ભાવ પંચનો જોગ, દ્વિક્ત્રિક્ ચર્ઉપંચનો સંયોગ;
તેહના થાય વીશે ભેદ, તે શનિપાતિક જ્ઞાન કહેઅ. ૯૥

ઢાલ ૨ જી. સુમતિ સદા દિલમાં ધરો. એ દેશી.
આગમવાણી સાંભલો, ટીકા ને નિર્ચુકિત સુજ્ઞાની;
ભાષ્ય અને ચૂરણી વલી, એ પંચાંગે યુક્ત સુજ્ઞાની આગમ૦ એ આંકણી.
૧૥

ભેદ કહું છએ ભાવના, તે સુણજો એક ચિત્ત સુ;
એકે વિશ ભેદ કહ્યા ભલા, ઉદયિક ભાવના મિત્ત. સુ. આ. ૨૥

૧

મિથ્યાત્વ મોહ તણે ઉદયે, હોય અજ્ઞાની જીવ સુ;

૨

આઠે કર્મ ઉદયે કરી, અસિદ્ધતા હોય સદીવ. સુ. આ. ૩
ખીજી કષાયની ચોકડી, તેહનો ઉદય જળ થાય, સુ;

૩

અવિરતિતા હોય જીવને, ભેદ ત્રીજો ચિત્ત લાય. સુ. આ. ૪
યોગ જનક કર્મને ઉદયે, લેશ્યા પ્રગટે છક્ક, સુ;

૪ પ ૬ ૭ ૮ ૯

કૃષ્ણ નિલ કાપોત એ, તેઉ પઉમા શુક. સુ. આ. ૫

૩૩

૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩

ક્રોધ માન માયા વલી, લોભત્રયોદશ લેદ સુ;

૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૮ ૧૧૬ ૨૦

નિરય તિરય માણુ સુરગુર, ઇતિ પુરુષ નપું વેદ. સુ. આ. ૬

૨૧

વલીકહીમિથ્યાત્વમોહની, એ થયા એકવીશ લેય, સુ;

ઉપશમનાં એ લેદ છે, તે કહું ચિત્ત ધરેહ. સુ. આ. ૭

દર્શનમોહ ઉપશમ થકી, ઉપશમ સમક્તિ હોય; સુ;

ચારિત્ર મોહને ઉપશમે, ઉપશમ ચારિત્ર જોય. સુ. આ. ૮

લેદ એ ઉપશમના લણ્યા, તે ચિત્તમાંહે ધાર, સુ;

પરમાનંદ પદ પાઈયે, લહીયે જ્ઞાન અપાર. સુ. આ. ૯

(હાલ ૩ જી રસીયાની દેશી.)

૧ ૨

લેદસુણે ક્ષાયિકભાવના, કેવલદર્શનજ્ઞાન સુગુણનર;

૩

૪

ક્ષાયિક સમક્તિ ત્રીજો જાણીયે, અરૂ કાયચરણ પ્રધાન. સુ. ૧૥

ધન ધન જિનવર વચન સોહામણા, સદ્ગુરથી લહીયે તેહ, સુ;

જેમ રચણાયરથી પામીયે, રતન અમૂલક જેહ. સુ. ધ. ૨૥

૫

૬

૭

૮

દાનલખિ ને લાભલખિ વલી, ભોગલખિ ને ઉપભોગ, સુ;

વીર્યલખિ એ નવલેદ થયા, ક્ષાયિક ભાવને યોગ, સુ. ધ. ૩૥

૩

૩૩૪

૧ ૨ ૩

લેદ અઢાર ખયોપશમના લણ્યા, મતિશ્રુત અવધિ, સુ;

૪

૫ ૬ ૭

મનપર્યાવ વલીજ્ઞાન સોહામણો, મઈ સુઅ ઉહી કુજ્ઞાન. સુ. ધ. ૪૥

૮ ૯ ૧૦

૧૫

ચક્ષુ અચક્ષુ ઉહી દંસણ, દાનાદિક પણ લખિધ, સુ;

૧૬

ખઉપશમ સમક્ષિતવલી, ધારીયે સોલમો લેદ પ્રસિદ્ધ. સુ. ધ. ૫૥

૧૭

૧૮

દેશવિરતિ ને સર્વવિરતિ કહી, એ થયા લેદ અઢાર, સુ;
પાંચલખિધ એ લાવ થકી હોઈ, તે માટે બનેમાં ધાર. સુ. ધ. ૬૥

ત્રણ લેદ કહ્યા પરિણામના, તે સુણતાં સુખ થાય. સુ;

૧

૨

લવ્યપણું અલવ્યપણું, વલી જીવપણું ચિત્તલાય. સુ. ધ. ૭૥

સર્વમલીને પાંચે લાવના, હુવા ત્રેપન લેય. સુ;

ઉત્તરપયડીનાં એ જાણવા, જ્ઞાનીસુણો ચિત્તદેય. સુ. ધ. ૮૥

ઢાલ ૪ થી ઇંડર આંખા આંખલીરે એ દેશી.

હવે સાંભલો સનિવાયના રે, છવીશ થાય ભંગ;

વીશભંગ શૂન્ય તેહનારે, સ્વામી છક્કના ચંગ.

ભવિક્કજન સુણીયે જિનવર વાણ, જિમપ્રગટે અનુભવનાણ. ભ. સુ. ૧૥

૧

૨

૩

૪

નિરય તિરય માણુ સુરગઘરે, એ ચારે ગતિમાંહી;

૩૫

મિશ્ર ઉદય પરિણામનોરે, ત્રિકયોગી એક ભંગ આંહી. ભ. સુ. ૨૥
એ ત્રણેમાં ઉપશમ મિલેરે, ચક્ર સંયોગીઓ થાય;
તે પણ ચક્રગઢમાંહે અછે રે, લેદ બીજે ચિત્તલાય. ભ. સુ. ૩૥

૧ ૨ ૩ ૪

પરિણામ ઉદય ક્ષયમિશ્રનોરે, ચક્ર સંયોગીઓ એહ;
ચક્રગઢ માંહે એ હુવેરે, ત્રીજે લેદ સસનેહ. ભ. સુ. ૪૥

૧ ૨ ૩

પરિણામ ઉદય ક્ષાયિકરે, વરતે કેવલી સંયોગ;
ચાથો ભંગ એ કહોરે, થાયે ત્રિક સંયોગ. ભ. સુ. ૫૥

૧ ૨

ક્ષાયિક ને પરિણામિકોરે, દ્વિકસંયોગીઓ એહ;
સિદ્ધપરમાતમને હુએરે, પંચમ ભંગ કહ્યો તેહ, ભ. સુ. ૬૥
ઉપશમ શ્રેણિ ગત જીવનેરે, પંચમ સંયોગી હોય;
ચારિત્ર ઉપશમકે લહોરે, ક્ષાયિક સમકિત જોય. ભ. સુ. ૭૥
જીવપણું પરિણામિક રે, ઉદયભાવે મળુ ગતિ;
અઉપશમ ઈન્દ્રિય તણોરે, છઠ્ઠો ભંગ એ મિત્ર. ભ. સુ. ૮૥

૫ ૧૦

એ છએ ભંગ સનિવાયનારે, સ્વામી પણ દશ જસ;
નિરૂપયોગી વીશ છે રે, ભાંગા ન કહ્યા તાસ. ભ. સુ. ૯૥
ઢાલ ૫ મી. રાતડીયાં રમીને કિહાંથી આવીયાં રે એ દેશી.

હવે સુણજો ગુણઠાણા ઉપરેરે, ઉત્તરભાવ વિચાર;
મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણા વિષેરે, ઉદયના એકવીશ ધાર.

ભવિય શ્રીજિનવાણી સાંભલોરે. ૧૥

૩૬

૫

ક્ષાયોપશમનાંદશ લેદજ કહ્યારે, દાનાદિક લખિપાંચ;

૬ ૭

૩

ચક્ષુઅચક્ષુ દંશણ છે વલીરે, તીન અજ્ઞાન સુચંગ. લ. ૨૥

પરિણામિકના લેદ એ ત્રિણેરે, સરવમલીચોત્રીશ;

હવે શાશ્વાદન ગુણઠાણે લણ્યા, મીછ વિણ ઉદ્યનાવીશ. લ. ૩૥

મિશ્રતણા દશલેદજ તેહ છેરે, પરિણામિકનાં દોય;

અભવ્યપણું માંહેથી ટાલીયેરે, સરવે બત્રીશ હોય. લ. ૪૥

મિશ્રગુણઠાણે ઉદયિક ભાવનારે, વીણ અજ્ઞાન ઓગણીશ;

દ્વાદશલેદ જઉસમના લણ્યારે, પાંચલખિ સુજગીશ. લ. ૫૥

ત્રિકદર્શન ત્રિણિજ્ઞાન કહ્યા ભલારે, સમકિત મિશ્ર જ રૂપ;

પરિણામિકના લેદદિક વલીરે, તેત્રીશ સર્વ અનૂપ. લ. ૬૥

અવિરતિ સમ્યક્ દષ્ટિ ગુણ પદે રે, ઓગણીશ ઉદ્યના તેજ;

ઉપશમ ભાવે સમકિત સુંદર રે, ક્ષાયિક સમકિત હેજ. લ. ૭૥

પૂર્વોદિત વલી દ્વાદશ મિશ્રનારે, દોય લેદ પરિણામ;

સર્વમલીને પાંત્રીશ એ થયારે, સકલજીવ સ સ્વામ. લા. ૮૥

દેશવિરતિ વિષે સત્તર લેદ છેરે, ઉદયિક ભાવના ધાર;

દેવનિરય ગઈ બે એ કાઢીએરે, ઉવસમસમત વિચાર. લ. ૯૥

ક્ષાયિક ભાવે સમકિત જાણીયેરે, પરિણામિકના દોય;

દેશવિરતિયુત તેરહ મિશ્રનારે, સહુમલી ચોત્રીશ હોય. લ. ૧૦૥

ઠાલ ૬ઠી કિણજાણ્યાકિણ રિતિ આવશી. એ દેશી.
પ્રમતસંયત ગુણપદ વિષે, દશપંચ ઉદ્યનાં લેદ હો રાજ;

૩૭

અસંયમતાને તિરિય ગઈ, કીજે તાસ વિછેદ હો રાજ.

જિન વચનામૃત પીજીએ. એ આંકણી. ૧

ઉપશમ સમકિત સુંદરે, ક્ષયભાવે સમકિતહો રાજ;

મિશ્રના તેરહ ભેદ છે, સર્વ વિરતિ સંયુતહો રાજ. જિન. ૨

ક્ષીણમોહ પર્યાંત જાણીયેં, પરિણામિક દોયહો રાજ;

એટલે સર્વ મલી થયા, બત્રીશ ભેદ તું જોયહો રાજ. જિન. ૩

સાતમેં ઉદયિક ભાવના, દ્વાદશ ભેદ પ્રધાન હો રાજ,

આઘત્રિક લેશ્યાવિના, ઉપશમ સમકિત જાણ હો રાજ. જિન. ૪

સમકિત ક્ષયભાવે હુવે, ચઉદશમિશ્ર પ્રકાર હો રાજ;

મનપર્યાવ સંયુત કરો, એ થયા ત્રીશ વિચારહો રાજ. જિન. ૫

અપૂર્વગુણ આઠમેં, દશ ભેદ ઉદયનાં ધાર હો રાજ;

તેજે પદ્મલેશ્યા વિના, સમકિત ઉપશમ સારહો રાજ. જિન. ૬

ક્ષયભાવે સમકિત વશ્યું, મિશ્રના તેર જગીશ હો રાજ;

મિશ્ર સમકિત ટાલીએ, સહુ મલી સત્તાવીશહો રાજ. જિન. ૭

નવમે ઉદયિક ભાવના, પૂર્વોક્તિ દશભેદ હો રાજ;

ક્ષાયિક સમકિત જાણીયેં, ઉપશમના બે ભેદ હો રાજ. જિન. ૮

પૂર્વોક્તિ તેરહ મિશ્રના, સઘલા અઠાવીશ હો રાજ;

નવમાંગુણપદ તણા, ઉત્તરભાવ જગીશ હો રાજ. જિન. ૯

ઠાલાગમી ધનધન સંપ્રતિ સાચો રાજ. એદેશી.

હવે દશમા ગુણઠાણા વિષે, સુણી ઉદયતણા ભેદ વિચારોરે;

લોભ સંજલન માણુ ગઈ, અસિદ્ધતા લેશ્યા શુકલ ચિત્તધારોરે. ૧

જય જય સ્વામી વીર જિણેસર, જસવાણી અતિમીઠીરે;

૩૮

સુણતાં શુભમતિ અંકુર વિકસે, નિરસે દૂરમતિ ધીઠીરે. જય. ૨૥
 ઉપશમ સમકિત ઉપશમ ચારિત્ર, ક્ષાયિક સમકિત એકોરે;
 ભેદ કદા તેર મિશ્રના તેહજ, બાવીશ સર્વ વિવેકોરે. જય. ૩
 ઉપશાંત મોહે ત્રિન ઉદયના, મણુગઈ શુકલઅસિદ્ધોરે;
 ઉપશમના બે ભેદ લહીજે, ક્ષાયિક સમત પ્રસિદ્ધોરે. જય. ૪
 ચારિત્ર વિરહીત મિશ્રના દ્વાદશ, સહુ મલી વીશ એ બાણોરે;
 હવે દ્વાદશમે ઉદયિક ભાવના, એહિજ ત્રિણિ વખાણોરે. જય. ૫
 ક્ષાયિક સમકિત ક્ષાયિક ચારિત્ર, પૂર્વોક્ત મિશ્રનાં વારોરે;
 સર્વમલીને એ ગુણઠાણે, યોગણીશ ભેદ વિચારોરે. જય. ૬
 તેરમે ઉદયિકના ત્રિણિતેહિજ, ક્ષાયિકના નવ ભેદોરે;
 જીવપણું પરિણામિક ભાવે, સહુમલી તેર ઉમેદોરે. જય. ૭
 ચૌદશમે બે ભેદ એ ઉદયના, મણુ ગઈને અસિદ્ધોરે;
 ક્ષયભાવે નવનિધિ સમપ્રગટ્યા, પરિણામી જીવ લીધોરે. જય. ૮
 દ્વાદશ ભેદ એ સર્વ મલીને, ચઉદશમે ગુણઠાણે;
 સિદ્ધને દશભેદ ઉદયિક વિરહીત, ધારે જ્ઞાની વાણુરે. જય. જય ૯

ઢાલટમી. જૂમખડાની દેશી.

વીર જિણેસર વાહલા, અતિમીઠી જસવાણુ;
 ચતુરનર શાંભલો; હવે ભાવ વિષે કહું, ગુણપદનો વખાણુ.
 ચતુર નર શાંભલો. ૧
 ઉદયે મિથ્યાત્વ મોહતણે, પામેપદમ ગુણઠાણુ, ચતુ;
 ઉદયિકભાવ થકી હોવે, ગુણપદ પહેલો બાણુ. ચતુ. ૨

૩૯

પહેલા કષાયના ઉદયથી, ચોથાથી પડે જેણુ; ચતુ;
 વમતા સાન્ધાદન લહે, ઉદયિક ભાવથી તેણુ. ચતુ. ૩
 કેઈ આચારજ એમ કહે, પરિણામીકથી હોય; ચતુ;
 ગોમટ સારાદિક તણે, એહવો આશય જ્ઞેય. ચતુ. ૪
 ક્ષયોપશમિક ભાવથી, લહેત્રીજે ગુણઠાણુ; ચતુ;
 પ્રથમથી ચઢતે ચોથાથી, પડતે પામે ઠાણુ. ચતુ. ૫
 દર્શન મોહની કર્મનો, ક્ષયમિશ્ર ઉપશમ થાય; ચતુ;
 માટે ત્રણ ભાવથી, હુવે ચોથો ગુણઠાણુ. ચતુ. ૬
 ચારિત્ર મોહની કર્મનો, ક્ષયઉપસમ થાય જત્વ; ચતુ;
 દેશપ્રમત્ત ન અપ્રમત્તલહે, ક્ષાયોપશમિક તત્વ. ચતુ. ૭
 ઉપશમ ચારિત્ર મોહનો, અપૂર્વથી ઉવસમ જાય, ચતુ;
 ઉવસમ શ્રેણિને આશ્રયિ, ચ્યારે ઉવસમભાવ. ચતુ. ૮
 ચારિત્ર મોહના ક્ષય થકી, અપૂર્વથી ક્ષીણ મોહંત; ચતુ;
 ક્ષાયિક ભાવ થકી હોવે, ક્ષયક શ્રેણિ ગુણઠંત. ચતુ. ૯
 ક્ષય હુએ ઘાતિ કર્મનો, ક્ષાયિક ભાવ પ્રધાન; ચતુ;
 ત્રયોદશમે ગુણ થાનકે, યોગ સહિત ભગવાન. ચતુ. ૧૦
 યોગજનનક કર્મક્ષય થયું, નવગઈ લેશ્યા સુક્ક, ચતુ;
 ક્ષયભાવ અયોગી કેવલી, કર્મકલંક વિમુક્ક. ચતુ. ૧૧

હાલ હમી-હો મતવાલે સાજના. એ દેશી.

તેતરીઆ ભવી તેતરીઆ, જે ભાવ વિચારે તરીયારે;
 સૂત્રઆગમ પંચાંગી, સમ્પતભંગીના દરીયારે. તેત.૧૥
 નિશ્ચયને વવહાર બતાવે, નયપ્રમાણ ચિત્તધરીયારે;
 હેયગેય ઉપાદેય વખાણે, કાર્યકારણ આચરીયારે. તેત.૨૥

૪૦

ઉત્પત્તિ નાશનેઘૌઁવ્ય પ્રશ્નપેં, દ્રવ્યગુણુપજ્જવ ભરીયારે;
 દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલભાવને માને, તે શીવરમણી વરિયારે. તેત.૩૥
 યે ષડ્ ભાવસ્વરૂપ ન જાણે, કરે નિત્ય બહુ દ્રવ્ય કિરિયારે;
 એકાંતે તે મિથ્યાત જ કહીયે, તે સંસારમાં ફરિયારે.
 તેત.૪૥ કારણુ વિણુ જે કારણ સાધે, તે ભવમાંહી ફરસેરે;
 કારણુજેગે કારણ સાધે, તે જન વહેલા તરસેરે. તેત.૫
 ધર્મ ધૂરંધર પુણ્ય પ્રભાવક, કસ્તુરચંદ શોભાગીરે.
 જિનપૂજે જિનચૈત્ય કરાવે, સૂત્રસિદ્ધાંતના રાગીરે. તેત.-
 ૬૥ શા ભોજન ને દોશીદૂર્લભ, ખીજ બહુભવીપ્રાણીરે;
 મહાભાષ્ય વિશેષાવશ્યક, શાંભલેચિત્તઆણીરે. તેત.૭૥
 તેહ તણા આગ્રહથી, એ શુભ, ભાવસ્વરૂપ વિચાર્યોરે;
 અનુયોગદ્વાર ષડ્શીતિકમાંથી, આણ્યો અતિ વિસ્તારોરે.
 તેત. ૮૥ ભણુતાંગુણુતાં સુણુતાંસંપત્તિ, લીલા લચ્છી
 ભંડારોરે; જિનવાણી રંગે શાંભલતાં, નિતનિત જ્યજ્ય-
 કારોરે. તેત. ૯૥ અંચલગચ્છે ગુરૂઆ ગચ્છપતિ, વિદ્યા-
 સાગર સૂરિયારે; ખૂરહાનપુર શહેરે ગુરૂમહેરે, ભાવ-
 પ્રકાશ મેં ગાયોરે. તેત. ૧૦૥ કળશ-ધર્મ કહ્યા ભાવ-
 વિચાર સુંદર જેહવા ગુરૂમુખે સુણ્યા, જિનરાજ વાણી
 હિયેઆણી, નિર્જરા કારણુ થુણ્યા, સત્તર નયમદ આશ્વિન
 સિદ્ધિયોગ ગુરૂવાસરે, શ્રી સૂરિ વિદ્યાતણા વિનથી,
 જ્ઞાનસાગર સુખકરે. ૧૧૥ ઈતિ ભાવપ્રકાશ પૂર્ણ.

કર્મોનું સામાન્ય સ્વરૂપ—કર્તા શ્રીક્ષાંતિસૂરિજી

કર્મ શું ચીજ છે? તે સંબંધમાં શ્રી જિનેશ્વરજીએ, શ્રી ગણધરદેવોજીએ, કેવળ જ્ઞાનીઓએ, શ્રુતકેવલીઓએ ઘણાં જ વિસ્તારથી સમજાવેલું છે. તેમાંથી અલ્પમાત્ર પણ જણાવી શકાય તેમ નથી. છતાં કર્મવિચાર, કર્મફિલોસોફી, તત્ત્વચિંતન વિગેરે પુસ્તિકાઓના આધારથી કહેવાય છે કે આપું જગત અનંતાનંત પરમાણુઓથી ભરેલું છે. પરમાણુ એટલે બુદ્ધિથી કે જ્ઞાનશક્તિથી પણ જેના બે ભાગ ન થઈ શકે તેવો ઝીણામાં ઝીણો ભાગ તે એક પરમાણુ, તેવા અનંતાનંત પરમાણુઓ મળે ત્યારે સ્કંધ કહેવાય છે. આવા સ્કંધો પણ અનંતા છે. બે પરમાણુઓ મળે તે સ્કંધ. એટલે બે બે પરમાણુઓના સ્કંધો એટલે જથ્થાઓ તે પણ અનંત છે. ત્રણ ત્રણ પરમાણુઓ મળે તે સ્કંધ. એટલે ત્રણ ત્રણ પરમાણુઓ મળે તે સ્કંધ, તેમ ચાર ચાર પરમાણુઓ મળે તે સ્કંધ એટલે જથ્થો. એમ વધતાં વધતાં સો, હજાર, લાખ, કોડ, અબજ વગેરે ગણતરીથી પણ આગળ વધતા સંખ્ય અસંખ્યથી પણ અધિક અનંતાનંત પરમાણુઓનો સ્કંધ એટલે જથ્થો થાય. આવા આવા સ્કંધો—જથ્થાઓ પણ અનંતાનંત છે. જગતમાં જે જે પદાર્થો જોવામાં આવે છે, તે તે પદાર્થો પરમાણુઓના સંગમથી બનેલા હોય છે. તે તે ચીજો ભાંગી જવાથી પરમાણુઓ છૂટા પડે છે. વલી પરમાણુઓ એકઠા થવાથી તે જડ વસ્તુઓ બને છે. સંયોગ પામવો એટલે જોડાવું અને વિયોગ થવો એટલે છૂટા થવું. આ બે સ્વભાવ કહેતા ગુણ પરમાણુઓમાં હોય છે. એ સ્વભાવનું નામ

૪૨

સંયોગ ને વિયોગ. આ પ્રમાણુઓની સોળ વર્ગણા બનેલી છે. તેમાંથી જીવ આઠ વર્ગણાઓનો ઉપયોગ કરી શકે છે. આઠ વર્ગણાનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી. ૧. ઔદારિક વર્ગણા. ૨. વૈક્રિય વર્ગણા. ૩. આહારક વર્ગણા. ૪. તૈજસ, ૫ ભાષા ૬. શ્વાસોચ્છવાસ. ૭ મનોવર્ગણા ને ૮ કાર્મણુવર્ગણા. આ આઠ વર્ગણાઓ આત્માને ગ્રહણ યોગ્ય છે. આ આઠ વર્ગણાઓમાં બારિકમાં બારિક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ આઠમી કર્મવર્ગણા છે એટલે કાર્મણુવર્ગણા છે. તેમાં વધારેમાં વધારે પરમાણુ પશુ કાર્મણુવર્ગણામાં છે. અહિંયાં સમજવાની વસ્તુ એ છે કે જેમ જેમ સ્તંભમાં એટલે જથ્થામાં પરમાણુઓ વધારે તેમ તેનો પરિણામ સૂક્ષ્મ થાય છે. એટલે કે પરમાણુઓ ઘણા હોવા છતાં તેનું સ્વરૂપ બહુ જ નાનું સૂક્ષ્મ થાય છે. દાખલા તરીકે જેમ એક મણુ રૂનો મોટો ગાંસડો બાંધવો પડે છે. પણ જો એક મણુ સોનું હોય તો તે લગભગ પોણા ઘનફીટ જેટલી જગ્યા રોકે. વજન બંનેનું સરખું હોવા છતાં બંનેનો પરિણામ એટલે રચના-બંધારણ બુદ્ધા છે, પરંતુ જો મણુ રૂના મોટા પોટલા જેટલું સોનું હોય તો કેટલા મણુ થાય? તેમાં રૂ કરતાં કેટલા બધા પરમાણુઓ હોય? કહેવાનું એ જ કે સોનાનો પરિણામ સુક્ષ્મ છે, અને રૂનો પરિણામ સ્થૂલ છે. એ દષ્ટાંત બરાબર સમજવાનું છે. એ પ્રમાણે ઉપર કહી ગયા તે આઠ વર્ગણાઓમાં પહેલા કરતાં બીજી, બીજી કરતાં ત્રીજી, ત્રીજી કરતાં ચોથી એમ ચડતે ચડતે દરેકમાં પરમાણુઓ વધારે વધારે છતાં દરેકનો પરિણામ સુક્ષ્મ સુક્ષ્મ છે. એટલે છેવટની આઠમી કાર્મણુ વર્ગણા સૌથી વિશેષ સૂક્ષ્મ છે. અને ૧૪ રાજલોકમાં એટલે લોકલોકમાં ભરપુર છે. જેમ માટીના, આટાના, લાકડાના, લોઢાનાં

૪૩

વિગેરે ધાતુઓના અને શરીરના પુદ્ગલો છે; તેમ કર્મના પણ પુદ્ગલો છે. જેના સ્કંધો બહુજ બારીકમાં બારીક છે. હવે શરીરના પુદ્ગલો આંખ, નાક, કાન, મુખ વિગેરે રૂપે ભેગા હોય ત્યારે તેનું શરીર અને એને ઔદારિક વર્ગણના પુદ્ગલો કહેવામાં આવે છે. એનાથી ઔદારીક શરીર બને, દેવો અને નારકીઓનું શરીર વૈકિય છે. માટે ત્યાં વૈકિય વર્ગણના પુદ્ગલો જીવગ્રહણ કરે છે તેમજ આહારિક શરીરને યોગ્ય ચૌદપૂર્વિ મહાપુરૂષો આહારક શરીરની રચના વખતે આહારક વર્ગણના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. તૈજસવર્ગણનાં પુદ્ગલો જીવગ્રહણ કરે છે, તેવી જ રીતે ભાષા વર્ગણના તથા શ્વાસોચ્છવાસ વર્ગણના તથા મનોવર્ગણના પુદ્ગલો બોલવામાં તથા વિચાર કરવામાં જીવગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે. તેમ જ આત્મા પોતાના અધ્યવસાયના ભેર પ્રમાણે કાર્મણ વર્ગણો ગ્રહણ કરે છે. આ આઠમી કાર્મણ વર્ગણ સૌથી વિશેષ સૂક્ષ્મ છે. તેમાં પરમાણુઓની સંખ્યા વધારે છે. છતાં તેનો પરિણામ સૂક્ષ્મ છે. આપણે જ્યાં જોઈએ ત્યાં દરેક ઠેકાણે બધી વર્ગણો હોય છે, એટલે કે આપણે બેઠા છીએ ત્યાં પણ કાર્મણવર્ગણ છે. બીજે પણ છે. એટલેકે જ્યાં કહો ત્યાં દરેક ઠેકાણે કાર્મણવર્ગણો છે. કાર્મણવર્ગણના પરમાણુઓ એવા બારિક છે કે આપણે જોઈ શકીએ નહિ. પણ જેને અવધિ-જ્ઞાનાદિ અને અવધિ દર્શનાદિ હોય તેઓ જોઈ શકે અને જાણી શકે. બાકી આજના વૈજ્ઞાનિક શોધના યંત્રો પણ દેખી શકાય નહિ, એટલા સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ હોય છે. કાર્મણ વર્ગણ પણ ચૌદ-સજલોકમાં ભરેલી છે.

આત્મ પ્રદેશોના આંદોલનના પ્રયોગથી કાર્મણવર્ગણ આત્મ-પ્રદેશ સાથે મળે છે. જે સમયે કાર્મણવર્ગણો મળી તે સમયથી

તે કાર્મણવર્ગણાઓનું કર્મ કહેવાય છે. જ્યાં સુધી કાર્મણવર્ગણા આત્મપ્રદેશ સાથે મળી ન હતી, ત્યાં સુધી તેનું નામ કાર્મણવર્ગણા હતું અને જે ક્ષણે તે આત્મા સાથે મળી તે સમયથી તેનું નામ કર્મ કહેવાયું.

આત્માના અધ્યવસાયના યોગના બળે કાર્મણવર્ગણાઓ ખેંચાય છે, એની મેળે કાર્મણવર્ગણાઓ કોઈ કોઈ આત્માને વળગતી નથી, પણ આત્મા પોતે જ અધ્યવસાયના યોગના બળેકાર્મણવર્ગણાને ખેંચે છે. એની મેળે કાર્મણ વળગણાઓ કોઈ આત્માને વળગતી નથી પણ આત્મા પોતેજ અધ્યવસાયના યોગના બળે કાર્મણવર્ગણાને ખેંચે છે અને પોતાની સાથે મેળવી દે છે. એનું નામ કર્મ છે. તે કર્મો અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી આપણે જોઈ શકતા નથી. દાખલા તરીકે સિદ્ધ કરેલો એક તોલો પારો સો તોલા સોનાને ખાઈ જાય છે, એટલે કે પોતાનામાં સમાવી દે છે. વજન પણ વધતું નથી છતાંએ એક તોલા પારામાં સોએ સો તોલા સોનું જરૂર છે, કેમ કે પ્રયોગથી પાછું સોએ સો તોલા સોનું કાઢીને મેળવી શકાય છે. પારો તો રૂપી છે. એમાં રૂપી સોતોલા સોનું સમાય તો અરૂપી આત્મામાં અતિસૂક્ષ્મ એવા કર્મપરમાણુઓ કેમ ન સમાય ? વલી જેમ એક તોલા પારામાં સો તોલા સોનું ન દેખાય તેમ જ આત્મામાં વળગેલા અનંત કર્મો ન દેખાય. તેમાં નવાઈ શું ? કર્મો બીજી ચીજોને નહિ વળગતાં આત્માને વળગે છે, તેનું કારણ કે તેનો તેવો જ સ્વભાવ છે. કપડાને, મકાનને, શરીરને એવી અનેક અનેક જગતમાં રહેલ જડ વસ્તુઓને નહિ વળગતાં ફક્ત આત્માને જ કેમ વળગે છે ? એનો જવાબ એક જ છે કે કર્મપુદ્ગલોનો એવો સ્વભાવ છે.

૪૫

લાકડાને લોહચૂંખક ન ખેંચે પણ લોખંડને જ ખેંચે, કારણ કે એવા પ્રકારનો સ્વભાવ. તેવી જ રીતે આત્માને જ કર્મ-આણુઓ વળગે છે, કારણ કે એવો સ્વભાવ છે. અનાદિકાળથી પદાર્થ સ્વભાવ સહજ રીતે એવો છે કે આત્મ પદાર્થમાં અનંત સ્વભાવો, શક્તિઓ ગુણો વગેરે છે. તે સ્વભાવોમાં એક એવો પણ સ્વભાવ છે જે કે જડપદાર્થો સાથે સંયોગ સંબંધ રાખી શકે. તેવી જ રીતે જડ પરમાણુઓમાં પણ કેટલાક સ્વભાવો છે. તેમાંનો એક સ્વભાવ એવો પણ છે કે જે આત્મા સાથે ચોંટી શકે. જો આત્માને કર્મ લાગે એવો જ કર્મનો સ્વભાવ હોય તો સિદ્ધના આત્માને કેમ લાગતાં નથી ? પણ ખારીકાઈથી વિચારતાં સમજાશે કે સિદ્ધનો આત્મા શુદ્ધ છે. કર્મ અશુદ્ધ આત્માને લાગે છે. સિદ્ધો કર્મ રહિત બનેલા છે. પછી એને કર્મ લાગવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી, સિદ્ધાત્માને શરીર નથી, મન વચનને કાયાનો વ્યાપાર નથી, તદ્દન શુદ્ધ છે, માટે કર્મને ગ્રહણ કરવાપણું નથી એટલે કર્મ લાગે શી રીતે ? પ્રથમ કહેવાઈ ગયું છે કે આત્મા કર્મને ગ્રહણ કરે છે. કર્મ પોતાની મેળે ઉડીને લાગતા નથી, ચોંટતા નથી. સંસારમાં રહેલા આત્માને મન વચન ને કાયાની ક્રિયા છે, માટે કર્મ ગ્રહણ કરે છે. કર્મ લાગે છે. એ જ કારણે એક અપેક્ષાએ કર્મસહિત આત્માને કથંચિત્ રૂપી કહ્યો છે. કેઈ કાળે આત્મા મુક્ત હતો, અને પછી કર્મ વળગ્યા એમ નથી. અનાદિકાળથી આત્મા કર્મસહિત છે. તેથી અશુદ્ધ છે. અશુદ્ધને જ કર્મ લાગે, કર્મો રૂપી છે. આત્મા અરૂપી છે, છતાં અનાદિકાળથી આત્મા કર્મસહિત છે. માટે આત્માને કથંચિત્ રૂપી કહેલ છે. સાર એ છે કે અશુદ્ધને જ કર્મ લાગે છે. સિદ્ધો પરમ શુદ્ધ છે એટલે

૪૬

કર્મ લાગતા નથી. જીવોએ કરેલાં કૃત્યો પ્રમાણે કર્મનો બંધ પડે છે, અને તે કર્મોના બંધન મુજબ જીવનું ઘડતર થાય છે. આત્માને સમયે સમયે સાત અથવા આઠ કર્મોના બંધ અને આઠનો ઉદ્ય એટલે ભોગ અને આઠ કર્મોની નિર્જરા આ બધું આત્માને દરેક સમયે થાય છે. આત્માને સમયે સમયે જ્ઞાનાવરણીય કર્મથી અજ્ઞાન પણું, દર્શનાવરણીય કર્મથી અદર્શન, વેદનીય કર્મથી સુખ અથવા દુઃખની વેદના, મોહનીય કર્મથી મમત્વભાવ. આયુ કર્મથી જીવન, નામ કર્મથી શરીરાદિવસ્તુ, ગોત્ર કર્મથી ઉચ્ચ અથવા નીચ કુળ, અંતરાય કર્મથી દ્વાન લાલ વિગેરેમાં અંતરાય. આ બધું હમેંશા ચાલુ જ છે. એક સાથે બધું ભોગવાય છે, કારણ કે આઠ કર્મોનો ઉદ્ય ચાલુ છે. આ કર્મોનો અબાધા કાળ પૂરો થાય ત્યારે તે તે કર્મ ઉદ્યમાં આવે અને ફળ આપે.

આત્માએ કર્મબંધ વખતે જે સ્થિતિ બાંધી તે સ્થિતિવાળું કર્મ તરત ઉદ્યમાં ન આવે પણ તેનો અવસર આવે ત્યારે ઉદ્યમાં આવે અને ફળ આપે, અવસર ન આવે ત્યાં સુધી તે તે કર્મ સત્તામાં પડ્યું રહે, એટલે તે કર્મ આત્માને ચોંટી રહે. જ્યાં સુધી તે ફળ ન આપે તે કાળને અબાધા કાળ કહેવાય છે. જેમ મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડકોડી સાગરોપમની છે. તો તેનો અબાધકાળ સાત હજાર વર્ષનો હોય છે. ત્યાં સુધી કર્મ ઉદ્યમાં ન આવે. તેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મની સ્થિતિ ત્રીશ કોડકોડ સાગરોપમની છે. તો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ બાંધેલ કર્મ તે કર્મ ત્રણ હજાર વર્ષ સુધી ઉદ્યમાં ન આવી શકે એમ કર્મની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમ ને જઘન્ય પણ હોય છે. જઘન્ય સ્થિતિ બધાની

૪૯

મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડીની તે સિવાયની મધ્યમ સ્થિતિ કહેવાય છે. જુદા જુદા કર્મોની ઉત્કૃષ્ટભેદે જુદી જુદી હોય છે. તેમ તે સ્થિતિ મુજબ તેનો અબાધાકાળ પણ જુદો જુદો હોય છે. માટે કહ્યું છે કે અતિ ઉચ્ચ પુણ્ય પાપનાં ફલ અહીં પણ દેખાય છે. કર્મોનું અને આત્માનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ.

આત્મા એ અસંખ્ય પ્રદેશોનો સમૂહ છે. આત્મ પ્રદેશો આખા શરીરમાં ફેલાઈને રહેલા છે. સોયની અણી જેટલાં ભાગમાં પણ આત્મપ્રદેશો અસંખ્ય સમજવા. દીવાનો પ્રકાશ ચારે તરફ ફેલાય છે. ડબામાં રાખો તો ડબા જેટલામાં પ્રકાશ અને પેટીમાં રાખો તો પેટીમાં પ્રકાશ સમાય છે. ઘરમાં મૂકો તો આખા ઘરમાં પ્રકાશ ફેલાય છે. તેથી પ્રકાશ વધતો નથી પણ આત્મપ્રદેશો સંકેત વિકાસ થયા કરે છે. શરીર નાનું હતું ત્યારે તે સંકેતો ઈને રહ્યા હતા અને જેમ જેમ શરીર વધતું ગયું, મોટું થતું ગયું, લાંબુ-પહોળું થતું ગયું તેમ તેમ આત્મપ્રદેશો વિસ્તાર પામીને રહે છે. આત્મા એક અખંડ પદાર્થ છે. તેના મધ્ય ભાગમાં આંદરૂચક પ્રદેશો છે તે સ્થિર હોય છે તે સિવાયના બીજા બધાએ આત્મ પ્રદેશો ઉકળતા પાણીની પેઠે (ખદબદ) આંદોલિત થાય છે. આ રીતે આપણા શરીરમાં રહેલો આત્મા હંમેશાં આંદોલિત હોય છે. સૂતા હોઈએ કે ગમે તે સ્થિતિમાં હોઈએ તો પણ તે આંદોલિત થયા કરે છે. આત્મપ્રદેશો સાંકળના અંકોડાની જેમ એકબીજા સાથે લાગેલા છે, તે કદી છૂટા પડતા નથી. એક સ્થળે આંદોલન થાય ત્યારે આખા શરીરે તેની અસર જણાય છે. કંઈ

૪૮

પણ કામમાં કે શરીરના અવયવોને કામે લગાડીએ ત્યારે અથવા મૌન રહો ત્યારે વિચારતા હો, શ્વાસ ખાતા હો કે શરીરને સ્હેજ હલાવતા હો તો પણ યોગ થાય જ છે. આપણું નાનું મોટું કામ, નાનીમોટી ચેષ્ટા એકપણ એવી નથી કે જેમાં યોગ એટલે આત્મ-પ્રદેશનું આંદોલન થતું ન હોય. હવે યોગનું બળ દરેક વખતે સરખું હોતું નથી. તેમાં સંયોગવશાત્ એછા અધિકપણું થયા જ કરે છે. આ એછાવત્તાપણું સૂચવવા માટે શાસ્ત્રમાં યોગસ્થાનક શબ્દનો ઉપયોગ થયેલો છે. યોગ બલનું પ્રમાણ અનેક-અસંખ્ય પ્રકારનું હોઈ યોગ સ્થાનકો પણ અસંખ્ય પ્રકારના સંભવે છે. આત્મપ્રદેશોમાં થતા આંદોલનોને જૈનશાસ્ત્રકારો યોગબલ-વીર્ય એવું નામ આપે છે. આપણી છાતી પર ડાબી બાજુએ હાથ મૂકીએ તો ધબકધબક થાય છે. જમણા હાથના કાંડા પર આંગળી-આ મૂકીએ તો ધડકારા થાય છે, તેનું કારણ એ જ કે શરીરમાં લોહી ફરે છે, એટલે લોહીમાં આંદોલન થાય છે, અને નાડીઓમાં લોહીના આંદોલનનો ધડકારો જણાય છે. હવે લોહીમાં આંદોલન શાથી થાય છે? તેનું કારણ આત્મા એક અખંડ પદાર્થ છે અને તેના પ્રદેશો ઉકળતા પાણીની પેઠે આંદોલિત થાય છે, વિગેરે કહેવાઈ ગયું છે. એક મોટો બોબે કે પથ્થર ઉપાડીએ ત્યારે ઘણું બળ કરવું પડે છે. સાથેસાથ આખા શરીરનું એ બળ લગાડીએ છીએ, ત્યારે મોં ઉપર લાલાશ આવી જાય છે, હાથથી ન્યારે બળ કર્યું, ત્યારે હાથના વિભાગમાં રહેલા આત્મપ્રદેશો આંદોલિત થયા, અને તે જ વખતે બલના આત્મપ્રદેશો પણ આંદોલિત થયા, અનુક્રમે આખા શરીરના આત્મપ્રદેશો ખૂબ આંદોલિત થઈ જાય છે.

૪૯

અધ્યવસાયો—લાગણીઓ આપણને થાયછે, જેથી ચૈતન્ય છે. તે સ્પષ્ટ પણે સમજાય છે. આપણને જુદે જુદે પ્રસંગે મનમાં કેવી કેવી લાગણીઓ થાય છે તે જેવો પ્રસંગ પડે છે તે વખતે તેવી લાગણીઓ આપણે અનુભવીએ છીએ. ખુશ થઈ જવું, ઉદાસ થઈ જવું, ક્રોધાવેશમાં આવી જવું; નારાજ થઈ જવું, મગજનું ઉશ્કેરાઈ જવું, આમ થવાનું કારણ એજ કે દરેક આત્મામાં લાગણીઓ સ્ફુરે છે. તેથી સંયોગોને લીધે મનુષ્યો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની લાગણીઓને વશ થાય છે. તેને જૈનશાસ્ત્રમાં અધ્યવસાય કહેવાય છે. તે આ લાગણીઓનું નામ છે. લાગણીઓ કેટલીક સારી અને કેટલીક હલકા પ્રકારની હોય છે. તેમ અધ્યવસાય સ્થાનકો પણ બે પ્રકારનાં હોય છે. શુભ અને અશુભ અધ્યવસાય—સ્થાનકો. લાગણીઓ—ચિંતા, વિચાર, ભય, હસવું, રોવું, શોક કરવો, પસ્તાવો કરવો, ઉશ્કેરાઈ જવું, ક્રોધ કરવો, માન કરવો, જુસ્સો, પ્રેમ, ખુશી થવું, સ્પર્ધા કરવી, મશગુલ બનવું, ઈર્ષ્ય મેળવવા તલપાપડ થવું, નારાજ થવું. છળ, પ્રપંચ, ધીરજ, દ્રઢ, આગ્રહ, હઠ, નમ્રતા, સ્ત્રીપુરુષના આકર્ષણો, દયા, મૂર્ખાઈ, વહેમ વગેરે અનેક લાગણીઓ છે. તે એકેકના પણ પ્રસંગ, મનુષ્ય સ્વભાવ, વગેરેને લીધે ઘણા પ્રકારની થઈ જાય છે. જેમકે શાંતસ્વભાવી માણસની હઠ, ક્રોધ, ઉશ્કેરણી વગેરે લાગણીઓ કરતાં ઉદ્ધત માણસમાં તે વધારે તીવ્ર હોય છે. તેમાં વલી કોઈ વધારે શાંત માણસમાં ઘણી જ ઓછી હોય છે. તેવી જ રીતે વધારે ઉદ્ધતમાં વધારે તીવ્ર તેથી પણ તીવ્ર લાગણી વાલા મનુષ્યો જગતમાં હોઈ શકે છે. લાગણીઓ, વિચારો, સંકલ્પો, વગેરે

૫૦

જૈન પરિભાષામાં અધ્યવસાયની તરતમતા અધ્યવસાયના સ્થાનકો કહેવાય છે. આપણું શરીર નિયમિત અને રીતસર હીલચાલ કરે છે. તેથી તેમાં લાગણી છે. તેથી શરીરમાં લાગણી ચૈતન્ય ધરાવનારી કોઈ વસ્તુ પણ છે. તે જ આત્મા કહેવાય છે. તે આખા શરીરમાં ફેલાઈને રહેલો છે. તેને અસંખ્ય પ્રદેશો છે. પ્રદેશોમાં આંદોલન થયા કરે છે. આત્માનો સંકોચ ને વિસ્તાર થાય છે. નાની મોટી જેવી કાયા મળે તેમાં આત્મારામ રહે છે, રહી શકે છે. શરીરમાં ફેલાઈને રહેલો આત્મા એક અખંડ પદાર્થ છે. અને તેના (મનની કલ્પનાએ) અસંખ્ય નિર્વિભાજ્ય ભાગ પાડી શકાય છે, તેને આત્મ પ્રદેશો કહેવાય છે, જોકે આત્મા શરીરમાં જ ફેલાઈને રહ્યો હોય છે. છતાં તેમાં સંકોચ પામવાની તેમજ વિસ્તાર પામવાની શક્તિ છે. તેનું નામ સંસર્ગ ને વિસર્ગ શક્તિ છે. આત્માનો નાનામાં નાનો ભાગ પરમાણુ જેવડો હોય છે. જ્ઞાનીની બુદ્ધિથી પણ જે ભાગ ન થાય તેવો જ સમજવો. પણ એટલું ચાદ રાખવું કે પરમાણુ એકલો છૂટો છવાયો હોય છે, અને વળગેલો પણ હોય છે. પણ આત્માના પરમાણુ જેવડો નાનામાં નાનો ભાગ તેનું નામ પ્રદેશ, તે પ્રદેશો એક બીજાથી છૂટા પડતા નથી. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો છે. સોયની આણી જેટલા ભાગમાં પણ આત્મપ્રદેશો અસંખ્ય સમજવા. આપણા શરીરમાં જે જે સ્થળે જે જે ભાગમાં આત્મ પ્રદેશો છે, તે દરેક ઠેકાણે કાર્મણ વર્ગણ હોય જ છે. પરંતુ યોગને લીધે જેટલી કાર્મણ વર્ગણ આત્મપ્રદેશો સાથે મળે છે તેટલી જ કાર્મણ વર્ગણનું નામ કર્મ કહેવાય છે.

જેમ પાણીમાં રંગ મિશ્રિત થઈ જાય, તેમ આત્મપ્રદેશમાં તે કાર્મણ વર્ગણ મિશ્રિત થઈ જાય. અને અગાઉની કાર્મણવર્ગણ

૫૧

સાથે તે જ યોગ સ્થાનકના બળના પ્રમાણમાં ચોંટી જાય છે. તેવી જ રીતે બીજે સમયે યોગસ્થાનકના બળ પ્રમાણે આવેલી કર્મવર્ગણા યોગસ્થાનકના બળ પ્રમાણે આત્મ પ્રદેશો સાથે મિશ્રિત થાય છે. તેનું કારણ પરમાણુઓમાં ચિકાશ હોય છે, તેથી પરસ્પર ચોંટી જાય છે. જુસ્સાવાળું યોગસ્થાનક હોય તો જોરથી ચોંટે છે. ઓછા જુસ્સાવાળું યોગસ્થાનક હોય તો ઓછા જોરથી ચોંટે છે. આનું નામ પ્રદેશબંધ કહેવાય છે. અત્રે સમજવાનું કે કારણ વિના કાર્ય થતું નથી એટલે કે કારણ વિના કર્મ ચોંટતાં નથી. આમંત્રણ આપો તોજ આવે છે અને ચોંટે છે. દરેક સમયે કર્મબંધ થયા જ કરે છે. ખાતાં પીતાં, ઉઠતાં બેસતાં, જતાં આવતાં એમ દરેક સમયે યોગસ્થાનકના પ્રમાણમાં કર્મ બંધાયા જ કરે છે. કર્મબંધમાં યોગ જ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. કોઈ શરીરે નબળો હોય છે, પણ મન મજબૂત હોય છે, કોઈ શરીરે બળવાન હોય છે, પણ મનોબળ નબળું હોય છે, કોઈ શરીરે જોરાવર હોય અને મન પણ મજબૂત હોય પણ વચન બોલવામાં શક્તિ રહિત હોય છે. જેઓ શૂન્ય કહેતાં વિચાર શક્તિ રહિત હોય, જેથી મનને લીધે થતાં આંદોલનો તેને નબળા થાય છે. તેનો યોગ ઓછો છે. તમારું મનોબળ મજબૂત છે, અને તર્ક વિતર્ક શક્તિ સારી છે. તેથી તમારા વેગવંતા મનને લીધે તમારો મનોયોગ પ્રબળ છે, જેથી થતાં આંદોલનો તમારા તેજ છે, તીવ્ર છે, યોગ વધારે છે. આવી રીતે ઓછા વધતા પ્રમાણવાળા યોગના પ્રકારોને યોગસ્થાનક કહે છે, અને તેવા યોગસ્થાનક અસંખ્ય છે.

કર્મબંધના ચાર કારણો છે. તેનાથી કર્મો બંધાય છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિક્રિયા, યોગ તેમજ પ્રમાદથી કર્મો બંધાય છે.

૫૨

યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે મિથ્યાત્વ પરમોરોગો, મિથ્યાત્વ પરમંતમઃ, મિથ્યાત્વં પરમઃ શત્રુ, મિથ્યાત્વં પરમં વિષમ્ ॥૧॥ અદ્વેદેવ બુદ્ધિર્યા, ગુરુધીર ગુરૌચયા, અધર્મેધર્મ બુદ્ધિશ્ચ, મિથ્યાત્વં તદ્વિપર્યયાત્ ॥૨॥

મિથ્યાત્વ એ એક પ્રકારનો દષ્ટિવિપર્યાસ છે. તેના લીધે જીવ અધર્મને ધર્મ માની લે છે. અને ધર્મને અધર્મ માને છે. સાચા માર્ગને ખોટો માર્ગ, અને ખોટાને સાચો માર્ગ માને છે. જીવને અજીવ ને અજીવને જીવ માને છે. સાધુને અસાધુ ને અસાધુને સાધુ માનીલે છે. મુક્તમાં અમુક્ત ને અમુક્તમાં મુક્ત, ધારી લે છે. આથી તેનું કર્મ બંધન ચાલુ જ રહે છે, અને ભયંકર ભવ-સમુદ્રનો પાર કરી શકાતો નથી. મિથ્યાત્વનું પ્રતિપક્ષી સમ્યક્ત્વ છે, તેની પ્રાપ્તિ થાય તોજ મિથ્યાત્વ હઠે, તેથી મુમુક્ષુઓએ સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્નશીલ રહેવાનું છે. (૨) અવિરતિ—જેમાં વિરતિનહોય તે અવિરતિ કહેવાય છે. વિરત એટલે વ્રત નિયમ, ત્યાગ, પ્રત્યાખ્યાન. જે આત્મા કોઈ પણ પ્રકારનું વ્રતલે છે, નિયમ ધારણ કરે છે, તે વિરતિમાં છે. તે સિવાયના અવિરતિ ગણાય છે. અવિરતિના કારણે આત્મા પાંચ ઇન્દ્રિય અને છઠ્ઠા મનદ્વારા વિષય સુખમાં તલ્લીન બને છે. અને છ કાયના જીવોની હિંસા આચરે છે, તેથી અવિરતિને કર્મબંધનું કારણ મનાય છે. બારણાં બંધ ન કર્યા હોય તો ઘરમાં કચરો આવ્યા જ કરે. તેમ જ આત્માઓએ કોઈ પણ પ્રકારનો વિરતિભાવ ધારણ ન કર્યો હોય તેને કર્મ લાગતા જ રહે, વળગતા જ રહે તે દેખીતું છે. સાધુ મહાત્માઓ રોજ વ્યાખ્યાનવાણી સંભળાવે છે, અને કંઈક પણ વ્રત, નિયમ, ત્યાગ, પચ્ચખ્યાણ કરવાનું કહે છે. તેનું રહસ્ય

૫૩

એજ છે કે તમે કર્મબંધનમાંથી બચી શકો, અને તમારા આત્માનો ઉદ્ધાર કરી શકો. (૩) કષાય-જીવના શુદ્ધ સ્વરૂપને જે કલુષિત કરે તે કષાય કહેવાય છે. તેનાથી કસએટલેસંસારનો આય એટલે લાભ થાય. અર્થાત્ સંસાર વૃદ્ધિ પામે તેને કષાય કહેવાય છે. આ કષાયના ચાર પ્રકાર છે. ક્રોધાદિક. શાસ્ત્રકારોએ તેને ભયંકર આધ્યાત્મ દોષો કહ્યા છે. ક્રોધ એટલે ગુસ્સો. વેર લેવાની વૃત્તિ-માન એટલે અભિમાન, અહંકાર કે મદ. માયા એટલે કપટ, દગો કે અન્યને છેતરવાની બુદ્ધિ અને લોભ એટલે તૃષ્ણા કે વધારેમાં વધારે લેવાની વૃત્તિ. આ દરેક કષાયના અનંતાનુ બંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંજવલન એવા ચાર પ્રકારો છે. આ શોળ પ્રકારના કષાયોને જન્મ આપનાર નવ પ્રકારના કષાયો છે. તે હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા (દુર્ગંધ) પુરુષવેદ, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ. આહીં વેદ શબ્દથી કામસંજ્ઞા સમજવી. કષાય એ કર્મબંધનું પ્રબળ કારણ છે તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ તેનાથી દૂર રહેવાનો વારંવાર ઉપદેશ આપેલ છે. (૪) યોગ-ચૂલાપર પાણીનું તપેલું ચડાવ્યું હોય અને પાણી ગરમ થવા લાગે ત્યારે એના પ્રદેશોમાં જે રીતે સ્પંદન થાય છે, ચંચળતા પ્રગટે છે, તે જ પ્રમાણે બાહ્ય ને અભ્યંતર નિમિત્તો મળતાં આત્મપ્રદેશોમાં સ્પંદન થાય છે. આદોલન થાય છે. ચંચળતા પ્રગટે છે. તેને શાસ્ત્રીય ભાષામાં યોગ કહેવાય છે. આ યોગ ત્રણ પ્રકારના છે. ૧. મનોયોગ, ૨. વચનયોગ, ૩. કાયયોગ. મનના વિવિધ વ્યાપારો એ મનોયોગ છે. વાણી કે વચનને લગતા વ્યાપારો એ વચનયોગ છે. અને શરીર-કાયાને લગતા વ્યાપારો એ કાય યોગ છે. એકલા કાયયોગથી જ કર્મ લાગે છે એમ નહિ પણ વાણીના વ્યાપારથી પણ કર્મ

૫૪

લાગે. માનસિક વિચાર એટલે મનના વ્યાપારથી પણ કર્મ લાગે. આત્મા સાથે કર્મનું લાગવું એનું નામ બંધ. કર્મબંધ થવામાં યોગ અતિ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. કર્મબંધ વિષે કેટલુંક વિવેચન તેમાં કર્યું. કર્મબંધના કારણો એટલે હેતુઓ જણાવ્યા. આ હેતુઓમાં એથો હેતુ યોગ હતો. અહીંયાં સમજવાનું છે કે શાસ્ત્રોમાં અનેક જગ્યાએ યોગ શબ્દનો પ્રયોગ આવે છે. અને તેમાં એમ પણ કહેવાયું છે કે યોગથી કર્મબંધન તૂટે છે. પરંતુ યોગથી કર્મબંધન થાય છે, આ બંને વાક્યો પર વિચાર કરો અને કંઈ સૂઝ ન પડે તો તમે શું કહેવાના ? શાસ્ત્રોમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ વાતો કહેલી છે. એ જ કે બીજું કંઈ ? પણ ખાતરીથી માનજો કે સર્વજ્ઞ વિતરાગ ભગવંતના શાસ્ત્રમાં વિરુદ્ધ વાતો કદી પણ હોય જ નહી. તમને ન સમજાય તેમાં તમારી સમજનો દોષ છે અને તેનો ટોપલો તમે શાસ્ત્રોના માથે ઓઢાડો તે યોગ્ય નથી. થોડા સ્પષ્ટીકરણથી આ વસ્તુ સમજી શકશો. જ્યાં એમ કહ્યું છે કે યોગથી કર્મબંધન તૂટે છે, ત્યાં યોગનો અર્થ પ્રણિધાનથી અત્યંત શુદ્ધ થયેલો એવો ધર્મવ્યાપાર સમજવાનો છે. આવા ધર્મવ્યાપારથી કર્મબંધન તૂટે, તેમાં આશ્ચર્ય શું ? જે જે મહા-પુરુષોના કર્મબંધન તૂટ્યાં. તે પ્રણિધાનથી અત્યંત શુદ્ધ થયેલા દૃઢ ધર્મ વ્યાપાર વડે જ તૂટ્યાં છે. યોગથી કર્મબંધન થાય છે એ વાત પણ એટલી જ સાચી છે. પરંતુ અહીં યોગ શબ્દ પ્રણિધાનથી અત્યંત શુદ્ધ થયેલા ધર્મવ્યાપારના અર્થમાં નથી. આત્મપ્રદેશોના આંદોલન કે સ્પંદનરૂપી યોગ વડે આત્મા કાર્મણ-વર્ગણને પોતાની અંદર મેળવી દે છે. અને એ રીતે કાર્મણ-વર્ગણનું આત્મા સાથે મલી જવું એ જ કર્મબંધન છે. એટલું

૫૫

યાદ રાખવાનું કે કાર્મણુ વર્ગણુઓ જ્યારે આત્માસાથે મલી જાય છે ત્યારે જ કર્મ કહેવાય છે પહેલાં નહીં. કર્મબંધના ચાર પ્રકાર-પ્રદેશબંધ, પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ અને રસબંધ.

૧-પ્રદેશ બંધ એટલે સમજવાનું કે દરેક સમયે આત્મામાં કોઈ પણ એક પ્રકારનું યોગસ્થાન અવશ્ય હોય છે. અને આત્મા તે યોગ સ્થાનક પ્રમાણે જ કાર્મણુ વર્ગણુ ગ્રહણ કરે છે. જો યોગ-સ્થાનક મંદ હોય તો આત્મા ઓછી કર્મ વર્ગણુ ગ્રહણ કરે. અને તીવ્ર, તીવ્રતર, તીવ્રતમ હોય તો તે પ્રમાણે વધારે કાર્મણુ વર્ગણુ ગ્રહણ કરે. કાર્મણુ વર્ગણુઓ ગ્રહણ થતાં જ તે આત્મ-પ્રદેશો સાથે લાગી જાય છે. નવાં કર્મના પરમાણુઓમાં ચીકાશ હોય છે જેથી પૂર્વના કર્મો સાથે ચોંટી જાય છે. આનું નામ પ્રદેશ બંધ. ૨-પ્રકૃતિ બંધ-એટલે સ્વભાવ. જેમ ગુલાબી રંગ પાણીને ગુલાબી ને લીલો રંગ લીલું કરી મુકે છે. તેમજ જે સમયના યોગસ્થાનકના બળથી જે કાર્મણુ વર્ગણુઓ આત્મા સાથે મિશ્રિત થઈ તેના (પ્રદેશોના) તે જ સમયના યોગસ્થાનક બલથી જ તે જ સમયે લાગલા પડી જાય છે. અને દરેક લાગલામાં સ્વભાવોનો નિયમ તે જ યોગ બળથી તે જ સમયે થઈ જાય છે. સ્વભાવનો નિયમ એટલે અમુક લાગ અમુક પરિણામ નિપજાવશે, એવું દરેક લાગલાનું નક્કી થઈ જાય છે. લાગલા એટલે આત્માએ યોગના બલથી ગ્રહણ કરેલ કાર્મણુ વર્ગણુના પ્રદેશો, તે પ્રદેશોની જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠે કર્મોમાં વહેંચણી થઈ જાય છે. તેને લાગલા કહેવામાં આવે છે. તે લાગલા થતાંની સાથેજ તે તે કર્મના સ્વભાવ નક્કી થઈ જાય છે. પ્રદેશ બંધ યોગ બલથી જ થાય છે, તેમ પ્રકૃતિ બંધ પણ યોગ બળથીજ પડે છે. એક સાથે બે બંધો શી

૫૬

રીતે પડતા હશે ! એના સંબંધમાં સમજવાતુંકે એકી સાથે અનેક ક્રિયાઓ થઈ શકે છે. એંજનમાં કોલસા પુરાતા હોય છે. પાણી ઉકળી રહ્યું છે. તેની વરાળ થતી હોય છે તેનો ધક્કો લાગતાં દંડ ઉંચો નીચો થતો જાય છે. અને પૈડું ચાલતું હોય છે વગેરે વગેરે. અહીં પણ તેમજ સમજવું જે સમયે કર્મણુ. વર્ગણુ આત્મ-પ્રદેશો સાથે મિશ્રિત થાય છે— મલી જાય છે તે જ સમયે યોગ-સ્થાનકના બળમુજબ તેના લાગલા પડી જાય છે. અને તે દરેક લાગલાના સ્વભાવનો— કાર્યનો નિયમ થઈ જવો, તેનું જ નામ પ્રકૃતિ બંધ. જે કર્મના લાગલા ન થતા હોય, અને તેનો બુદ્ધો બુદ્ધો સ્વભાવ નક્કી ન થતો હોય તો કર્મ એક પ્રકારનું જ રહે અને તેનું પરિણામ પણ એક પ્રકારનું જ આવે. પણ આપણે બાણીએ છીએ કે કર્મનું પરિણામ વિચિત્ર હોય છે એટલે કર્મના સ્વભાવ એક સરખો નહીં પણ વિવિધ પ્રકારનો છે. અને તે પ્રદેશ બંધ પડતી વખતે જ નિર્માણ થાય છે. અહીં એટલું યાદ રાખવું કે કર્મણુ વર્ગણુના લાગલા પડે છે, ત્યારે તે પોતે પોતાના જથ્થામાં ચોટી જાય છે. જેમકે એક મોટી વખારમાં અનેક જાતનો માલ આવે છે પણ તે બધા પોત પોતાની જાતમાં ગોઠવાઈ જાય છે એના જેવીજ આ ક્રિયા છે. બીજી વાત પણ સમજવાની કે લીધેલા ખોરાકમાં જેમ જઠરાગ્નિના પ્રતાપે સ્વભાવથી જ વિભાગ થઈ જાય છે. તેવી રીતે કર્મ પ્રદેશોનો પણ જ્ઞાનાવરણાદિ વિભાગ પણ યોગથી (મન વચન કાયા) થઈ જાય છે. અને તેથી યોગને જ અંગે જેમ પ્રદેશ બંધવાળું થાય છે, તેમ આ પ્રકૃતિબંધ પણ તે યોગથી જ થઈ જાય છે.

પ્રદેશના સાત આઠ લાગ પડી જાય છે, જે તે આત્માના જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બીલકુલ હોય નહિ તો બહારના પુદ્ગલો

૫૭

જ્ઞાનાવરણીયમાં પરણુમી શકે નહિ. આંગળી હોય તો આવતા આહારના પુદ્ગલનો ભાગ આંગળીને મલે. પણ કપાઈ ગઈ હોય તો તે આંગળીને આહારનો ભાગ મળે નહિ. ખોરાકમાંથી પહેલા હોય તેને પોષણ મળે, પહેલાનો નાશ થાય તો નવું પોષણ થતું નથી. સત્તા અને ઉદયમાં જ્ઞાનાવરણીય હોય ત્યાં સુધી જ નવા જ્ઞાનાવરણીયનો ભાગ તેમાં મળે. જે વેદાય તે બંધાય, શરીરનાં જે ભાગમાં લોહી ફરે તે જ ભાગને પુષ્ટિ મળે. જેમાં લોહી ફરતું બંધ થયું તે ભાગને ન મળે. જે કર્મસત્તામાં ન હોય, વેદવામાં ન હોય, ત્યાં નવું કર્મ થતું નથી, એટલે નવો ભાગ મળે નહિ. પ્રદેશની અપેક્ષાએ જેટલું કર્મ પહેલા ગુણસ્થાનવાળો બાંધે તેટલુંજ તેરમા ગુણઠાણવાળો બાંધે પણ વિભાગમાં તેરમા ગુણસ્થાનકવાળાના જ્ઞાનાવરણીયાદિકે ચાર કર્મો નાશ પામ્યા છે. અને બીજા અઘાતી બંધાતા નથી. એટલે બધું કર્મ શાતાવેદનીયમાં પરિણમે છે. મન, વચન, કાયાના યોગથી ઔદાસિક વગેરે કારણોથી જીવને કર્મનો બંધ છે. તેમાં પ્રદેશબંધ, અને પ્રકૃતિબંધ યોગથી થાય છે. સ્થિતિબંધ તે કષાયથી થાય છે, લોહી વધ્યું એટલે હાડકાં વધ્યાં. વિકાર વધ્યો. એ વાત થતાં કાર્યથી સમજીએ છીએ. પણ લોહી કેમ થયું તે સમજતું નથી. તેવી રીતે તેવા જ્ઞાન, દર્શન અને યથાખ્યાત ચારિત્ર ન થયા હોય ત્યાં સુધી યોગથી વિભાગ (ભાગલા) કેવી રીતે પડ્યો એ પણ સમજી શકીએ નહિં.

(૩) સ્થિતિબંધ (૪) રસબંધ—આ બંને બંધો અધ્યવસાયના બળે થાય છે.

જે સમયે જે યોગબળથી કાર્મણુવર્ગણુ આવે તે જ સમયે તે જ યોગ બળથી તેના ભાગલા પડી જાય છે. સ્વભાવનો નિયમ

૫૮

થાય છે. અને દરેક લાગલા આત્મપ્રદેશો સાથે મિશ્રિત થઈ જાય છે. તેવી જ રીતે દરેક લાગના કર્મપ્રદેશો (કાર્મણુવર્ગણુ) આત્મપ્રદેશો સાથે કેટલા વખત સુધી મિશ્રિત રહેશે ? એ રીતે વખતનો પણ નિયમ થવો જોઈએ. જો વખતનો નિર્ણય ન થાય તો આત્મપ્રદેશો સાથે કાર્મણુવર્ગણુ મિશ્રિતપણે એક સમય પણ ન રહી શકે, અથવા અનંત કાળ સુધી રહે, માટે તેનો નિયમ થવો જોઈએ.

ઢાખલા તરિકે—એક કેદીને સજા કરમાવતાં પહેલાં તેને કેટલો વખત કેદમાં રહેવું તે બાબત પહેલેથી જ નક્કી કરવામાં આવે છે. જો નક્કી કરવામાં ન આવે તો તેણે કેદમાં ક્યાં સુધી રહેવું ? કલાક કે અરધો કલાક, દિવસ કે માસ, વરસ કે આખી જીંદગી સુધી એવો કોઈ પ્રકારનો નિયમ કરવો જ જોઈએને ? તેવી જ રીતે પડી ગયેલા લાગલાઓએ આત્મપ્રદેશો સાથે એક સમય, બે સમય, ઘડી, બે ઘડી, દીવસ, બે દીવસ કે વરસ કે પાંચ વરસ કે સો, હજાર વર્ષ એમ કેટલા વર્ષ સુધી રહેવું એવો નિયમ પણ તે જ વખતે (કર્મ-બંધન સમયે) થઈ જાય છે. આવી રીતે વખતનો નિયમ થવાને સ્થિતિ-બંધ કહે છે. પ્રદેશબંધ તથા પ્રકૃતિબંધ યોગના બળથી થાય છે અને સ્થિતિબંધ અધ્યવસાયથી થાય છે. એ જગ્યાલમાં રાખવું. સ્થિતિબંધ એટલે કર્મને ફળ આપવાનો કાળ, કર્મ બાંધતા કર્મના પુફગલોમાં તે કાળ નિયત થાય છે. કર્મને ફળ આપવાનો ઓછામાં ઓછો કાળ અંતર્મુહુર્ત છે. અને વધારેમાં વધારે ૭૦ કોડોકોડી સાગરોપમનો હોય છે, તે સ્થિતિ કષાયોના ઓછાવત્તા પરિણામ મુજબ પડે છે અને સ્થિતિ મુજબ તેટલા કાળ સુધી તે કર્મ ફળ આપે છે. પ્રદેશબંધ, પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, કહેવાઈ ગયું.

૫૯

ચોથું રસબંધ— દરેક ભાગલાનાં સ્વભાવનો નિયમ થાય. પરંતુ પોતાનો સ્વભાવ કેવા બુદ્ધિસાથી ફળ-પરિણામ બતાવશે ? તે પણ જાણવું જોઈએ. જેમકે મરચાં, સૂંઠ, મરી વિગેરે ચીજો તીખી હોય છે. પણ કઈ ચીજ કેટલી તીખી છે ? તેવી જ રીતે ગોળ, ખાંડ, શેરડી વિગેરે ચીજો ગળી છે. પરંતુ દરેક ગળપણમાં તફાવત છે. તેવી જ રીતે ધારો કે એક ભાગલાનો સ્વભાવ તાવ લાવવાનો નક્કી થયો, એટલે તાવ લાવવાનો પ્રકૃતિબંધ થયો. તાવ એક મહીના પછી બે દીવસ આવશે. એવો સ્થિતિ-નિયમ થયો. પરંતુ બે દીવસ સુધી તાવ આવશે તે કેવા જોડામાં આવશે ? ૯૯ ડિગ્રી આવશે ? કે ૧૦૦ ડિગ્રી આવશે ? કે ૧૦૫ ડિગ્રી આવશે ? એવો કંઈપણ નિયમ થવો જ જોઈએ ને ? આવી રીતે દરેક ભાગલાઓના પ્રદેશોનો, સ્વભાવનો અને વખતનો નિયમ થાય છે. તેવી જ રીતે સ્વભાવ બતાવવાના બુદ્ધિસાનો પણ માપ પૂર્વક ચોક્કસ ધોરણસર નિયમ તેજ સમયે અધ્યવસાયના બલથી થાય છે. આ નિયમને અનુભાગબંધ કે રસબંધ કહેવામાં આવે છે. કર્મ બાંધતી વખતે તીવ્ર યા મંદ જેવા પરિણામ હોય તેવો રસ પડે છે, અને જેવો રસ પડ્યો હોય તે રીતીએ ભાગવવું પડે છે. મંદતર તીવ્ર અને તીવ્રતર એમ રસના ઘણા પ્રકારો હોય છે. તે પણ કષાયોથી પડે છે. બીજું સમજવાનું કે જેમ સ્થિતિ બાંધ્યા પછી પાછળથી તેવા અધ્યવસાયો અને તેવી ક્રિયાઓને લઈને સ્થિતિ ઓછી વત્તી થાય છે તેમ રસ પણ પાછળથી તેવા અધ્યવસાયો અને તેવી ક્રિયાઓથી ઓછા વધતો થાય છે. અને તે જ પ્રમાણે ફળ આપે છે. આવીરીતે પ્રદેશબંધ, પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ અને રસબંધ એ ચારનું થવું તે બંધ કહેવાય છે અને તે એક જ સમયમાં બની જાય છે.

૬૦

કોઈ વખત રસબંધ નથી થતો કારણ કે અવા પ્રકારનું અધ્યવસાય સ્થાનક ન હોય તો રસબંધ ન થાય, માત્ર ત્રણ પ્રકારનાં જ બંધ થાય ત્યારે તેનું નામ પ્રદેશબંધ કહેવાય છે, જ્યાં સુધી ક્રિયા ત્યાં સુધી પ્રદેશબંધ, જેવી ક્રિયા તેવો પ્રકૃતિબંધ. જેવો કષાય તેવો સ્થિતિબંધ, અને જેવી લેશ્યા તેવો રસબંધ, રાગદ્વેષની તીવ્રતા હોય તો શુભ કર્મનો મંદ રસ અને અશુભ કર્મનો તીવ્રરસ બંધાય, અને રાગદ્વેષની મંદતા હોય તો શુભ કર્મનો તીવ્રરસ (૪ ઠાણીઓ વિગેરે) બંધાય, અને અશુભ કર્મનો મંદરસ (બે ઠાણીઓ વગેરે) બંધાય. કર્મના ઉદય વખતે આ રસ તીવ્રપણે કે મંદપણે ભોગવાય છે. દરેક કર્મનો સ્વભાવ તેની સ્થિતિ, તેનો રસ, અને તેના પ્રદેશ. એમ ચાર પ્રકારે કર્મબંધ થાય છે.

એક લાડુંનું દષ્ટાંત આ સંબંધમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. જેમકે લાડુમાં લોટ અને ઘી ગોળ આદિ રસની જરૂર પડે છે તેમ તેમાં સૂંઠ વિગેરે પદાર્થ નાંખવાથી વાયુહરણ કે પિત્તહરણ આદિ ગુણ કે સ્વભાવ પણ હોય છે કે આ લાડુ મહીનો કે ૧૫ દિવસ પહોંચી શકે. ત્યાર પછી બગડી જાય કે નાશ પામે. તેમ કર્મબંધનમાં કર્મનો સ્વભાવ જ્ઞાનગુણને દબાવવાનો હોય છે.

જ્ઞાનાવરણીયકર્મ જ્ઞાનને રોકે છે, દર્શનાવરણીયકર્મ દર્શનને રોકે છે. મોહનીયકર્મ આત્માને મૂંઝાવે છે. એટલે આત્માના વીતરાગ રૂપ સાચા સ્વભાવને દબાવે છે. વેદનીયકર્મ વેદના આપે છે, તેમજ આત્માના સાચાસુખને દબાવે છે. આયુષ્ય કર્મથી દરેક ભવમાં અમુક વર્ષ સુધી જીવનની મર્યાદા બંધાય છે. આયુષ્ય કર્મનો બંધ તો જીવનમાં એક જ વાર હોય છે. નામ કર્મથી શરીર તથા તેની આકૃતિ, તેના રંગ વગેરે બને છે. ગોત્રકર્મ

૬૧

ઉંચનીય ગોત્ર આપે છે. અને અંતરાયકર્મ આત્માના અનંત વીર્યગુણને દબાવે છે. અંતરાયકર્મના ઉદયથી જીવને ઇચ્છિત વસ્તુ મલતી નથી. એટલું જ નહિ પણ પોતાની પાસે વસ્તુ હોવા છતાં ખીજને દયાની લાગણીથી આપી શકતો નથી. પોતે તે વસ્તુ પોતાના ઉપયોગમાં એકવાર કે અનેકવાર લઈ તેનો ઉપલોગ કરી શકતો નથી અને પોતાનું સામર્થ્ય છતાં તે યોગ્ય-સ્થળે ફેરવી શકતો નથી. આ અંતરાયકર્મનો સ્વભાવ છે. આયુષ્ય-કર્મ શિવાય બાકીના સાત કર્મની પ્રકૃતિનો બંધ સમયે સમયે હોય છે. દરેક સમયમાં સાત કર્મ બંધાય છે.

દરેક સમયમાં સાત કર્મ શી રીતે બંધાય ? એના સમાધાનમાં હરેક જીવને હરેક સમયમાં આઠ કર્મોનો ઉદય હોય છે. એટલે આત્માના ઉપર બધાએ કર્મોની અસર હોય છે તેથી બધાએ કર્મોની અસરવાળા પરિણામથી બધાએ કર્મ બંધાય. માત્ર આયુષ્ય માટે તે વાત નહિ. જેમ એક દવાની ગોળીમાં તીખી, ખાટી, ખારી, તુરી વગેરે વસ્તુઓ નાંખી હોય, અને ઘુંટીઘુંટીને ખૂબ એકમેક કરી દીધી હોય પછી એની ગમે તો નાની ગોળીઓ બનાવો અને આખો તો બધાએ રસોનો સ્વાદ એક સાથે જ આવવાનો, એવી જ રીતે કર્મના ઉદયની અસર આત્માના પરિણામના ઉપર હોવાથી તેવા પરિણામોથી તેવા તેવા પ્રકારના કર્મ એક સાથે ને એક સમયે જ બંધાય છે. તે જ સમયે સમયે કર્મો લોગવાય છે. અને આઠ કર્મોની નિર્જરા પણ: આ બધુંએ આત્માના દરેક સમયે થાય છે. આ બધી થીયરી-વાતો-સમજ બરોબર મેળવો. કર્મબંધના કારણમાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ છે. કર્મના ચાર પ્રકારમાં પ્રદેશબંધ, સ્થિતિબંધ, પ્રકૃતિબંધ અને રસબંધ છે

૬૨

એમ જાણવું. આ જગત વિચિત્રતાથી ભરેલું છે, આ સર્વ વિચિત્રતા ને નહિ અનુભવતો હોય એવો એક પણ દેહધારી જીવ જોવામાં આવશે નહિ. આ કર્મ-વિચિત્રતા પણ ઇષ્ટઅનિષ્ટ વસ્તુ ઉપર જે રાગ દ્વેષ રૂપ વિષમ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે તેના ઉપર આધાર રાખે છે. જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વ હોય ત્યાં સુધી અવિરતિ જાય નહિ. અને જ્યાં સુધી અવિરતિ હોય ત્યાં સુધી કષાયો જતા નથી. અને જ્યાં સુધી કષાયો જતા નથી ત્યાં સુધી યોગ-નિરોધ થતો નથી. એટલે પ્રથમ મિથ્યાત્વ પછી બીજાઓ આવેલા છે. કર્મના ઉદયમાં કયા નિમિત્તો સુખદુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેના નિમિત્ત પાંચ છે તે ખાસ સમજવા જોઈએ. કર્મ ઉદયમાં દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવ એ પાંચ નિમિત્તો છે. જેવી રીતે કર્મ બંધ થતી વખતે પ્રદેશ, પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અને રસ બંધ એ ચાર નિયમો થાય છે, તેવી જ રીતે કર્મ બંધ થતી વખતે બીજા પાંચ નિયમો થાય છે.

૧ કર્મ જે વખતે ફળ બતાવશે તે ફળ બતાવવામાં કઈ વસ્તુ નિમિત્ત થશે ? તેનો નિયમ થયો તેનું નામ દ્રવ્યનો નિયમ. જેમકે અમુક માણસને કર્મનો અમુક ભાગ લો. આઠ દિવસ પછી બે દિવસ સુધી ખૂબ જોરથી તાવ આવશે ! પરંતુ મચ્છર કરડવાથી કે લાડુ ખાવાથી કે વધારે કેળા ખાવાથી ? કયા નિમિત્તે તાવ આવશે ? તેનો નિયમ થયો તે દ્રવ્ય નિમિત્ત કહેવાય. દ્રવ્ય એટલે ધન, પૈસો, લક્ષ્મી, રૂપીયા કે સોનામહોર નહીં, પણ દ્રવ્ય એટલે લાડુ, કેળા વગેરે વગેરે વસ્તુઓ સમજવી. કેળાં ખાવાથી તાવ આવવાનો નિયમ થયો હોય તો તે માણસ કર્મ બંધ થયા પછી આઠમે દિવસે કેળા ખાય ને બે દિવસ સુધી ખૂબ જોરથી

૬૩

તાવ આવે. તેવી જ રીતે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવનો પણ નિયમ થાય છે. એ દ્રવ્ય નિયમ.

૨ તાવ આવશે, પરંતુ મુંબઈથી કચ્છ જતાં અમદાવાદ લગભગમાં તાવ શરૂ થશે એવો નિયમ થવો તે ક્ષેત્ર નિમિત્ત.

૩ મુંબઈથી અમદાવાદ પહોંચતા લગભગ બપોરના બે વાગે ભાદરવા મહીનામાં તાવ આવશે એવો વખતનો નિયમ થવો તે કાળ નિમિત્ત. ૪. ભાવનિમિત્ત—આબુબાબુના કેવા સંયોગોમાં તાવ આવશે ? જેમ કે સમુદ્રની ઠંડી હવા, રાત્રિનો ઉબગરો, માનસિક અકળામણ એ વિગેરે સંયોગોમાં તાવ આવશે એવો નિયમ થવો તે ભાવનિમિત્ત.

૫ કઈ જાંઘળીમાં તાવ આવશે એવો નિયમ થવો તે ભવ નિમિત્ત. જેમકે આ જાંઘળીમાં તાવ આવશે અથવા બીજા જન્મમાં તાવ આવશે એવો નિયમ થવો તે ભવનિમિત્ત કહેવાય છે. કર્મનો ઉદય અમુક અમુક ચોક્કસ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, ભાવ અને ભવની અપેક્ષા રાખે છે. દાખલા તરીકે કોઈ વ્યક્તિને શાતા વેદનીયનો ઉદય થવાનો છે પણ અમુક દ્રવ્યથી અમુક ક્ષેત્રમાં અમુક કાળમાં અનુભવ પણ આપણુ—આપણે કહે છે કે અમુક બીમારને આળુ, માથેરાન, પંચગીની વગેરે સ્થળોએ લઈ જવાથી આરોગ્ય સુધરી જઈ શાતાનો ઉદય થાય છે. તે પણ અમુક ડોક્ટરની ટ્રીટમેન્ટ મળી તો જ અને તે પણ અમુક ઉનાળા વગેરેમાં શાતાનો ઉદય થાય છે. કોઈ વ્યક્તિને અમુક પ્રકારના વેપાર કરવાથી ધનપ્રાપ્તિ થાય છે, અને બીજા વેપાર કરવા બંધ છે તો ગુમાવે છે. અમુક વ્યક્તિ અમદાવાદમાં ધન ગુમાવે છે અને મુંબઈ બંધ છે તો

ક્રમાય છે. એટલે તેનો પુણ્યોદય મુંબઈ ક્ષેત્રને આશ્રીને જ થયો. આકાશમાં ઉડવા વગેરેની શક્તિઓ અમુક પક્ષીના ભવને આશ્રીને જ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ બનવાનું કારણ એ જ છે કે તે તે કર્મ બાંધતી વખતે તેવા તેવા વિચિત્ર અધ્યવસાયો દ્વારા, તેવા તેવા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાંળ, ભાવ, ભવ વગેરે નિયત થયેલા. તેથી તે તે કર્મનો ઉદય તેવા તેવા પ્રકારના દ્રવ્ય ભાવાદિને આશ્રીને જ ઉદયમાં આવે છે. જો કે કેટલાક કર્મ નિમિત્ત વગર પણ ઉદયમાં આવે છે. દાખલા તરીકે કોઈ ઓચિંતો પેટમાં દુઃખાવો થવો, માથું દુઃખવું વગેરે, એવી રીતે કર્મ ઉદયમાં પાંચ નિમિત્તોની અપેક્ષા રહે છે. શુભાશુભ કર્મનો બંધ ચાર પ્રકારનો થાય છે, સ્પૃષ્ઠ બંધ બદ્ધબંધ, નિધત્ત બંધ અને ચોથો નિકાચિત્ત બંધ થાય છે. જોવા જેવાં જેવાં ભાવ કરે તે મુજબ તેઓને પાપપુન્યના ઓછા વધતા ઠીલા કે કડક કર્મ બંધ થાય છે. સોચના દષ્ટાંતથી સરલ રીતે સમજી શકાય. જેમકે સો બેસો સોયોની ઢગલીને હાથ લગાડતા તે વિખરાઈ જાય છે, તેમ સ્પૃષ્ઠ કર્મો પણ તેવા પ્રકારના હોય છે. એ કર્મબંધ ઠીલો હોય, ખોટું કર્મ થઈ ગયું હોય તો પરતાવો વિગેરે થાય એટલે કર્મ ટલી જાય. ભોગવ્યા વિના પણ કર્મ છૂટે. અહીં એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે જે ક્રિયાથી કર્મબંધ થયો હોય તેથી વિપરીત ક્રિયાથી કર્મ છૂટે. પાપક્રિયાથી થયેલો અશુભ કર્મબંધ ધર્મક્રિયાથી છૂટે તેવી જ રીતે ધર્મક્રિયાથી પડેલો શુભ બંધ ભોગાદિથી છૂટી જાય. દાખલા તરીકે સામાયિક, પૂજા, જીવરક્ષણાદિ કાર્ય, વ્યાખ્યાન શ્રવણ, આ તમામ ધાર્મિક કરે પણ ઉપલક્ષ ભાવે, દિલ વિના, પ્રેમ વગર કરે, ઠીક છે આવ્યો તો કરી લ્યો, આ રીતે કરાય તો ધર્મક્રિયાથી પુણ્ય બંધ થાય પણ તે

૬૫

સ્પૃષ્ટ બંધ જાણવો. તેમ પાપક્રિયાથી પાપનો બંધ થાય. પાપ કરવું પડ્યું, દિલ વગર કર્યું, ન છૂટકે કર્યું, ખેદપૂર્વક કર્યું, જેથી પાપ બંધ પણ સ્પૃષ્ટરૂપ બંધાય. દાખલા તરીકે પ્રસન્નચંદ્ર રૂપિ. બંધ ક્રિયાથી થાય, ક્રિયા શરીરથી જ થાય એમ નહિ પણ વાણી ને મનથી પણ થાય, માટે માનસિક વિચારથી પણ કર્મને બંધ થાય છે ને વાણીથી પણ થાય છે. બંધનું સ્વરૂપ એ સોયોને દોરાથી બાંધો તો એકદમ ન છૂટે બદ્ધરૂપ કર્મબંધન કરાવનારી ક્રિયામાં રૂચિ, રાગ આદિ લખેલા હોય છે. એ બંધમાત્ર બંધેરે ન જાય. પાપ કરવામાં રાચવાપણું હોય એટલે કર્મ બંધ મજબૂત થાય, એ ટાળવા ખાસ પ્રાયશ્ચિતાદિ કરવું પડે. બાંધેલી સોયોની દોરીને ઢીલી કરવા પ્રયત્ન કરવો પડે તેમ એ કર્મને તોડવા માટે પણ પ્રયત્ન કરવો પડે. આવા પ્રયત્નથી નાશ પામનારો કર્મ તે બદ્ધ એવો કર્મબંધ કહેવાય. ત્રીજો નિઘત્તબંધ-નિઘતબંધ વખતે રાગદ્વેષની માત્રા વધારે હોય છે. જેમ સોયોને દોરાથી બાંધી પછી કાટ ચડી જવાથી બધી સોયો ચોંટી જાય છે, એ ક્યારે છૂટે કે ખૂબ તેલ વગેરે લગાડી એ સોયોને ઘસવામાં આવે ત્યારે તે સોયો છૂટી થાય અને સાફ થાય. નિઘત્ત બંધ પણ એવો હોય છે, નિઘત્તબંધ બાંધેલા કર્મને છોડવા માટે આકરી તપશ્યા કરવી પડે, પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે અને નિંદાગ્રહ કરવી પડે, ઉચ્ચ પ્રકારની ભાવનાઓ ભાવવી પડે, અને શુદ્ધ અધ્યવસાયો હોય ત્યારે એ કર્મ છૂટી શકે છે. અન્યથા તેવા કર્મના ઉદ્ધયે સેંકડો, હજારો વર્ષો સુધી દુઃખ ભોગવવું પડે. એ કર્મો જીવને રડાવે, દુઃખ દે, પીડે, ત્રાહી ત્રાહી પોકરાવે, કંઈ ધાર્યું થવા ન દીએ. ઘડી પહેલા

૬૬

ખુશી હોય ત્યાં તો ખેદના સમાચાર આવે. બધા પાશા અવળા પડે. નિઘતરૂપે બાંધેલા પાપકર્મના ઉદયે બધું અવળું જ થાય. જો ધર્મક્રિયા રસપૂર્વક કરી હોય તો પુણ્યબંધ પણ નિઘતરૂપે થાય. એના ઉદયકાળે મનુષ્યજન્મ, આર્યદેશ, ઉત્તમકુળ, પાંચે ઇન્દ્રિય, સંપૂર્ણ નિરોગી શરીર, ઇષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ, ચારે તરફથી આબાદી અને ધર્મના સાધનો પુણ્યના ઉદયે મળે આનંદ આનંદ થાય છે.

અહીં એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે પ્રથમ સ્પૃષ્ટ બંધ થયો હોય પણ પાછળથી તે કર્મબંધ નિઘત કે નિકાચિત રૂપે પણ થઈ જાય છે. કારણ તે ક્રિયા પછી ખૂબ પ્રશંસા કરી હોય, ખૂબ રાજ થયા હોય તો એવું બને છે. જેમકે પહેલાં પાપ નિરસભાવે કર્યું જેથી તે કર્મબંધ સ્પૃષ્ટ રૂપે થયો હોય અને પાછળથી તે ક્રિયાથી આત્મા રાજ થયો. તે પાપની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. એમ હોય તો પૂર્વે બાંધેલ સ્પૃષ્ટકર્મ બદરૂપે બને છે. એવી જ રીતે બદરૂપે કર્મબંધ થયો હોય પણ પછી ખૂબ રાજ થાય. બહાદુરીની વાત કરે પોતાની મેળે જ પોતાને શાભાશી આપતો રહે બદરૂપે બાંધેલા પાપકર્મની ઘણી જ પ્રશંસા કરે, ઘણું જ રાજ થાય, ખૂબ બડાઈ મારે, ઠેકઠેકાણે કહેતો ફરે, આનંદને અનુભવનાનો પાર ન હોય તો તે જેમ પૂર્વે શિથિલ બંધને બાંધેલું પાપકર્મ મજબૂત બને છે, તેમ પૂર્વે મજબૂત બાંધેલ પાપકર્મ પણ ધર્માચરણથી અને સંવરભાવથી ઢીલું બને છે.

ચોથો નિકાચિત બંધ—તે સોયનાં જથાને તપાવી તપાવીને, કુટી કુટીને ગઠ્ઠો કર્યો હોય તો તે કોઈ રીતે સોયો છૂટી પડતી નથી. તેમાં નિકાચિત કર્મબંધ પણ એવો હોય છે. એ કર્મજીવને જ ભોગવવું પડે. ભોગવ્યે જ છૂટે, ભોગવ્યા વિના ન છૂટે, એવો

૬૭

મજબૂત બંધ શી રીતે થાય ? જેમ કોઈને મારવાની બુદ્ધિ થઈ, મારતા પહેલાં તિવ્ર ઇચ્છા, આને માફ તો જ ખરો, મારતી વખતે હર્ષ, તીવ્ર ભાવથી કુદીકુદીને મારે અને માર્યા પછી માર્યાના પાપને બહાદુરીનું કામ માને, અને એવી બહાદુરીની ખૂબ પ્રશંસા કરે. આવી ક્રિયા કરતાં આત્મામાં કષાયોની માત્રા ઘણી જ જોરદાર હોય છે. ખૂબ રાગદ્વેષ હોય, રૌદ્ર પરિણામ તિવ્ર હોય, તો તે હિંસા-જન્ય કર્મનો નિકાચિત બંધ પડે તે ભોગવવો જ પડે. પાછળથી ધર્મક્રિયા કરો, દેવગુરુની સેવા કરો. તપશ્ચર્યા વગેરે કરો તો પણ એવા કર્મના ઉદય કાળે એનું ફળ તો મળવાનું જ. જેમ કેટલાક રોગો એવા હોય છે કે જેને મટાડવા ઘણા ઉપાયો અને દવા કરવા છતાંય તે મટતા નથી. ધન મેળવવા માટે ઘણી મહેનત કરે છતાં ન મળે, દુઃખ ટાળવા માટે ઘણા ઉપાયો કરે છતાં ન ટળે. ત્યાં એવો નિકાચિત કર્મનો ઉદય સમજવો.

એવી રીતે ઘણા સારા અધ્યવસાયોથી અને ખૂબ રસપૂર્વકની ધર્મક્રિયાથી બાંધેલ પુણ્ય પણ નિકાચિત રૂપે થાય, તે પણ ભોગવવું જ પડે. પાપની જેમ વ્યક્તિગત પુણ્યાનું બંધ પુણ્યની સ્થિતિ પણ સાદિ શાંત છે પુણ્યાનું બંધી પુણ્ય કરનારે પુણ્યના ફળમાં આસક્તિ ન રાખવી. દુનિયાના ભોગવિલાસની વાંછ પણ ન કરવી. શ્રી શાલિભદ્રની અખુટ ઋદ્ધિ પુણ્યાનું બંધી પુણ્યની સમજવી. છતાંય એવા પવિત્ર આત્માને એ ઋદ્ધિ છોડતાં જરા વાર ન લાગી.

કર્મની વિચિત્રતામાં, કર્મબંધન થયાબાદ તેમાં કર્મોની ફેરફારી કરનાર આઠ કરણો છે. યોગ અને અધ્યવસાયના તે તે સમયના એક સામટા બળને કારણ કહે છે. જેની મદદથી કર્મબંધ થાય છે અને કર્મ-

૬૮

બંધ થયા પછી પણ કર્મમાં અનેક જાતના ફેરફાર થાય છે. કર્મ-બંધ થતી વખતે જ એ વસ્તુ નિશ્ચિત થાય છે કે આ કર્મ કેવા સ્વભાવે, કેટલા સમય પુરતું, કેવા રસ પૂર્વક અને કેટલા દલિલ પ્રમાણમાં ઉદયમાં આવશે. જો કર્મનિકાચિત બંધાયું હોય તો તેની આ બાબતોમાં કંઈ પણ પરાવર્તન કે કંઈ પણ ફેરફાર થઈ શકતો નથી. એટલે ઉદયકાલે બરાબર એ જ રીતે ઉદયમાં આવીને તે પોતાનું ફળ બતાવે છે. પરંતુ જો કર્મો નિકાચિત નથી પણ અનિકાચિત છે તે ઉદયમાં આવે તે પહેલાં તેમાં કેટલાક ફેરફારો થાય છે, થઈ શકે છે, અને તે બાબત સમજવામાં બરાબર આવે માટે જ કરણોનો વિષય જાણવા જેવો છે. કરણો આઠ છે. નામ પ્રમાણે તેનાં કામ છે. આખો કર્મનો પ્રપંચ એ આઠ કરણો ઉપર જ ટક્યો છે, કર્મ ઉદય વેલાં તેમાં આઠ કારણોથી ફેરફારી થાય છે, એ કરણોના નામ, તેના કામ નીચે મુજબ છે.

૧. બંધનકરણ—તેનાથી કર્મનોબંધ થાય છે. ૨. નિધત્ત-કરણ તેનાથી નિધત્તકર્મ બંધાય ૩. નિકાચનાકરણ તેનાથી નિકાચિતકર્મ બંધાય. એ ત્રણે કરણો કર્મબંધ થતી વખતે જ હોય છે. ૪. સંકેમણકરણ તેનાથી કર્મનો સંકેમણ થાય છે. ૫. ઉદવર્તનાકરણ તેનાથી કર્મોની સ્થિતિ ને રસ વધે છે. ૬. અપ્રવર્તનાકરણ, તેનાથી કર્મોની સ્થિતિ ને રસ ઘટે છે. ૭. ઉદીરણકરણ તેનાથી કર્મની ઉદીરણ થાય છે. ૮. ઉપશમનાકરણથી કર્મો ઉપશાંત રહે છે. આ આઠ કરણો ઉપર જ કર્મનો પ્રપંચ ટકી રહ્યો છે.

ક્યાં કર્મ ભોગવવા વિના છૂટકો નથી. તે નિકાચિત બંધવાલા કર્મને અંગે સમજવાનું છે. બદ્ધ અને સ્પૃષ્ઠ બદ્ધ વાળા કર્મોમાં

૬૯

અધ્યવસાયના બળથી અવસ્ય ફેરફારો કરી શકાય છે. અને નિધત્ત બંધવાલા કર્મમાં પણ અધ્યવસાયના બળથી સ્થિતિ અને રસની ન્યૂનાધિકતા ઉપજાવી શકાય છે. જેના વડે કર્મણુ વર્ગ-ણાનું આત્મ પ્રદેશો સાથે જોડાણ થાય તે બંધન કરણુ કહેવાય. પ્રથમ ગાંઠ ઢીલી બાંધી હોય પછી તેને ખેંચવામાં આવે તો મજબૂત બને છે. તે જ રીતે પ્રથમ નિરસ ભાવે બાંધતા કર્મ ઢીલા બંધાયા હોય પણ પછી તેની પ્રશંસા કરવામાં આવે, બડાઈ હાંકવામાં આવે તો એ કર્મ મજબૂત થાય અને નિધત્ત અવસ્થાને પામે. આ રીતે બદ્ધ કે સ્પૃષ્ટ કર્મને મજબૂત કરનાર જે કરણુ તે નિધત્ત કરણુ કહેવાય છે. જે કર્મ નિધત્ત અવસ્થાને પામ્યું, તેની સ્થિતિ અને રસ અધ્યવસાયો દ્વારા ઘટાડી શકાય પણ તેની ઉઠીરણા કે સંક્રમણુ થઈ શકે નહિ. આ પરથી સમજવાનું કે કોઈપણ અશુભ કર્મ બાંધ્યા પછી તેની પ્રશંસા કરવી નહિ કે તે અંગે કોઈ પ્રકારની બડાશ મારવી નહિ, “જેયું” મેં પેલાને કેવો આબાદ છેતર્યો. મેં તેને પુરેપુરો બનાવ્યો છે. એ મને બરાબર ચાદ કરશે. આપણી આગલ કોઈની હાશીયારી ચાલે નહિ. બધાને ઠીક કરી દઈએ ! એ તો એ જ લાગનો છે ! એને માર્યે જ છૂટકો.” વગેરે વચનોમાં પાપની પ્રશંસા અને પોતાની બડાઈ છે. માટે એવા વચનો કદી ઉચ્ચારવા નહિ. જો પાપ થઈ ગયું હોય તો તેને માટે પશ્ચાત્તાપ કરવો. દિલગીર થવું પણ તેની પુણિ તો ન જ કરવી. એ કર્મ બાંધ્યા પછી અત્યંત ઉલ્લાસ આવે, રાજી રાજી થાય, તેની વારંવાર પુણિ કરે તો એ કર્મ નિકાચિત બની જાય.

નિધત્ત બંધ કરતા પણ વધારે દઢતાથી કર્મ બંધ થાય. જેમાં ભવિષ્યમાં કશો ફેરફાર જ ન થાય. જેનું જેવું તેનું તેવું

૭૦

ફળ ભોગવવું જ પડે. તેનું નામ નિકાચિત્ત બંધ. જે યોગ અને અધ્યવસાયનાં બલથી નિકાચિત્ત કર્મ તે યોગ અને અધ્યવસાયને નિકાચના કરણ કહેવાય છે. નિકાચિત્ત બંધાયેલા કર્મોના બંધ પર ભવિષ્યમાં કોઈપણ કરણની અસર થતી નથી.

બંધ સમયે રસ બંધ વિગેરેના જે નિયમો નક્કી થયા હોય તે જ નિયમો પ્રમાણે બરાબર અવશ્ય ફળ ભોગવવું જ પડે છે. ખરી રીતે બદ્ધ, સ્પૃષ્ટ કે નિધત્ત કર્મને નિકાચિત્ત કરનાર જે કરણ તે નિકાચના કરણ કહેવાય. બંધનકરણ, નિધત્તકરણ અને નિકાચના કરણ એ ત્રણ કરણો કર્મ બંધ થતી વખતે જ હોય છે. આત્મા પુરુષાર્થ કરે અને શુભ અધ્યવસાયોનું બળ વધારે તો પૂર્વ બદ્ધ કર્મના કિલ્લામાં મોટા ગાબડા પાડી શકે છે. તેથી મનુષ્યે વ્રત, નિયમ, જપ, તપ, ધ્યાનના માર્ગે આગલ વધવાનું છે. એથી સંકેમણ કરણ-જેના વડે કર્મ પ્રકૃતિમાં પરિવર્તન થઈ જાય તેને સંકેમણ કરણ કહેવાય. સંકેમણ સજ્જતીય પ્રકૃતિમાં થાય છે પણ વિજ્ઞતીય પ્રકૃતિઓમાં થતું નથી. સજ્જતીય પ્રકૃતિ એટલે કર્મની મૂળ આઠ પ્રકૃતિઓ છે. અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ ૧૫૮ છે. તેમાં એક જ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ સજ્જતીય પ્રકૃતિ કહેવાય. બીજા કર્મની પ્રકૃતિઓ તે વિજ્ઞતીય કહેવાય છે. એટલે કે અશાતા વેદનીય કર્મ શાતા વેદનીયમાં ભળી જાય પણ મોહનીય કે અંતરાય વિગેરે ન બને. ૧૫૮ કર્મપ્રકૃતિની સામાન્ય સમજૂતી -

૪૨-પુન્યની, ૮૨-પાપની=૧૨૪. ૪ વરણાદિ બે વખત આવ્યા તે બાદ કરતાં=૧૨૦ કુલ કર્મ પ્રકૃતિ બંધાય. ૨ આમાં મિથ્યાત્વ મોહની ને સમક્ષિત મોહિની ગણુતા-૧૨૨. પ્રકૃતિ ઉદ-

૭૧

યમાં ગણાય. ૧૬ વધી તે ૫, શરીર, ૬ બંધન, ૫ સંઘાટન, એટલે એ ૧૬ થઈ. તેમાં ૫ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૫ રસ, ૮ દ્રવ્ય. એ ૨૦ થયા. ૧૨૦ કર્મ પ્રકૃતિ બંધાય તે કયા કર્મની કેટલી બંધાય છે. ૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૬ દર્શનાવરણીય, ૨૬ મોહનીયની તેમાં ૧૬ કષાય ૬નો કષાય ૧ દર્શનમોહની ૨૬ દર્શનમોહનીયના ૩ લેદ્ધ = મિથ્યાત્વ. મિથ્રને સમકિત મોહનીય. ૨૫ ચરિત્ર મોહનીયના એટલે મોહનીયના ૨૮ લેદ્ધ છે. ૫ અંતરાયકર્મની. ૨ વેદનિકર્મની ૪ આયુકર્મની. ૬૭ નામકર્મની. ૨ ગોત્રકર્મની એટલે ૫, ૬, ૨૬, ૫, ૨ ૪-૨-૬૭=૧૨૦ પિંડ પ્રકૃતિ ૩૬ તે આ પ્રમાણે છે. ૪ ગતિ. ૫ જાતિ, ૩ અંગોપાંગ, ૬ સંઘયણ, ૬ સંસ્થાન, ૪ વર્ણ, ૪ અનુપૂર્વી, ૨ વિહાયોગતિ. પિંડ એટલે શરીર. નામકર્મની પ્રકૃતિ. ૮ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ=૧ અગુરુલઘુ, ૨ ઉપ-ઘાત ૩ પરાઘાત. ૪ શ્વાસોશ્વાસ. ૫ આતપ, ૬ ઉદ્યોત, ૭ નિર્માણ, ૮ જન નામકર્મ. પુન્યપ્રકૃતિ ૪૨ છે. ચાર અઘાતિ કર્મોમાંથી આ

૧ ૧ ૨ ૧

પ્રમાણે છે. ગાથા —: સા ઉચ્ચગોચમણુદુગ, સુર દુગ, પંચિદ્વિઘ,

૫ ૩ ૧ ૧ ૪

પણુદેહા, આઠતિતણુણુઉવંગા, આઠમિસંઘયણુ સંઠાણુ વર્ણચતુષ્કા-

૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧૦

અકગુરુલઘુ, પરાઘાતોચ્છવાસાતપોદ્યોતમ, શુભખગતિનિર્માણુત્રદશક,

૧ ૧ ૧ ૫ ૫

સુરનરતિયંગાયુસ્તીર્થકરં ॥ પાપકર્મની ૮૨ પ્રકૃતિ છે-નાણુતંતરાયદસગં,

૬ ૧ ૧ ૧ ૧૦ ૩ ૨૫

નવખીએનીઅસાયમિચ્છતં થાવરદસ નિરયતિગં, કસાયપણુવીસ

૭૨

૨ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
તિરિય દુગં ધ્રુગિખિતિયઉન્નઘંઓ કુખ્ખાઘ ઉવધાયહુંતિયાવસ્સ;

૪

૫

૫

અપસત્થંવન્નચગિ, અપદમસંઘયણુસંઠાણા ॥૨॥ એ ૮૨ લેદ્દ. ત્રસનો-

૧

૨

૩

૪

૫

૬

૭

દસકો=ત્રસ, ખાદર, પર્યાપ્તિ; પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સૌભાગ્ય,

૮

૯

૧૦

૧

૨

૩

સુસ્વર, આદેય, યશકીર્તિ. સ્થાવર દસકો=સ્થાવર, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તિ,

૪

૫

૬

૮

૮

૯

૧૦

સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, દૌર્ભાગ્ય, દુસ્વર, અનાદેય, અપયશ.

પુણ્ય પ્રકૃતિમાંથી ૧ શાતાવેદની, ૩ આયુ ૧ ઉંચ ગોત્ર એ ૫

અને નામકર્મની ૩૭.૫=૪૨ પાપની ૮૨ પ્રકૃતિમાંથી ઘાતી-

કર્મની ૪૫, અઘાતિ કર્મની ૩૭ પ્રકૃતિ છે. ઘાતિકર્મની ૪૫માં

૫ જ્ઞાનાવરણી ૯ દર્શનાવરણી ૨૬ મોહની, અંતરાયની ૫-૫-

૨૬-૯=૪૫ અઘાતી ૩૭માં ૪ નરકતિર્યંગતિ અનુપૂર્વી,

૪. એકેન્દ્રિય વિગલેન્દ્રિય જાતિ. ૧૦ પ્રથમ સિવાયના સંઘયણુ-

સંસ્થાન, ૪ અશુભવર્ણ; ૧ અશુભ વિહાયો ગતિ. ૧ ઉપઘાતનામ

૧૦ સ્થાવર દસકો. ૪; ૪-૧૦-૪-૧-૧-૧૦=૩૪ એ નામકર્મની.

૧ અસાતાવેદની ૧ નરકાયુ ૧ નીચગોત્ર કુલ ૩૭-૪૫ કર્મ એ

પ્રકારના-પરાવર્તમાન ને અપરાવર્તમાન, પરાવર્તમાન એટલે શુભ

કર્મ બંધાય ત્યારે અશુભ ન બંધાય, વિજાતી છે એટલે, અપરા-

વર્તમાન એટલે સ્વજાતિવાદા કર્મ સાથે બંધાય. બંધમાં

પરાવર્તમાન ૭૦ પ્રકૃતિ છે. એમાં ૫૫ નામકર્મની, ૭ મોહની,

૨ ગોત્ર, ૪ આયુષ્યની. આમાં જોડકામાંથી વારા ફરતી બંધાય.

૭૩

૫૦ અપરાવર્તમાન છે. તે એક સાથે અંધાય, તે આ પ્રમાણે = ૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૯ દર્શનાવરણીય, ૫ અંતરાયની, ૧૯ મોહની, ૧૨ નામકર્મની. ૫-૯-૫-૧૯-૧૨ = ૫૦. ઉદયમાં પરાવર્તમાન ૮૭ પ્રકૃતિ છે, તેમાં ઉપર બતાવેલી ૭૦ માંથી સ્થિરાસ્થિર, શુભાશુભ ૪ બાદ કરતા બાકી ૬૬ તેમાં નિદ્રા ૫, કષાય ૧૬, મેલવતા ૮૭ થયા. જોડકામાંથી વારા ફરતી એકેકે ઉદયમાં આવે. બાકી ૩૩ અપરાવર્તમાન છે. ધૃવબંધી પ્રકૃતિ ૪૭ છે. ૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૯ દર્શનાવરણીય, ૧૬ કષાય, ૧ મિથ્યાત્વ, ૧ ભય, ૧ જીવજીવિતા, ૪ વરણ, ૨ કાર્મણ અને તેજસ્ શરીર, ૧ અચર લઘુ, ૧ નિર્માણ ૧ ઉપધાત = ૫-૯-૧૬. ૪-૮-૫ = ૪૭ ધૃવપ્રકૃતિ છે.

એક ભાઈ સાતા વેદનીય કર્મ ભોગવી રહ્યા છે ત્યારે અચાનક કોઈ નુકશાનીના ખબર સાંભળે અથવા કોઈ અંગત સ્નેહી કે સંબંધીનું મરણ સાંભળે તે વખતે એકદમ જોયેન બની જાય, દુઃખમાં ડુબી જાય, ત્યારે શાતાવેદનીય કર્મ પણ અશાતાવેદનીય બની જાય. તેમજ એક ભાઈ બહુ દુઃખીયો હોય, રોગથી પીડાતો હોય, દરદ સહન ન થતું હોય તેવા વખતે અચાનક બે પાંચ લાખ રૂપિયાની લોટરી લાગ્યાના સમાચાર સાંભળતાં જ બધું દુઃખ ભૂલી જાય. આનંદમાં આવી જાય. દુઃખ તો થતું જ હોય છતાં હૃદયમાં આનંદ હોવાથી દુઃખ જણાય નહિ. તે વખતે અશાતાવેદનીય શાતામાં ફેરવાઈ જાય છે. એના જેવું જ સંક્રમણ કહેવાય. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ અને ભવનું નિમિત્ત પામીને સુખ દુઃખમાં પલટો થાય છે. આ તો દાખલ પુરતી જ વાત છે. બાકી અધ્યવસાયના જોરે સજાતિય પ્રકૃતિમાં સંક્રમણ થાય છે. આ સંક્રમણ કરણમાં અમુક અપવાદ પણ છે. આયુકર્મની ચારે ઉત્તર

૭૪

પ્રકૃતિ સન્નતિય છે, છતાં પરસ્પર સંક્રમણ ન થાય. તેમ મિથ્યાત્વમાં મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનું પણ સંક્રમણ ન થાય. કોઈ માણસે નિર્દય પરિણામથી બીજાને ખૂબ દુઃખ આપ્યાથી અશાતાવેદનીય કર્મ બાંધેલું હોય અને પાછળથી એને પશ્ચાતાપ થાય અને પરિણામની ધારા પલટાઈ જાય તો અશાતાનું સંક્રમણ શાતામાં થઈ શકે છે.

કર્મનું બંધ થયા પછી કોઈ એવી જાતના અધ્યવસાય સ્થાનક અને યોગનું બળ લાગે તેથી એક ભાગના પ્રદેશો બીજા ભાગમાં ભળી જાય અને પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ વિગેરે પણ બીજા ભાગના જ ગણાય. જેમકે હસવું લાવનાર કર્મનો ભાગ તે આનંદ (રતિ) આપનાર કર્મના ભાગ સાથે મલી જાય, ત્યાર પછી તેનું નામ હસવું લાવનાર કર્મ ન કહેવાય. હસવું લાવનાર કર્મનો ભાગ મટી જ ગયો. તે આનંદ આપનાર સાથે મળી જવાથી અને તેમાં તે વખતે નવો ઉમેરો પામેલા બીજા કર્મ એ બંનેનું આનંદ આપનાર કર્મ કહેવાય. અને તેનું ફળ પણ ભવિષ્યમાં આનંદ જ હોય. પણ હસવું ન આવે. આવી રીતે એક કર્મ બીજામાં મળી જાય તેનું નામ સંક્રમણ કહેવાય છે. અને જે યોગ અને અધ્યવસાયના બલથી પરસ્પર સંક્રમ, તેનું નામ સંક્રમણકરણ કહેવાય. હવે પાંચમું ઉદ્વર્તનાકરણ જેના લીધે કર્મની સ્થિતિ અને રસ વધી જાય તે ઉદ્વર્તના કરણ કહેવાય. છકું અપવર્તના કરણ જેના લીધે કર્મની સ્થિતિ અને રસ ઘટી જાય તે અપવર્તના કરણ કહેવાય. આત્મ વિકાસનો માર્ગ સુલભ સરલ બનાવવા માટે અશુભ કર્મની સ્થિતિ અને રસની અપવર્તના જ જરૂરી છે.

૭૫

જૈન સિદ્ધાંતો કહે છે કે અશુભ કર્મના ફળ ભોગવવાના કાળનું પ્રમાણ તથા અનુભવની (રસની) તીવ્રતા નિર્ણયિત થયેલી હોવા છતાં પણ આત્માના ઉચ્ચ કોટીના અધ્યવસાયો રૂપ કરણ દ્વારા તેમાં ન્યૂનતા કરી શકાય છે. દાખલા તરીકે જે એક માણસને ગુન્હા બદલ બાર વર્ષની કેદ મળી હોય પણ તે જેલમાં સારું વર્તન બતાવે તો તેના અમુક દિવસો કપાય છે. એટલે બાર વર્ષના બદલે નવ કે દશ વર્ષ છૂટી જાય છે. અહીં પણ સદ્વિચાર અને સદ્વર્તનનો જ સવાલ છે. જેને કર્મ રાજ સાથે થયેલા સ્થિતિના કરાર તોડતાં ન આવડે તે આધ્યાત્મિક વિકાસમાં આગળ વધી શકે જ નહિ. આત્મ વિકાસના માર્ગમાં કાળને કેમ તોડવો એ મુખ્ય બાબત છે. આમાં જ્યારે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ ૬૯ ક્રોડક્રોડી સાગરોપમથી કંઈકે વધારે ઘટાડે ત્યારે અંતીભેદ કરીને સમક્ષિત પામે. તેથી વધુ સ્થિતિ તોડે ત્યારે દેશવિરતિપણું પામે. અને તેથી વધુ સ્થિતિ તોડે ત્યારે સર્વ વિરતિપણું પામે. આ રીતે આત્માના ગુણો પ્રગટ કરવા માટે કર્મની સ્થિતિ તોડી નાખવી પડે છે. કર્મની સ્થિતિ તૂટવા છતાં કર્મના પ્રદેશોના સમુહ તો એમને એમ જ રહે છે, પરંતુ લાંબા કાળને બદલે ટુંકા કાળમાં ભોગવાઈ જાય છે.

૭મું ઉદ્દિરણકરણ—કર્મના ઉદયને માટે જે કાળ નિયત થયેલો હોય તે પહેલાં જે કર્મ ઉદયમાં આવે તેને કર્મની ઉદ્દિરણા થઈ કહેવાય. ઉદય એટલે સ્વાભાવિક રીતે વખત આવી પહોંચતા કર્મ પોતાનું ફળ બતાવે, અને ઉદ્દિરણા એટલે વખત આવી પહોંચ્યા પહેલાં કર્મોદયમાં આવે. પોતાનું ફળ બતાવવા તૈયાર થાય. ઉદયમાં અને ઉદ્દિરણામાં આ તફાવત છે. આ ક્ષણે તમે હાસ્ય-

૭૬

ઉત્પાદક કર્મને બાંધ્યું. અને તે એવી રીતે બાંધ્યું છે કે જેથી એક મહિના પછી તમારે હસવું પડશે. એક મહિના પછી જરૂર હસવું પડશે. એક મહિનો બરાબર પુરો થતાં જ હસવું આવવાનું જ. તે કર્મ ઉદયમાં આવ્યું કહેવાય. પરંતુ જો તે હસવું મહિનો પુરો થયા પહેલાં આવી જાય તો તે કર્મની ઉદ્દીરણા થઈ ગણાય. અહીં પ્રશ્ન થશે કે કર્મ વહેલું ઉદયમાં શી રીતે આવે ? તેનો ઉત્તર એ છે કે ફળો અમુક દિવસે પાકવાના હોય છે. પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો એ વહેલાં પણ પકવી શકાય છે. કેરીને ઘાસમાં રાખવાથી તે જલદી પાકે છે. તે રીતે પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો કર્મને પણ ઉદય માટે નિયત થયેલા સમય પહેલાં લાવી શકાય છે. સામાન્ય નિયમ એવો છે કે જે પ્રકૃતિનો ઉદય ચાલતો હોય તે પ્રકૃતિની ઉદ્દીરણા ઘઈ શકે.

ઉદયમાં આવેલું કર્મ પૂરણ કાલે ઉદયમાં આવ્યું છે કે ઉદ્દીરણા થઈને ઉદયમાં આવ્યું છે તે તો જ્ઞાનીઓ જ જાણી શકે. પરંતુ કર્મ ઉદ્દીરણા થઈને ઉદયમાં આવ્યું હોય તો સમ્યક્ દષ્ટિ આત્મા ભવિતવ્યતાનો પાઠ માને. એ તો એમ જ સમજે કે દેવું ગમે તે સ્થિતિમાં ભરપાઈ કરવું પડશે તો સારી હાલતમાં ભરપાઈ કરી દેવું ખોટું શું ? હાલ વિતરાગદેવ મદ્યા છે. નિર્ગંથ ગુરૂ મદ્યા છે. અને સર્વજ્ઞ પ્રણીત ધર્મ મદ્યો છે. આવા વખતે કર્મને ભોગવીને પરિણામ નહિ ટકાવીએ તો જ્યારે શ્રીજિનેશ્વર દેવના ધર્મનું શ્રવણ વગેરે નહિ હોય, ત્યારે પરિણામ શી રીતે ટકાવીશું ? અનુક્રમે ઉદયમાં આવેલાં કર્મો તો ચારે ગતિના જીવો ભોગવે છે. પણ મનુષ્ય ભવ મદ્યો. ધર્મ પામ્યા, ધર્મનું આચરણ કરવાની શક્તિમાં આવ્યા. ત્યારે જે કર્મો ઉદયમાં

૭૭

ન આવ્યાં હોય, તેમને ઉદ્યમાં લાવીને તોડી નાખવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે તો જ મળેલા મનુષ્ય ભવની સાર્થકતા કહેવાય. મહાપુરુષો કર્મની ઉદ્દીરણ કરીને તેને ભોગવી લે છે. અને મોક્ષ-માર્ગ નિષ્કંટક બનાવે છે.

૮મું ઉપશમના કરણ—યોગ અને અધ્યવસાયના જે બળને લીધે કર્મો શાંત પડ્યા રહે, જેમાં ઉદ્ય ઉદ્દીરણ વગેરે ન હોય તેનું નામ ઉપશમના કરણ. ઉપશમના કરણને લીધે કર્મો ઉપશાંત રહે. અંગારા જલી રહ્યા હોય, તેના ઉપર રાખ નાખીએ તો તે ઠંડા પડી જાય છે. તેના જેવી આ સ્થિતિ છે. આ હાલતમાં કર્મની ઉદ્ભવર્તના અપવર્તના તેમજ કર્મનું સંક્રમણ થઈ શકે છે. જે કર્મો ઉદ્યાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ થઈ ચૂક્યા હોય તેના કરણ ન લાગે. બીજા બધાને લાગે. જેમ એક ચંત્રના બધાં ભાગો સાથે કામ કરે છે. તેમ બધા કરણો એક સાથે કામ કરે છે. દુઃકમાં આઠેકરણોની વિગત આ રીતે છે.

આત્મા સમયે સમયે કર્મગ્રહણ કરે છે. એટલે બંધનકરણ ચાલુ જ છે. તે વખતે કરેલા કર્મો મજબૂત બનતા હોય છે. મજબૂત—વધારે મજબૂત બનતા હોય છે. એટલે નિઘત્તકરણ અને નિકાયના કરણ પણ ચાલુ જ છે. આ જ વખતે કેટલાક કર્મોની સ્થિતિ અને રસમાં ઘટાડો પણ થતો હોય છે. એટલે ઉદ્ભવર્તના અને અપવર્તના કરણ પણ ચાલુ છે. તે જ વખતે કર્મની સન્નતિય પ્રકૃતિઓ પલટાતી હોય છે. એટલે સંક્રમણ કરણ પણ ચાલુ કામ કરતું હોય છે. એ વખતે કર્મનો ઉદ્ય કે ઉદ્દીરણ ચાલુ હોય છે. અને કેટલાક કર્મો શાંત થતા હોય છે. એટલે ઉદ્દીરણ-કરણ અને ઉપશમના કરણ પણ કાર્યશીલ હોય છે. જ્યાં સુધી

૭૮

આત્મા વિતરાગ ન બને ત્યાં સુધી તેમાં શુભાશુભ પ્રવૃત્તિ ચાલુ હોય છે. શુભ પ્રવૃત્તિ વધારવી અને અશુભ પ્રવૃત્તિ ઘટાડવી એ આગળ વધવાનો માર્ગ છે. હે ભગ્યાત્માઓ ! મનુષ્ય ભવ મળવો મહાદુર્લભ જ્ઞાનીઓએ કહ્યો છે. આ સંસારમાં રખડતા, ભટકતા, ફૂટાતા, ધૂંદાતા, પછડાતા, અનેક પ્રકારના દુઃખો સહન કરતાં કરતાં યથાપ્રવૃત્તિ કરણના યોગે મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ થઈ. હવે તો આગળ મોક્ષની કરણી કરવા માટે ઉદ્યમ કરવો તે સુખકારી છે. શાસ્ત્રકારો પણ કાંઈક અધિક ૬૯ કોડકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ ક્ષય કરવાંવાળા પરિણામને યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કહે છે. યથાપ્રવૃત્તિકરણની વખતે કોઈપણ જીવને જીવ અજીવાદિક તત્ત્વોનું કે આશ્રવ કે સંવર વિગેરે પદાર્થોનું જ્ઞાન કે ખ્યાલ હોતો જ નથી. માત્ર તે યથાપ્રવૃત્તિકરણવાળા જીવો સ્થિતિનો ભોગવટો વધારે કરે અને બંધ અલ્પ કરે તેથી જ આગલ વધી શકે છે. બાલક જેવી અવસ્થા હોય ત્યાં સુધી માતા તેનું દુધ વિગેરેથી પોષણ કરે, પણ ખાતા શીખ્યા પછી ધાવણ મૂકાવી દે છે. મોટા થાય છતાં પણ ધાવવાનું ચાલુ રાખે તો તેની માતા મારીને પણ દૂર કરે છે. અને ખોરાક ચાવી ચાવીને ખાવાનું જણાવે છે. હવે તો તેને ઉદ્યમ કરવો જ રહ્યો. ગર્ભથી લઈ દુધ પીવા લાયક બાળકના જેવું યથાપ્રવૃત્તિકરણ ગણી શકાય. હવે તો તેને ઉદ્યમ કરવો જ રહ્યો. હવે ધીરે ધીરે સમજદાર થતો થતો બહાદુરીને ધરાવનારો થયો. એટલે હવે ધર્મમાં વધતાં વધતાં રાગ દ્વેષની ગાંઠને તોડવાને ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. ક્રોધાદિક ચાર ભુંટારાને પરાસ્ત કરીને અર્થાત્ કાંચરતા છોડીને દૂર કરવા એવું બલ મેળવવું જ રહ્યું. રાગદ્વેષની અંધીને તોડવા અપૂર્વ કરણની જરૂર છે. અપૂર્વ કરણ કરતાં કરતાં

૭૯

ગાંઠને ભેદવી પડે છે. ત્યાર બાદ અનિવૃત્તિકરણ વડે સમક્રિતને પ્રાપ્ત કરે છે. અને આનંદ મેળવે છે. જગતમાં રહેલા જીવો એક વાર સમક્રિત મેળવી લે છે, તેનું સંસારબ્રમણ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તકાળથી વધારે રહેતું નથી. અને તે કાળની મર્યાદાની અંદર પણ મોક્ષ મેળવી શકે છે. સંસારમાં રહેલા જીવોને સુખની જ ઈચ્છા રહે છે. તો તે અવ્યાબાધ સુખ મેળવવા પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની જરૂર હોય છે.

સમક્રિત એટલે જિનેશ્વરે કહેલા તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી તે બરાબર છે પણ જિનેશ્વરનાં કહેલા તત્ત્વ સાંભળવાની, વાંચવાની અને જાણવાની રીતિ કરાય તેમ જ શ્રદ્ધા કરાય ત્યારે જ શ્રદ્ધાની પુષ્ટિ થાય.

નીચેની વિગત આગળ છૂટી છૂટી આવી ગઇ છે પણ વિશેષ સમજવા માટે ઉપયોગી થશે એટલે આપેલ છે.

એક સમયે આપણને અધ્યવસાય અને યોગના સ્થાનકનું જે બળ ઉત્પન્ન થયું, એટલે કે કરણ ઉત્પન્ન થયું તે જ કરણ તે જ વખતે કેટલાક કર્મને બાંધે, પૂર્વે બાંધેલાને સંક્રમણ કરે ત્યારે તેનું જ નામ સંક્રમણકરણ કહેવાય. કેટલાક કર્મનું ઉદ્વર્તન અને અપવર્તન થાય. જેથી તેનું જ નામ ઉદ્વર્તનકરણ, અપવર્તન કરણ. વલી તે જ કરણને લીધે કેટલાકની ઉદ્ધરણા અને કેટલાકનો ઉપશમ થાય. કેટલાક નિકાચિત બંધાય અને કેટલાક નિદ્ધત રીતે બંધાય ત્યારે તે જ કરણનું નામ ઉપશમના, ઉદ્ધરણા નિદ્ધત, નિકાચિત કરણ એ નામ કહેવાય, અર્થાત્ એક સમયનું કરણ. તે સમયે જેટલા કર્મ બંધાય તેનું બંધનકરણ ગણાય. જેટલા સંક્રમાવે તેટલાનું સંક્રમણ કરણ. આ ઉપરથી એટલું સમજવું જોઈએ કે દરેક ક્ષણે અધ્યવસાય ને

૮૦

યોગનું બળ એટલે કરણ હોય જ છે; અને તેને લીધે આઠ ક્રિયાઓ ચાલુ જ હોય છે. કોઈ કર્મ બંધાતા હોય, કોઈ નિકાચિત થતા હોય, કોઈ સંક્રમતા હોય, વગેરે સમજવું. એ જ કરણ બધા કામ કરે અને તે થાય પણ ખરા. કારણ કે એક જ કરણમાં એવી વિચિત્ર શક્તિ હોય છે કે જેના ઉપર તેની અસર થાય. તેને તેની પોતાની સ્થિતિ અને યોગ્યતા અનુસાર જુદી જુદી જાતની અસર થાય. તે સમજવા નિચેના દાખલા પરથી ખરાબર સમજાશે. જાડનું બીજ આપણે વાવીએ ત્યારે તે એક ઘણું રૂપે હોય છે. પણ તેમાં એવી વિચિત્ર શક્તિઓ હોય છે કે તેમાંથી પાંદડા, પાંદડાં ડાળીરૂપે બની જાય, પરિણામે કુલ ફળ વિગેરે અનેક વિચિત્ર વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે. જાડ મોટું થયા પછી તેને ખાતર અને પાણી આપો, તો તેજ ખાતર-પાણીના લીધે પાંદડાં કુટવાની તૈયારીમાં હોય. તેની કુંપળો બહાર આવે. જે ફળ નાનું હોય તે મોટું થતું જાય. કાચું હોય તે પાકું થાય. પાકું હોય તેમાં મીઠાશ અને રસ વધે, પાતળી દાંડી જાડી થાય. અણુખીલ્યું કુલ ખીલે. ફળની તૈયારી થાય. આવી વિચિત્રતા આપણે જોઈ શકીએ છીએ. એક જ વખતે આ બધું બને છે, બનતું જાય છે. એટલે હવે ખરાબર સમજાયું હશે કે ખાતર અને પાણીએ એક જ વખતે પોતાની અસર ઉત્પન્ન કરવાની શરૂઆત કરી. પરંતુ તેનું પરિણામ સૌને પોતપોતાની સ્થિતિ અનુસાર જુદું જુદું થયું. તેમજ કરણ એક જ છતાં બંધાતા કર્મને બાંધ્યા, ને સંક્રમણ યોગનો સંક્રમણ કર્યો. આ રીતે તે કરણમાં વિચિત્ર શક્તિ હોય છે. અથવા તે અધ્યવસાય-સ્થાન અને યોગનું સામર્થ્ય વિચિત્રતા ગર્ભિત હોય છે. જેને લીધે જુદું જુદું પરિણામ નિપજવી શકે છે.

૮૧

કર્મો સંબંધી જુદી જુદી ખીનાઓ વાંચી આવ્યા, પણ હજી નિષેકનો વૃતાંત પાછળ છે તે પણ સમજવાની જરૂર જ છે.

અબાધાકાળ પુરો થાય ત્યાર બાદ કર્મો ઉદયમાં આવે છે, આખા ઉદયકાળને નિષેક કહેવામાં આવે છે. આ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમનો અબાધાકાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો કહ્યો છે. તે ત્રણ હજાર વર્ષ બાદ કર્મ ઉદયમાં આવે છે, તેમાં ઘણી ઘણી ઉદયાવલિકા થઈ જાય છે. અને તે બધી ઉદયાવલિકાઓમાં કર્મનો ઉદય ચાલુ જ હોય છે. આખા ઉદયકાળને કર્મનો ઉદયકાળ કહેવાય છે. અહીં એક વાત સમજવાની છે કે અબાધાકાળમાંથી છૂટેલું એક કર્મ એકદમ જોશબંધ ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ કરે છે તે વખતે કર્મપ્રદેશનું સૌથી વધારે જોસ-વેગ હોય છે. એટલે પહેલી ઉદયાવલિકામાં ઘણા પ્રદેશો આવી પડે છે. તેથી તેનો વેગ ઓછો ઓછો થતો જાય છે. છેવટે છેલ્લા મહીનાની છેલ્લી આવલિકામાં જોસ તદ્દન ઘટી ગયો હોય છે. એટલે કે કાર્મણવર્ગણનો તદ્દન ઓછો ભાગ (ઓચ્છાપ્રદેશો) તેમાં પ્રવેશ કરે છે. પહેલી ઉદયાવલિકા થી માંડીને છેલ્લી ઉદયાવલિકા સુધીના આખા નિષેકનો આકાર તપાસશો તો ગાયના પૂંછડા જેવો. શરૂઆતમાં પહોળો, ગોળ અને છેડે સાંકડો ગોળ જણાશે. નિષેકની પહેલી ઉદયાવલિકામાં સૌથી વધારે કર્મપ્રદેશો આવે છે, પછી ઘટતાં ઘણા જ ઘટી જાય છે તેથી પ્રદેશોના ઓછા વત્તાપણુને લીધે ગોપૂંછ જેવો આકાર થાય છે, નિષેક એટલે છાંટવું, સિંચવું, વરસવું. એવો શબ્દાર્થ બરોબર છે. પ્રશ્ન —: એકી સાથે બધા કર્મો ઉદયમાં આવી જઈ એક જ ઉદયાવલિકા જેટલો નિષેક કેમ ન થાય ?

૮૨

તેનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે—જેમકે આકાશમાં ચોમાસાની ઋતુમાં વાદળાં જામેલા હોય પણ તેમાંથી જે વાદળું બરોબર પાકી ગયું હોય, પાણીથી ભરપૂર ભરેલું કાળું જણાય છે. જ્યારે તે વરસવા—નિષેક કરવા માંડે છે ત્યારે એકી સાથે ઢગલો થઈ પડતું નથી. પણ શરૂઆતમાં એકદમ ઘણા ફોરાઓ બેસ-બંધ પડે છે. અને પછી પણ તેનો પ્રવાહ ચાલુ રહે છે. એમ ક્રમે ક્રમે વરસીને ખલાસ થાય છે. તેમાં પ્રથમ વેગ વધારે હોય છે, ને ફોરા પણ ઘણા પડી જઈ પાણી પણ વધારે પડે છે. પછી ધીમે ધીમે વેગ ઘટતો જઈ ઓછા ઓછા ફોરાથી પાણી પડે છે. જે કે ઘણી વખત એવું જોવામાં આવે છે કે એકાએક વાદળું ચડી આવી ફોરા પડવા માંડે છે અને તે પછી પાછલથી થોડો વખત ગયા પછી તેથી ચ પણ વધારે વેગમાં અને વધારે ફોરા પડવા લાગે છે. પણ આમ થવાનું કારણ કે પાછળથી તેમાં બીજું વાદળું ભળેલું હોય છે તે સાથે જ વરસે છે એટલે આપણને વધારે લાગે છે. પણ જ્યારે પ્રથમનું કે પાછળથી ભળેલું એકલું વરસે તો તે શરૂઆતમાં ઘણા ફોરાનો નિષેક કરે. અને પછી ઘટાડો થાય. તેમ નિષેકમાં પણ એમજ થાય છે. એટલે એ દાખલો બંધ બેસતો બરાબર છે. ઉદયમાં આવી ફળ બતાવી છૂટી પડી ગયેલી કાર્મણ વર્ગણા વાતાવરણમાં ભળી જાય છે. ફરી વળી તેવા અધ્યવસાય અને યોગબળથી જીવ તેને ગ્રહણ કરે છે. એમને એમ ક્રમ ચાલુ રહ્યા કરે છે. આમાં ચાદ રાખવાનું છે કે ઉદ્યાવલીમાં આવેલા કર્મ પર કોઈપણ કરણની અસર પડતી નથી, * ભોગવવા જ પડે. પણ જ્યાં સુધી તે ઉદ્યાવલીમાં નથી આવ્યાં ત્યાં સુધીમાં તેના પર કરણોની અસર પહોંચાડી શકાય

છે. જો કોઈ કર્મ, ભયંકર અસર ભોગવવી પડે તેવું બાંધ્યું હોય, છતાં ઉદયમાં આવ્યા પહેલાં તેના પર સારું વર્તન રાખી કરણની અસર પહોંચાડીએ તો તેમાંથી વળતે મુદત અને રસ બંને ઘટે છે. અથવા તદ્દન નાશ થઈ તે કર્મપ્રદેશોમાં ભળી જઈ સંકેમણ થઈ બીજા સાથે બીજા રૂપે ભોગવાઈ જાય છે. અર્થાત્ ઉદયમાં આવ્યા પહેલાં આપણા હાથમાં બાજુ છે. જો આપણું વર્તન શ્રેષ્ઠ હોય તો ભયંકર કર્મ પણ આપણા ઉપર ભયંકર અસર કરી શકતું નથી. બીજું, કર્મ ભલે ભયંકર નહોય પણ આપણું વર્તન દુષ્ટ હોય તો ઓછું ભયંકર હોય તે પણ વધારે ભયંકર થાય છે, અને તે રીતે ભોગવવું જ પડે છે.

અંતિમ—કર્મોનું બંધન કર્મો ભોગવવા, ઉદયમાં આવ્યાથી પહેલાં જ કર્મોનું નાશ કરવું વગેરે જ્ઞાન મેળવ્યું પણ એનાથી પોતાની મેળે કર્મો જરા પણ ઓછા થતા નથી. તેના માટે સમ્યક્ક્રિયા એટલે સત્યોપાય કરવું જોશે. ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન ફળ દેવાવાળું હોય એનું એક પણ દષ્ટાન્ત નથી. તેમ એકલી જ્ઞાન સિવાયની ક્રિયાથી મોક્ષ મલી શકે જ નહિ. એટલે સમ્યગ્-જ્ઞાન અને ક્રિયા બંને હોય તો જ કર્મો દૂર થઈ શકે છે. અને અંતે મોક્ષમાં જઈ શકાય છે. માટે મહાનુભાવો ! ક્રિયા કેટલી ઉપકારી છે તે સમજવાની જરૂર છે. અણુસમજમાં જીવે કર્મના ડુંગરે ડુંગરા બાંધી મૂક્યા છે અને અજ્ઞાનથી જુદી ક્રિયા વડે વધારો કરતો રહે છે. તો હવે જ્યારે કર્મોની બબર પડી, તો હવે સમ્યક્ ક્રિયા વડે અપૂર્વ કરણથી શક્તિ મેળવી શુદ્ધ ક્રિયાથી જાંબળને તોડી આત્મજ્ઞાન એટલે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત જલદી થાય, ભવોનો અંત જલદી થાય એવી શુદ્ધ ક્રિયા કરવી એજ.

૮૪

શ્રી સમક્રિતની સજ્જાય સાં. ૧૭૬૬ માં શ્રી વિદ્યાસાગર સૂરિના શિષ્ય શ્રી જ્ઞાનસાગરે ચોમાસામાં ખુડરાનપુરમાં રચેલી છે. (લાલ ૧ લી ચોપાઈની દેશી.) શ્રીશ્રુતદેવી પ્રણુમીકરી, શ્રીસદ્ગુરૂ ચિત્તમાંહે ધરી; સમક્રિત રૂપ કહું મન રલી, જિમ જિનવર પડ્યું વલી. ૧૥૥ તિમહિ કહીવે કરીને સ્વામી, સ્તવના કરશું અતિ અભિરામ; તેથી લહીંઈ સમક્રિત રચણ, સાંખિદીંઈ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન. ૨૥૥ થય થૂઈ મંગલ કરીય ભદંત, કિં સુંઉપાજીં જીવ કરંત; ગોચમ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર, પામે ભવ્ય પ્રાણી સુપવિત્ર. ૩૥૥ સ્વામી અનાદિ અનંત સંસાર, મોટી અટવી તિહાં ગતિચાર; સમક્રિત વિણુ જીવ જમણુ કરે, ચઉદ રાજનો ફેરો ફેરે. ૪૥૥ મોહ-ણિયાદિક આઠે કર્મ, તેની ગુરૂ કિંઈ ખાંધે મર્મ; તેહના રસ વેદનથી જીવ, જમણુ કરે ભવ માંહે સદીવ, (૫)હવે કહું સમક્રિત

૧

લાલ ઉપાય, ત્રણિ કરણુ તિહાં પ્રથમ કહિવાય; યથા પ્રવૃત્તિ ને

૨

૩

અપૂર્વકરણુ, ત્રીજો જાણો અનિવૃત્તિ કરણુ. ૬૥૥ પ્રથમ કરણુમાં દષ્ટાંત દોય, ચિત્ત દઈને સાંભલજો સોય; ઇક અન્નપાલાનો દષ્ટાંત, ખીજો ગિરિનદી ઉપલક દષ્ટાંત, ૭૥૥ જિમ કોઈ અન્નપાલાથી અન્ન, નિત્ય પ્રત્યે બહુ કાઠે ધન; અલ્પતરં પ્રશ્નેપણુ કરે, તે ક્ષય થાઈ કાલાંતરે. ૮૥૥ તિમકર્મ આ પાલાને વિષે, અનાભોગથી જીવ નિજ રૂપે; બહુ ખપાવે અલ્પ ખંધાય, તિમવલી કહીંઈ પાપાણુ ન્યાય, ૯૥૥ નદીમાંહે ઘોલના પંચ નાખાય, સહેજે સુંદર વર્તુલ થાય; તિમસાત કર્મની વર્જિત આઉ, પ્રત્યેક કિંઈ કરે મહારાઉ. ૧૦૥૥ એક કોડકોડી સાગર તણી, મધ્યભાગ

૮૫

અસંખ્યાતમ ઊણી; ઇણિ કરણે આવે અંથી સમીપ, બીજે કરણે
જ્ઞાન પ્રદીપ, ૧૧૥

(લાલ બીજ મયગલ માતોરે વનમાંહે રમે. એ દેશી.)

પ્રેરક પુંછે રે સ્વામી મુઝ કહો, ગતિ તણો શ્યોરે અથ,
ભો આયુષ્યમન ? દેવાનુપ્રિયા ? શાંભલિ તસ પરમથ. ૧૥

શ્રી જિનવાણી રે પ્રાણી ચિત્ત ધરો, જિમલહો સમકિત રત્ન;
મિથ્યા મતને રે દૂરે પરિહરો, કિજે જેમ સમકિત ચત્ન.
શ્રીજિનવાણી રે પ્રાણી ચિત્તધરો,....એ આંકણી. ૨૥

કરમ સંયોગે કાલ અનાદીથી, રાગ દોશ પરિણામ;
જ્ઞાનમયી પણ આત્મ દ્રવ્યનો, લહોગાંડી તસનામ. શ્રી. ૩૥

કર્કશ રૂઢ ગૂઢ નિગિર ઘણી, આકરી અતિ દૂર ભેદ;
કાષ્ટ તણી જિમગાંડી આવે તિહાં, કિમહીન થાઈ રે છેદ. શ્રી. ૪૥

અંથી પ્રત્યે અણુભાંજતો, કિમલહે તુજ દર્શન જિનનાહ;
સેન્યા સઘલીને જીત્યા વિના, કિમ થાઈ નરનાહ. શ્રી. ૫

અંથી લગે જીવ આવે અતિઘણા, અભવ્ય અનંતિવાર;
રાગ દોશનીરે ગાંડી ભાંજે નહીં, ફિરજાઈ વારંવાર. શ્રી. ૬

કેઈને અર્ધ પુદ્ગલ પરિચદ, અવશેષ છે સંસાર;
સન્નિ પંચેન્દ્રિ લગ્ય પર્યાયતો, અંથી ભાંજે નિરધાર. શ્રી. ૭

અપૂર્વ કરણનારે દષ્ટાંત કહું, પથીકનો દષ્ટાંત એક,
બીજે દષ્ટાંત હિનાંગી તણો, તે લહો સૂત્રથી છેક. શ્રી. ૮

જિમત્રણ્યે પુરુષ આલ્યા દેશાંતરે, પામ્યા અટવીરે પંથ;
વેલાતિ કંમ કરી ભય પામીયા, ચોર બે આબ્યા રે તથ. શ્રી. ૯

ચોર દેખી એક ફરી પાછો ગયો, ચોરે ધર્યો ઇકિ અંગ;
ચોર મુકીને રે એક આગલ આલ્યો, તે પોતો નિજ દ્રંગ. શ્રી. ૧૦

૮૬

ભમતે અટવીરે પુરૂષ તે જીવડા, કમ્મઠિઈ પંથ ઘોર;
ભવથાનિકતેરે ગ્રંથી અછેજિહાં રાગદ્વેષ દોય ચોર. શ્રી. ૧૧

પાછો ગયો તેણે કમ્મઠિઈ વૃઢિકરી, ગાંધિ રહ્યો બીજે કોડી;
ગયો તે સમકિત પુરપ્રત્યે પામીયો, એ ત્રણ કરણે રે નેડી. શ્રી. ૧૨

અપૂર્વકરણ મોઘર ઘાતસું, ભાંજી ગાંઠિ સમૂલ;
અંતમુહૂર્ત માંહે શુદ્ધ થાતો ગયો, ત્રીજે કરણ અનુકૂલ. શ્રી. ૧૩

(ઠાલત્રીજી-કપુર હોઈ અતિ ઉજલો રે. એ દેશી)

જિમવયરીને જીતીને રે, સુભટ પામે આણુંદ;

તિમ સમકિત પામ્યા થકી રે,

જીવ લહે આનંદ કંદ રે, પ્રાણી સમકિત મતિઆણુ,

લેદ અરથ તસ જાણુ રે પ્રાણી. સમકિત. ૧

એક વિધ સમકિત ભાંખીયુ રે, વીરજિણુંદ ભગવંત

દોય પ્રકારે વલિ કહ્યો રે, તે સુણજે મતિ મંત રે. પ્રાણી. ૨

તત્ત્વ જે જિનવરે ભાંખીયા રે, તેહ વિષે રૂચિ રાખી,

સમકિત શ્રદ્ધા રૂપ છે રે, એક વિધ સમકિત ભાંખી રે. પ્રાણી. ૩

૧

૨

લેદ દુવિધના શાંભલો રે, દ્રવ્ય સમકિતને ભાવ;

૧

૨

૩

વ્યવહાર ને નિશ્ચયે કહ્યું રે. નયદેશને સ્વભાવ રે.

પ્રાણી ૪

પરમારથ નવિ જાણુતો રે, જિને ભાંખ્યું તે તહત્તિ;

તત્ત્વને સાચા સદહિજે રે, તેહજ દ્રવ્ય સમકિત રે.

પ્રાણી. ૫

જીવાદિક નવ તત્ત્વ તણા રે, જાણે છે પરમતથ;

ભાવ સમકિત તે ચિત્તધરો રે, સાધે મોક્ષ ત્રયતથ રે.

પ્રા. ૬

૮૭

જ્ઞાનાદિકે મય જીવનો રે, અધ્યવસાય અનૂપ;	
નિશ્ચય સમકિત જાણીયે, આતમ શુદ્ધ સ્વરૂપ રે.	પ્રા. ૭
નિસર્ગને ઉપદેશના રે, કહે હવે દષ્ટાંત દોય;	
મારગનો વલી ક્ષાર તણો રે, સાંભલિને ભવિ સોય રે.	પ્રા. ૮
જિમત્રિનપુરૂષ તે પંથમાં રે ભૂલા પડિયા જંત;	
એક મારગ લહ્યો સ્વથકીરે, પરથી એક લહંત રે.	પ્રા. ૯
એક મારગ પ્રત્યે નવિ લહેરે, તે જીવ બહુ દુખાય,	
તિમ સમકિત પછિ સ્વથકીરે, ઉપદેશથી ઘણી થાય રે.	પ્રા. ૧૦
જિમ દ્વાર જાઈ સ્વથકીરે, વૈદ્યાદિકથી હાણી;	
કેઈને દ્વાર જાઈ નહીં રે, તિમ સમકિત પછિ જાણી રે.	પ્રા. ૧૧

(હાલ ૪ થી વીણમવાઈશરે વિઠલા તું દાણી. એદેશી,)
શ્રીજિનવર કહે સુણિ ગોચમ, સમકિત ત્રિવિધ પ્રકાર રે;

૧ ૨ ૩

કારક સમકિત રોચક સમકિત, દીપક વલી સુવિચારે.
સમકિત દાણી રે પ્રભુજી તાહરી વાણી, શ્રવણે સુણુતારે,
લાગે અમીય સમાણી. ૧૥ એ આંકણી

૧ ૨ ૩

ખાઉવસમને ઉવસમ સમકિત, ક્ષાયિક સમકિત ત્રીજો,
એહના અરથ લહીભવી માનવ, જ્ઞાન સુધારસ પીજો રે. સમ. ૨

૧

જે જિમ ભાંખ્યું તે તિમ કરવું, કારક સમકિત કીજો;

૨

ધર્મ ઉપર જીવ રૂચિ બહુ રાખે, રોચક તેહ લહીજો. સમ. ૩

૮૮

ધરમ કથાદિક કહીને પરને, ધરમ વિષે દીપાવે;

૩

પોતે મિથ્યા દ્વિષિ તે નર, દીપ્ત સમકિત પાવે. સમ. ૪

ઉદય આન્યું મિથ્યાત ખપાવે, અનુદીતને ઉપસમાવે;
ત્રણ પૂંજ કીધા નથી તેણે, ખાઉસમ તે પાવે રે. સમ. ૫

૧

હવે કહું ઉપસમના જે ભેદ, ઉપસમ શ્રેણિનું એક;

૨

ખીનું અંતર કરણનું ઉપશમ, સમકિત ભેદ વિવેક. સમ. ૬

ઉપશમ શ્રેણિગત ભય નરને, ઉપશમ સમકિત હોય;
સ્વશ્રેણિનું એહિ જ સમકિત, લક્ષણ સૂત્રથી જ્ઞેય. સમ. ૭

જિમવનદાવાનલ વીજાઈ, ઉપર ક્ષેત્રને પામી;

તિમહિજ અંતર કરણને પામી, મિત્ય અગનિ તપ શામી. સમ. ૮

તે માટે એ અકૃત ત્રિપૂંજ, તેડને સમકિત થાઈ;

અંતકરણ ઉપશમ સમકિત, એકજ વાર લહાઈ. સમ. ૯

ક્રોધમાન ને માયા લોભ, પહિલા ચાર કષાય;

દર્શન મોહત્રિક સાત ખપાવે, ક્ષાયિક સમકિત થાય. સમ. ૧૦

અદ્ધ આયુષ્યનો ચૌત્રિણિલવમાં, મોક્ષ લહે નિરધાર;

અઅદ્ધ આયુષ્ય તો તેહિજ લવમાં, શિવ પામે હિતકાર. સમ. ૧૧

સાસાદન ચાર પ્રકારે, ગોલ વમન સમ સ્વાદ;

ઉપશમથી પડતો મિથ્યા અણુલહે, સમકિત તે સાસાદ. સમ. ૧૨

વેદક જુત હોઈ પાંચ પ્રકારે, દો દોય પૂંજ ખપાવે;

ત્રીજે પૂંજ પચ અંત્ય સમયમાં, વેદતાં વેદક થાવે. સમ. ૧૩

૮૯

(ઢાલ પમી. શીલ કહે જગ હું વડો એ દેશી.)

ધન ધન વીર જિજ્ઞેશર સ્વામી, જેણે સમકિત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે;

જેથી બહુનર તરીયા તરશે, તરે છે ઇમ જિન ભાસ્યું રે ?

સામી, સમકિત દીજીઈ, તું જગ અભિનવ દીવો રે;

સમકિત રચણ અમૂલક આપી, તાર્યા તેં બહુ જીવો રે. સામી. ૨૥

પાંચે સમકિતની ઠિંઈ શાંભલી, અંતર્મુદૂર્ત ઉપશમની રે;

સાસાદનની પડાવલી બાણે, એક સમય વેદકનીરે. સામી. ૩૥

સાધીક તેત્રીશ અચરની ક્ષાયિક, ઠિંઈમની આણોરે;

એકહથી બીમાણી ઠિંઈ હોવે, ખાઉસમની બાણો રે. સામી. ૪૥

ઉત્કૃષ્ટું સાસાદન ઉપશમ, જીવલહે પંચવારોરે;

એક વાર પામે વેદક ક્ષાયિક, મિશ્રઅસંખ્ય વારો રે. સામી. ૫૥

બીજા ગુણપદને વિષે હોય સાસાદન સમકિત રે;

ચોથાથી અગીયાર ચક્રચક્ર, પ્રત્યેક સુણ મિત્તરે. સામી. ૬૥

ઉપશમ સમકિત, વેદક વલીમન ધારો રે;

ખાઉસમના કહ્યા ગુણઠાણ, અનુક્રમે ચિત વિચારો રે. સામી. ૭૥

સદ્ગુણાદિક સતસઠ વચણે, જો સમકિત મન ધારો રે;

તે નર શિવ સુખ સંપત્તિ પામે, થાઈ ભવજલ પારો રે સામી. ૮૥

એ સંક્ષેપથકી સમકિતનું, શુદ્ધ સ્વરૂપ મન લ્યાવોરે;

તે શ્રી વીરપ્રભુના પ્રસાદે, સમકિત સંપદા પાવોરે. સામી. ૯૥

આવશ્યક ને વલી મહાભાષ્યમાં, એહ સ્વરૂપ વખાણ્યું રે;

સમકિત પચીશમાં વલી ભાંખ્યું,

ત્યાંથી મેં એ આણ્યું રે. સામી. ૧૦૥

જગનાયક જિન વીરજિજ્ઞેશર, જસશાસન બહુ રાજોરે;

જહાંલગે મેરૂ મહીધર ધાજે,

૯૦

તિહાંલગે એ પણ ગાજેરે. સામી. ૧૧૫

કલશ :- ઈમસ્તવ્યા શ્રી જિનવીર સ્વામી, સમક્રિતરૂપ કહી કરી,
બુહરાનપુર ચોમાસ રહી સગાં, મુનિશશિ વરસે કરી;
શ્રી અચલ ગચ્છપતિ તેજ દિનપતિ શ્રી વિદ્યાસાગર સૂરીશર,

તસ્યશિષ્ય પલણે જ્ઞાનસાગર દીર્ઘ સમક્રિત વરૂં ॥૧૨॥
ઈતિશ્રી વીરજિનવર સ્તવન સમ્યક, સ્વાધ્યાયત્વ પૂર્ણ.

લિ. મુનિકીર્તિસાગરજી ૨૦૧૬ મહાસુદ ૫ વસંત પંચમી
ગામ વીઠ કચ્છ અભડાસા. કાચોખરડો કર્યો. સંવત ૨૦૧૬
શ્રાવણ સુદ ૮ રવિ. ગામગોધરા-કચ્છ પાકો લખ્યો. ૨૦૨૨. પ્રથમ
શ્રાવણ સુદ ૧૩ શનીવારે પુનર્લખ્યો. પૂર્ણકર્યો ગા. શેરડી કચ્છ

જીવો	રસ	રૂપ	ગંધ	સ્પર્શ	સંસ્થાન	મૂળભેદ	કુલસંખ્યા
પૃથ્વી	૫	૫	૨	૮	૫	૩૫૦	૭ લાખ
પાણી	૫	૫	૨	૮	૫	૩૫૦	૭ લાખ
અગ્નિ	૫	૫	૨	૮	૫	૩૫૦	૭ લાખ
વાયુ	૫	૫	૨	૮	૫	૩૫૦	૭ લાખ
પ્ર. વ.	૫	૫	૨	૮	૫	૫૦૦	૧૦ લાખ
સા.વ.	૫	૫	૨	૮	૫	૭૦૦	૧૪ લાખ
બેઈંદ્રિ	૫	૫	૨	૮	૫	૧૦૦	બે લાખ
ત્રણઈંદ્રિ	૫	૫	૨	૮	૫	૧૦૦	૨ લાખ
ચૌરિંદ્રિ	૫	૫	૨	૮	૫	૧૦૦	૨ લાખ
દેવતા	૫	૫	૨	૮	૫	૨૦૦	૪ લાખ
નારકી	૫	૫	૨	૮	૫	૨૦૦	૪ લાખ
તિર્યંચ	૫	૫	૨	૮	૫	૨૦૦	૪ લાખ
મનુષ્ય	૫	૫	૨	૮	૫	૭૦૦	૧૪ લાખ
૧૩			૨૦૦૦			૪૨૦૦	૮૪ લાખ

૯૧

કુલકોડીના માટે બે મતો છે. શ્વેતાંબરો ૧૬૭૥ લાખકોડ માનેછે. દ્વિગંબરો ૧૬૬૦ લાખકોડ માનેછે. ૧૬૭૦ લાખકુલકોડી એટલે ૧- કોડકોડી ૬૭૦ લાખ કોડી એટલે. ૧૬૭૦ લાખકોડ કુલોછે. અંકો ૧૬૭૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ ઓગણીશસો પંચોતેર ઉપર અગીયારશૂન્ય એક કોડા કોડી સત્તાણું લાખ કોડ પચાસ હજારકોડ. એટલાકુલો ચારે ગતિમાંના જીવોનાં છે.

આત્મપ્રબોધ પ્રથમ પ્રકાશ.

સમકિતનું સામાન્ય સ્વરૂપ

કર્તા શ્રી જિન લાલ સૂરિ-

ત્રણ પ્રકારના જીવો-લવ્યો અલવ્યો જાતિલવ્યો ૧. તેમાં જે જીવો કાલાદિ પાંચ સમવાયની સામગ્રી મેળવી સ્વશક્તિ વડે બધાં કર્મોનો ક્ષય કરીને મોક્ષમાં ગયા છે, જાય છે, અને જશે તે બધાં પણ ત્રણે કાલની અપેક્ષાએ લવ્યો જાણુવા ૨ અને જે જીવો આર્યક્ષેત્રાદિ સામગ્રી, તથાવિધ જાતિ સ્વભાવથી, સર્વદા તત્ત્વશ્રદ્ધાનની વિકલતા વડે ક્યારે પણ મોક્ષમાં જશે નહિ, તે અલવ્યો જાણુવાં ૩. સકલ સંસ્કાર કારક રહિત જાણુમાં રહેલ પથરની જેમ પોતાનું સૂક્ષ્મ ભાવ ક્યારે પણ મૂકતો નથી ને જાણુમાંથી બહાર નીકળતો જ નથી તે જાતિલવ્ય, અથવા જેમ સૂક્ષ્મરૂપે ઊંડી ખીણના તળીયે રહેલ કોઈ કાલે પણ અન્ય સામગ્રીનાં અભાવથી કોઈપણ જાતના સંસ્કાર પામ્યા વિના તે જાણુમાંથી બહાર નીકળતો જ નથી અથવા બહાર નીકળવાની સામગ્રીનો અભાવ હોવાથી ત્યાં જ રહે છે, તેમ જે જીવને પાંચ સમવાયોનો સંયોગ ન મલવાથી અવ્યવહાર રાશિથી બહાર નીકલવું નથી, તે જાતિલવ્ય, તે કહેવા માત્ર જ લવ્યો છે, પણ સિદ્ધ સાધકત્વપણું નથી. આગમ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે સામગ્ગિઅભાવાઓ વવહારિયરાસિઅપ્પવેસાઓ; અલવ્યોવિતે અનંતા જે સિદ્ધિ મુંહન પાવંતીતિ ૧॥

લવ્યો બે પ્રકારના-દુર્લભ્યો અને આસન લવ્યો એટલે તુરત મોક્ષે જવાવાલા ૧. જેને અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનકાલથી અધિક

૯૩

સંસારમાં રહેવું છે તે દૂર્લભ્યો જાણવા. ૨. હજીકર્મો હોવાથી તત્ત્વ શ્રદ્ધાન પામવું જેને સુલભ છે, તે આસનભવ્યો આત્મા કહેવાય.

ત્રણ પ્રકારના આત્માઓ છે. ૧. બહિરાત્મા ૨. અંતરાત્મા ને ૩. પરમાત્મા ૧ પ્રથમ જે મિથ્યાત્વના ઉદયથી ધન, પરિવાર, મંદિર, નગર, દેશ, મિત્ર, શત્રુઆદિ. ઇષ્ટાનિષ્ટ વસ્તુઓમાં રાગદ્વેષ-બુદ્ધિ ધારણ કરે છે. અને સર્વ અસાર વસ્તુઓને સારભૂત જાણે છે, તે પહેલાં ગુણસ્થાનકમાં વર્તતા જીવો. બાહ્યદષ્ટિ હોવાથી બહિરાત્મા ૨ જે સત્ય, શ્રદ્ધા સહિત કર્મબંધ નિબંધનાદિ સ્વરૂપને સમ્યક્ રીતે જાણે છે. જેમકે :- આ સંસારમાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય,યોગ એ કર્મબંધના કારણો છે. તેથી જીવ કર્મો બાંધે છે. અને જ્યારે ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે જીવ પોતે જ ભોગવે છે બીજા કોઈ એના બદલે ભોગવતો નથી. કોઈપણ વસ્તુનું વિયોગ થાય ત્યારે એમ વિચારે જે મારો જે તે વસ્તુનો સંબંધ પૂર્ણ થયો. મારી વસ્તુ તો મારા આત્મ પ્રદેશો સાથે જ્ઞાનાદિ લક્ષણ છે. તે તો ક્યાંય પણ જાય જ નહિ, કોઈપણ દ્રવ્યોદિ વસ્તુનું લાભ થાય ત્યારે એમ સમજે કે મારે આ પુદ્ગલિક વસ્તુનું લાભ થયું તો આનંદ શું માનવું ? વેદની કર્મના ઉદયથી કષ્ટાદિ પ્રાપ્ત થાય, તો આત્મા સમભાવને ધારણ કરે, પરભાવથી ભિન્ન માનીને ત્વજવાનો ઉપાય કરે. અને ચિત્તથી પરમાત્માનું ધ્યાન કરે. આવશ્યકોદિકે ધર્મ કાર્યમાં વિશેષ ઉદ્યમવાન થાય છે. તે યોગથી બારમાં ગુણસ્થાન વર્તિ જીવો છે.

જેની અંતરદષ્ટિ હોય તેને અંતરાત્મા કહેવાય છે. જે શુદ્ધાત્મ સ્વભાવ પ્રતિબંધથી કર્મ શત્રુઓને હણીને નિરૂપમ ઉત્તમ કેવલજ્ઞાનાદિ સંપદાને પ્રાપ્ત કરી કરતલામલકવત્ સમસ્ત વસ્તુ-

૯૪

સ્વરૂપ બાણે અને જોઈ શકે છે તે તેરમા ચૌદમા ગુણુસ્થાનવર્તી જીવોનો સિદ્ધાત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપત્વેન પરમાત્મા કહેવાય છે.

સમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારનું છે ૧ કારક, રાચક, દીપક. જે જીવો સમ્યક્ત્વનું ધાન પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે કારક. જે પરમ વિશુદ્ધિ રૂપે સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયે થકે જે પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહેલ છે. તે પ્રમાણે જીવો આચરણ કરે તે કારક સમક્ષિત કહેવાય. તે વિશુદ્ધ ચારિત્ર-વાળામાં જોઈ શકાય છે. તથા શ્રદ્ધાન માત્ર હોય તે રાચક સમક્ષિત. કેવલ જેને સમ્યગ્નુધાન પ્રવૃત્તિ રૂપે પણ તે પ્રમાણે કરે નહિ તે રાચક. આ સમક્ષિત અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રીકૃષ્ણને તથા શ્રી શ્રેણિકાદિકને બાણવી. જે મિથ્યાદષ્ટિ, અભવ્ય, દુર્ભવ્ય, અંગારમર્દકાદિની પેઠે, ધર્મકથાદિ વડે જિનોક્ત જીવાદિ પદાર્થોને યથાતથ્ય કહી બીજને પ્રકાશ કરે તેથી તે દિપક સમક્ષિત કહેવાય.

૧

૨

૩

પાંચ પ્રકારનું સમક્ષિત—ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક,

૪

૫

સાસ્વાદન, વેદક. એ પાંચેનું વૃત્તાંત આ પ્રમાણે છે. ૧ મિથ્યાત્વને ઉદીરણા વડે ઉદયમાં લાવી ભોગવીને ક્ષય કરે. અને ઉદીરણા મિથ્યાત્વને વિશુદ્ધ પરિણામથી સર્વથા ઉપશમાવે તેથી જે ગુણ પ્રાપ્ત થાય તેને ઔપશમિક સમક્ષિત કહીયે. આ ઔપશમિક સમક્ષિત અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ ગ્રંથીભેદ કરે ત્યારે અને ઔપશમ શ્રેણિ પ્રારંભ કરનારને હોય. ૨ ક્ષાયિક સમક્ષિત કોને કહેવાય ? અનંતાનુબંધી કષાયની ચોકડી ક્ષયકીધા પછી, મિથ્યાત્વ, મિશ્ર, સમક્ષિત પૂંજ. એ ત્રણે દર્શન મોહનીય કર્મને સર્વથા ક્ષય કરે છતે જે ગુણ થાય તેને ક્ષાયિક સમક્ષિત કહીયે. તે ક્ષયક શ્રેણિ

૯૫

પ્રાપ્ત થયેલને હોય. ૩ જે ઉદ્યમાં આવેલા મિથ્યાત્વને વિપાકો-
 દ્યથી વેદીને- એટલે લોગવીને ક્ષય કરે. અને શેષ સત્તામાં રહેલ
 હોય, ઉદ્યમાં આવેલ નહોય તેને ઉપશાંતકરે. તેને ક્ષયોપશમિક
 સમકિત કહીયે. મિથ્યાત્વ ને મિશ્રપૂંજમાં નિરૂદ્ધે, પછી
 શુદ્ધપૂંજમાં પ્રક્ષેપકરે અર્થાત્. પ્રથમ મિથ્યાત્વને ઉદ્ધીરણ કરેપછી
 તેનો ક્ષયકરે અને અનુદ્ધીરણને ઉપસમાવે તેને ક્ષાયોપસમિક
 સમકિત કહીયે. પ્રશ્ન-ઓપસમિક, ક્ષાયોપશમિક એ બંનેમાં
 કોણુ વિશેષ છે? ઉત્તર-ઓપસમિક વિશેષ છે, કારણુ. ક્ષાયો પસમિ-
 કમાં તો મિથ્યાત્વનું વિપાક અનુભવ નથી પણુ લસમથી દબાયેલ
 અગ્નિની જેમ મિથ્યાત્વ રહેલ છે. દબાયેલ અગ્નિમાંથી ધૂમા-
 ડો નીકળે છે, તેમ પ્રદેશાનુભવતો છે જ. પણુ ઓપસમિકમાં
 તો વિપાક કે પ્રદેશમાં સર્વથા મિથ્યાત્વનું અનુભવ નથી એટલે
 ઓપસમિક વિશેષ છે. ૪ પૂર્વોક્ત ઓપશમિક સમકિત વમન
 સમયે જે સ્વાદ આવે તેને સાસ્વાદન સમકિત. અર્થાત્. ઓપસ-
 મિકથી પડતા જ્યાંસુધી મિથ્યાત્વમાં ન આવેલ હોય તેને સા-
 સ્વાદન સમકિત કહીયે. ૫ તથા ક્ષપક શ્રેણિને પ્રાપ્ત થયેલને
 અનંતાનું બંધી ચોકડી. મિથ્યાત્વ ને મિશ્ર પૂંજને ક્ષય કરતી વખતે
 ક્ષાયોપસમિક લક્ષણમાં, શુદ્ધપૂંજમાં તે સંબંધી ચરમ પુદ્ગલ
 બપાવવા વખતે જે ચરમ પુદ્ગલ વેદાતો હોય તેને વેદન સમકિત
 કહીયે. વેદકના અનંતર સમયે અવશ્ય ક્ષાયક સમકિત થાય. પાંચે
 સમકિતોનું કાલનિયમ:-ગાથા-અંતમુહુત્તોવસમો, છાવલી સાસાણુ
 વેઅગો સમઓ સાહિયતિતી સાચર. બઝઓ દુગુણો બઓ વસમો,
 અર્થ:-ઓપશમિક સમકિતની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતમુહુત્ત છે.
 સાસ્વાદનની છ આવલિકા સ્થિતિ છે. વેદકની એક સમય. ક્ષાયિક-

૯૬

ની સંસાર આશ્રિત તેવીશ સાગરની છે. તે સર્વાર્થ સિદ્ધિઅપેક્ષા-
એ. અને સિદ્ધાવસ્થાએ સાદી અનંત કાલ સ્થિતિ છે. અને
ક્ષયોપસમિકની અધિક છાશઠ સાગરની છે. વિજય અનુત્તર વિમા-
ને બેવખત પેદાથાય. અથવા બારમાં દેવલોકે ત્રણવખત ઉત્પન્નથાય
અને અધિક તો મનુષ્ય આયુષ્યનું જાણવું અને જઘન્ય તો પહેલી
ત્રણની અડેક સમય. અને છેલ્લી બેની પ્રત્યેક અંતર્મુહુર્તની
સ્થિતિ છે. એ સ્થિતિઓથી વધારેકે ઓછો સમય રહી શકે નહિ.

કઈ સમકિત કેટલી વખત પેદા થાય ?

ઉક્ષો સંસારસાયણ. ઉવસમિયા હુંતિ પાંચવારાઓઃ વેચગ ખચગા-
ઈક્કિસિ. અસંખ્યવારા ખઓ વસમો ॥ બ્યાખ્યા- આસંસારમાં ઉત્કૃષ્ટ
થીસાસ્વાદાન. ઓપસમિક પાંચવાર આવે. ઓપસમિક સમકિતતો
એકવાર જ લાભે પણ ચાર વાર તો ઉપશમ શ્રેણી અપેક્ષાએ કહેલ છે.
તથા વેદક ક્ષાયિક એકવારજ આવે છે. પણ ક્ષાયોપસમિક તો ઘણું
ભવઅપેક્ષાએ અસંખ્યવાર લાભે છે.

કયા ગુણસ્થાને કઈ સમકિત છે? ગાથા- બીયગુણેસાસાણો.
તુરિયાઈસુ અઠ્ઠિંગાર ચઉચઉસુ. ઉવસમ, ખાયગ, વેચગ, ખાઓવસ-
માકમાહુંતિ ૧ ॥ અર્થ- ચોદ ગુણસ્થાનકોમાંથી બીજા ગુણસ્થાને
સાસ્વાદન સમકિત હોય છે. તથા ચોથાથી આઠમા ગુણ સ્થાનક
સુધી એટલે અવિરતિથી ઉપશાંત મોહસુધી ઓપશમિક હોય છે.
તથા ચોથાથી અગિયારમા સુધી એટલે અયોગી ગુણ સ્થાનકસુધી
ક્ષાયિક હોય છે. અને ચોથાથી અપ્રમાદિ ગુણ ઠાણા સુધી વેદક
સમકિત હોય છે. તે જ ગુણઠાણે ક્ષાયોપશમિક સમકિત હોય છે.
દશવિધ સમકિત પન્નવણાદિ આગમોમાં આપ્રમાણે કહેલ છે.-૧
નિર્ગર્જચિ ૨ ઉપદેશચિ ૩ આજ્ઞાચિ ૪ સૂત્રચિ ૫ બીજચિ

૬૭

૬ અભિગમરૂચિ ૭ વિસ્તારરૂચિ ૮ ક્રિયારૂચિ ૯ સંક્ષેપરૂચિ ૧૦
 ધર્મરૂચિ. નિસર્ગરૂચિ કેને કહેવાય ? નિસર્ગ એટલે સ્વભાવથી
 જિનોક્ત તત્વોમાંરૂચિ તે નિસર્ગરૂચિ. અર્થ:- જે શ્રી જિનેશ્વરોએ
 કેવલ જ્ઞાનદર્શનથી જીવાજીવાદિ સ્વરૂપ દેખ્યું તે તેમ જ છે.
 અન્યથા નથી. જે તિર્થંકરોએ ઉપદેશ્યું. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ અને
 નામ સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવાદિ ભેદો. અથવા ચતુર્ષિધિ જીવાદિ
 પદાર્થોને પરોપદેશ વિના જાતિસ્મરણથી પ્રતિમાદિનુરૂપને સ્વયંસેવ
 શ્રદ્ધે તે નિસર્ગ રૂચિ જાણવી. ૨ ઉપદેશરૂચિ. ગુર્વાદિથી તત્વનું
 ઉપદેશ સાંભળીને શ્રદ્ધાકરે તે ઉપદેશરૂચિ. અથવા તિર્થંકરે કહેલ
 જીવાદિ પદાર્થોનું યથાતથ્ય સ્વરૂપ બીજાઓ પાસેથી પણ સાંભળીને
 શ્રદ્ધા કરે તે ઉપદેશરૂચિ. ૩ આજ્ઞારૂચિ—સર્વજ્ઞનાં વચનોપર આત્મા
 નીરૂચિ થાય તે આજ્ઞારૂચિ. અથવા જે ભવ્યો દેશથી રાગ દ્વેષમોહ અ-
 જ્ઞાન વર્જિતથકો. કેવલ જેતિર્થંકરાદિ આજ્ઞાવડે પ્રવચનોક્ત તેશ્રદ્ધે
 પરંતુ પોતાની હીનબુદ્ધિથી પોતેજ કલ્પેલ માને નહિ. માસતુસાં-
 દિવત્ તે આજ્ઞા રૂચિ જાણવી. ૪—સૂત્રરૂચિ—સૂત્રઅંગોપાંગાદિ—
 આચારાંગાદિ ઉપર રૂચિ તે સૂત્રરૂચિ. જે સિદ્ધાંતોનું અધ્યયન
 કરતાં સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે તેથી પ્રસન્ન પ્રસન્નતર અધ્યવસાય
 થાય છે તે સૂત્ર રૂચિ જાણવી. ૫ બીજરૂચિ—એક શબ્દમાંથી
 બોધ દાયક અનેક વચનો નીકળે તેના ઉપર રૂચિ તે બીજ રૂચિ-
 ૬ અભિગમ રૂચિ—એટલે વિશિષ્ટ જ્ઞાન ઉપર રૂચિ તે અભિગમ
 રૂચિ—અર્થાત્ શ્રુત જ્ઞાન તે આચારાંગાદિ ઉવવાઈ ઉપાંગાદિ, ઉત્તરા-
 ધ્યયનાદિ પ્રકિર્ણાદિ અર્થ સહિત તેના ઉપર રૂચિ તે અભિગમ રૂચિ.
 ૭ વિસ્તાર રૂચિ—સકલ દ્વાદશાંગી તેમાં દ્રવ્યોનયો, પ્રત્યક્ષ, પ્રમા-

૯૮

જાણી યથાતથ્ય વિસ્તાર ઉપર રૂચિતે. ૮ ક્રિયારૂચિ-ક્રિયાસમ્યક સંયમાનુષ્ઠાન તેના પર રૂચિ તે ક્રિયારૂચિ. અથવા સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર્યની આરાધના અનુષ્ઠાન ઉપર રૂચિ તે ક્રિયા રૂચિ. ૯ સંક્ષેપ રૂચિ-એટલે સંકોચનીરૂચિ તે સં. વિસ્તારથી અર્થ જાણવા માટે સંક્ષેપથી કહેલ શબ્દ તેના ઉપર રૂચિ- જેજન પ્રણીત પ્રવચનોમાં અજ્ઞાત કુ દર્શનના અભિલાષી. હોવાથી. તેનેસંક્ષેપથી ચિહ્નાતી પુત્રનીપેઠે ત્રણપદમાં જ તત્વ રૂચિથાય તે સંક્ષેપ રૂચિ. ૧૦ ધર્મ રૂચિ. અસ્તિકાય ધર્મ અથવા શ્રુતધર્મ ઉપર રૂચિ તે ધર્મરૂચિ. જે જીવ જિનેશ્વર પરિપત ધર્માસ્તિકાયાદિ અને અંગ પ્રવિષ્ટાદિ આગમરૂપ અથવા સામાયિકાદિ ચારિત્ર ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા તે ધર્મ રૂચિ. અહિં જે સમકિતના ભેદો કહ્યા તે ઉપાધિ ભેદથી જાણવા. અન્યથા તો નિસર્ગ, ઉપદેશ, અભિગમાદિમાં સમાઈજાય છે. સમકિત પ્રાપ્તિના સમયે ખાકી જેટલી કર્મસ્થિતિ હોય તેમાંથી પ્રથક્ત્વ પડ્યોપમ ક્ષય થયે દેશવિરતીપણું પ્રાપ્ત થાય. પ્રવચન સારો-દ્વારના ૨૪૯મા દ્વારમાં કહ્યું છે કે-

ગાથા- સમ્મત્તમિચ્છલધ્ધે, પલિયપુહુત્તેણુ સાવઓહોઈઃ ચરણોવસમ-ખયાણું. સાચર સંખંતરાહુંતિ. ૨૪૯ વ્યાખ્યા-સમકિત પ્રાપ્ત વખતે જે કર્મ સ્થિતિરહી હોય તેમાંથી પડ્યોપમ પ્રથક્ત્વ સ્થિતિ ખપાવે ત્યારે દેશવતિ શ્રાવકથાય. તે પછીસંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મ-સ્થિતિ ખપાવે ત્યારે ચારિત્ર આવે. અર્થાત્ દેશવતી પામ્યા પછી સંખ્યાતા સાગરોપમ જાય ત્યારે ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય. તેથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમ જાય ત્યારે ઉપશમ શ્રેણિ આવે. તેમાંથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમ ક્ષય થાય ત્યારે ક્ષપ્ત શ્રેણિ આવે. તો તેજ

૯૯

ભવે મોક્ષ જાય. ઇતિ. દેશવિરતી અવસ્થાન કાલ તો જઘન્ય અંત મુહુર્ત. ઉત્કૃષ્ટ દેશે ઉણી પૂર્વકોડ. એટલુંકાલ જાણવું. આવી રીત-નું જેને દેશવતી પાણું હોય તેને દેશવતી શ્રાવક કહીયે. શ્રાવકો એપ્રકારનાં. વિરતી અને અવિરતી. તેમાંવિરતિ પ્રતિપન્નતે આનંદાદિ. અવિરતી ક્ષાયિક સમક્રિતી શ્રેણિકાદિ જાણવા. ઇતિ ભાવ-સમક્રિત વર્ણન પૂર્ણમ્ દ્રવ્ય સમક્રિત અથવા વ્યવહાર સમક્રિત નાં ૬૭ ભેદો છે. ઇતિ

સમકિતનું સામાન્ય સ્વરૂપ

સમકિત સ્વરૂપ સ્તવનમાં જણાવેલ છે કે—સર્વજીવોની મૂળ-સ્થિતિ એવી છે કે —અનાદિનિગોદ જે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ કાયબતિ-નિગોદ, તેમાં ખાણમાં સહેલ સુવર્ણમાટિના ન્યાયે અનાદિના રહે છે, એ સર્વ જીવોની મૂળસ્થિતિ છે, તેમાં અંગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે શરીર હોય. અને રપદ આવલિકાનું આંયુષ્ય હોય એટલે કે રોગરહિત મનુષ્યના એક શ્વાસોશ્વાસ માંહે સત્તરભવ ઝાઝેરા કરે, એમ તુચ્છ આયુષ્ય વેદતાં કુલકલવરૂપે અનાદિનિગોદમાં જન્મ-મરણ કરતાં રહે છે. એ રીતે સર્વ સંસારી જીવોને નિગોદમાં ભટકતાં અનંતાનંત પુદ્ગલ પરાવર્તન વીતી ગયા. એમ કાળ જતાં લઘુકર્મીપણાના યોગે સૂક્ષ્મ નિગોદથી નીકળીને બાદર નિગોદમાં આવે, એટલે આયુકર્મ સ્થિતિ વગેરે વૃદ્ધિ થાય. કોઈક રીતે બીજા જીવોને દષ્ટિ ગોચર પણ આવે, એહવો થાય. બાદર શરીર છે માટે સ્વકાય પરકાય શસ્ત્રથી છેદન ભેદન યોગે ને અકામનિર્જરા થવા લાગે તો જે ઈંદ્રિયાદિકમાં આવે એટલે વલી પ્રાણ અને પર્યાપ્તિ તથા ઈંદ્રિય અને શરીરની વૃદ્ધિ થાય. ઈંડાં કર્મબંધ પણ વધતો જાય. કેમકે જીવે ઈંદ્રિય તથા ભાષા અને શરીરાદિકે અધિકરણની વૃદ્ધિ થઈ. પણ અકામનિર્જરાની બહુલતા હોયતો તે ઈંદ્રિયાદિકમાં આવે. અને ને અધિકરણના યોગે હિંસાદિકે દોષની બહુલતા થાયતો ફરી એકેંદ્રિયમાં પણ જાય. ત્યાં ઉત્કૃષ્ટો અનંતકાળ રહી ફરી કોઈકવાર કોઈક અકામનિર્જરાના યોગથી વિકલેંદ્રિયમાં એટલે બે ઈંદ્રિય, તે ઈંદ્રિય ચારેંદ્રિયમાં આવે. ઈંડાં

૧૦૧

જેમજેમ ઈન્દ્રિય, પ્રાણુ ને પર્યાપ્તિ વધે તેમતેમ અધિકરણુ પણ વધે, તિહાં જો હિંસાદિક્ક કારણોની વૃદ્ધિ થાયતો પાછો પડી એકેન્દ્રિયાદિકમાં જાય. અને જો છેદનભેદનરૂપ અકામનિર્જરા થાયતો તેને યોગે ઉચ્ચ પણુ આવે. ઈહાં વિકલેન્દ્રિયમાં જાય. એ રીતે અનંતા ફેરા થાય તિહાં એકેકા ફેરામાં પ્રાયઃ અનંતકાળ પણ વહી જાય. એમ કરતાં અકામનિર્જરાના યોગે પ્રાયે પંચેન્દ્રિયતિર્ય થાય. તિર્યચપંચેન્દ્રિયના જે ભેદ છે. એક ગર્ભજ ને બીજા સમુચ્છિન્ન. તેમાં સમુચ્છિન્નને મન ન હોય. તો પણ તેમાં શરીર, પ્રાણુ, પર્યાપ્તિ, આયુષપ્રમુખ અધિકરણુની વૃદ્ધિ થાય. તેથી જો હિંસાદિક્કની બહુલતા થઈતો પહેલી નરકે જવું પડે. અથવા પાછો પડે તો એકેન્દ્રિયાદિકમાં પણ જાય. જો નરકે જાયતો ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાળ સુધી ક્ષેત્રવેદના પરમાધામીકૃત તીવ્ર દુઃખ તથા પરસ્પરનું તીવ્ર દુઃખ અનુભવે. અને જો એકેન્દ્રિયમાં ગયો તો ફરી છેદનાદિક્ક અનેક દુઃખો સહન કરે, ફરી અનંતકાળ ભ્રમે. કદાચ જો સમુચ્છિન્ન પંચેન્દ્રિયમાં છેદનભેદન શીત તાપ વગેરે મહાદુઃખ સહન કરવાથી અકામનિર્જરાને યોગે ગર્ભજ મનુષ્ય થાય. ગર્ભજ તિર્યચપંચેન્દ્રિય થાય. તે વારે પ્રબળ અધિકરણી થયો. તિહાં પાંચે આશ્રવ પ્રબળ પણે સેવે, તિહાં પ્રાણુ તથા પર્યાપ્તિ પૂર્ણ હોય, તેને લીધે ત્રિકાળ વેદન સ્વકીય પરક્રિયાના વિકલ્પ જાળવવા પડે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ કર્મ સ્થિતિનો ધણી થાય. આર્તરૌદ્ર ધ્યાનની પ્રબળતા થાય, તે દુઃખાનના યોગે કર્મ સ્થિતિ લીધે કરે. ઈહાં કોઈક જીવ પ્રબળ હિંસાદિક્ક કારણુને યોગે સાતે નરકમાં જાય. અથવા મૂર્ચ્છાદિક્ક અધિકરણુ યોગે પાછો એકેન્દ્રિયમાં પણ જાય, તિહાં અનંતકાળ ફેરે. અથવા ક્યારેક છેદન ભેદન તાડનતર્જન

૧૦૨

શીત તાપાદિક સહન કરતો સરલ પરિણામી બની તિત્ર સંકલેશન કરે તો અકામ નિર્જરા કરી કોઈક જીવ દેવગતિ પામે. ત્યાં અતિશય વિષયાસક્તપણામાં મરીને ગર્ભજ તિર્થચપચેન્દ્રિય થાય. ત્યાંધણું હિંસાદિક સેવનકરી નરકે જાય. અથવા પાછો એકેન્દ્રિયમાં જાય, ફરી ત્યાંથી નીકલી પંચેન્દ્રિયપણું પામે. ઉત્કૃષ્ટી કાયસ્થિતિયોગે અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત વીતીજાય. કોઈ જીવમરી મનુષ્ય થાય. તિહાં કારણ અપરિપાક પણાથી બહુલતાએ અનાર્યક્ષેત્ર, અનાર્યકુલમાં ઉપજે. તિહાં પ્રબળ કષાયવિષયાદિ અશુદ્ધ હેતુનાં યોગે અઠારેપાપ સ્થાનક સેવી જેવાંજેવાં કર્મબાંધે તેવાતેવા કર્માનુસારે સાતે નરકમાં ઉપજવું થાય. ત્યાં નરક સંબંધી આકરાદુઃખ અસંખ્ય કાળપર્યંત સહનકરે. તે નરક દુઃખના વિપાક ભવભાવનાદિક ગ્રંથથી જાણવા. કોઈ મનુષ્યભવ પામી ઘરકુટુંબની તીવ્ર મુર્ચ્છામાં અજ્ઞાન યોગે પરિણમ્યો, તો ફરી તિર્થચગતિમાં યાવત્ એકેન્દ્રિય ચક્રમાં પડે. વળી મનુષ્યપણું પામતાં અનંતાનંતકાળ વ્યતિક્રમી જાય.

કર્મ બાંધવાના ચાર હેતુ છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને જોગ. એ ચાર કારણની પ્રબલતાએ કર્મસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટિ બાંધે છે. અત્રે આઠેકર્મની સ્થિતિ, રસ બંધાદિની વિગત નહિ જણાવતાં સમકિતની પ્રાપ્તિની શૈલી ટૂંકમાં કહેવા વિચાર રાખ્યો છે. જે ભવ્ય જીવછે તેને ભવ્યતાના ઉદયે ફરી અકામ નિર્જરાએ કર્મ બંધાવતાં પાંચકારણની અનુકુળતાએ ફરી બે પુદ્ગલ પરાવર્તન શેષ સંસાર રહે તે વારે ધર્મશબ્દ સામાન્ય સદહે. જે ધર્મશબ્દ સાંભળવા સન્મુખ નિર્વિવેકપણે હોય તેને શ્રવણ સન્મુખી ભાવ કહીએ. પણ તથાવિધઆદર પીપાસા કાંઈ હોય નહીં. પણ સહેજે મળેતો વિમુખ નહીં. પછી તિહાંથી સંસાર પરિભ્રમણ કરતો જીવ ઉચ્ચ ભાવમાં આવે.

૧૦૩

તેવારે દોઢ પુદ્ગલ પરાવર્ત ન રહે છતે માર્ગગવેષણા. માર્ગશ્રવણુ, માર્ગસન્મુખ, માર્ગાનુસારી, માર્ગપ્રાપ્તિ ઇત્યાદિકનામ ઇહાં આગલથી થાય. ધર્મભણીધસે. જિનોક્તમાર્ગાનુ શ્રવણુ હોય. કોઈપણ રીતે રૂચિ થાય પણ તીવ્ર ભાવે ગવેષણુ-શોધન હોય પણ માર્ગે ચડયો એમ કહેવાય. સંસાર પરિભ્રમણ કરતાં એક પુદ્ગલ પરાવર્ત રહે ત્યારે જિન-માર્ગાનુસારીપણું, શુદ્ધાશુદ્ધની ગવેષણા માત્ર હોય. એ રીતે કરતાં ઇહાં ધર્મ ચોવન કાળ આવે, ન્યાયસંપન્ન વિભવ પ્રમુખ ઉપ ગુણ પામે. મિત્રાદિક દ્રષ્ટિ પામવાનો અવસર હોય. એને માર્ગાનુસારી કહીયે. ઇહાં ખટદર્શનની ભિન્નતાં જાણે. જિનોક્ત માર્ગે વ્યવહારે પ્રવર્તે. ઇહાં મિથ્યાત્વ મંદ પડ્યું. તેથી વ્યવહારે દ્રવ્ય ધર્મ પામે. પણ સમકિત પ્રાપ્તિ ન થાય. ઇહાં પહેલાં અનુષ્ઠાનની પ્રબલતા હોય. સર્વ ક્રિયા કરે તે દેખી બીજા અનેક જીવ ધર્મ પામે પણ પોતાને નહોાય. સર્વ ક્રિયાનું ક્ષણ સ્વર્ગાદિક થાય. નિર્જરાઅર્થે ન થાય. ઇહાં ચર્મપુદ્ગલ પરાવર્તનમાં મિથ્યાત્વની મંદતા થાય, ત્યારે સમ્યક્ત્વ પામવાના કારણ ત્રણ કરણ છે. પહેલું યથા પ્રવૃત્તિકરણ, બીજું અપૂર્વકરણ, ત્રીજું અનિવૃત્તિકરણ. (તે ત્રણ કરણનું સ્વરૂપ જૈન-પ્રવચનમાંથી વિશેષ જાણવું) કિંચિન્માત્ર આ પ્રમાણે છે. જીવમાત્ર અનાદિ કાલથી કર્મની પરંપરાએથી ઘેરાએલો છે, એથી જીવમાત્ર નેમાટે સમકિત દુર્લભ છે. સમકિત પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઈપણ જીવ શ્રાવકધર્મ કે સાધુધર્મને તેના ખરેખરા સ્વરૂપમાં પામી શકતોજ નથી અને ધર્મને ખરેખરા સ્વરૂપમાં પામ્યા વિના કોઈ પણ જીવ પોતાના મોક્ષને સાધી શકતો નથી. જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મના આઠ પ્રકાર છે. એ આઠ કર્મોનાં છ નિમિત્તો છે. ૧ મિથ્યાત્વ, ૨ અજ્ઞાન ૩ અવિરતિ, ૪ પ્રમાદ, ૫ કષાય, ૬ યોગ, એ છ નિમિત્તોથી

૧૦૪

જીવને પ્રાયે પોતપોતાના પરિણામ દ્વારાએ કર્મનો બંધ થાય છે. પરિણામદ્વારા સંચિત થતું કર્મ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળું હોઈ શકે છે. અને જઘન્યસ્થિતિવાળું પણ હોઈ શકે છે. તીવ્ર કે મંદ જેવાં પરિણામ કરે તેમજ ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્ય કર્મજીવ બાંધે છે. મોહનીય કર્મ સીતેર કોડા કોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળું પણ બંધાઈ શકે, અને અંતર્મુહુર્તમાત્રની સ્થિતિવાળું પણ બંધાઈ શકે. આ બધાને સંમળને એમ કરવું જોઈએ કે અશુભ પરિણામ પ્રગટે નહિ એની કાળજી રાખવી અને જો અશુભ પરિણામ થાય તો પણ તીવ્ર બને નહિ એની સંભાળ રાખવી. અને શુભ પરિણામ બન્યા રહે તેની ચીવટ રાખવી. શુભ પરિણામને ખુબ ખુબ તીવ્ર બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો. આત્મા જેમ જેમ ગુણ સંપન્ન બનતો જાય છે તેમ તેમ તેને કર્મનો બંધ શુભ રૂપમાં થવાનું વધતું જાય છે.

પોતાની કર્મ સ્થિતિ—આયુકર્મ સિવાય બાકીના સાતે કર્મોની સ્થિતિ ઘટી ઘટીને એક કોડા કોડી સાગરોપમમાંથી પણ એક પદ્મોપમના અસંખ્યાત લાગ જેટલી ઘટી જવા પામે ત્યારે જીવઅંધિદેશને મેળવી શકે છે. સમ્યક્દર્શન ગુણને પામવાને માટે રાગદ્વેષના પરિણામરૂપ ગાંઠને ભેદવી જ જોઈએ. અંધિદેશે આવવાજોગ કર્મસ્થિતિ ઘટે છે તે સમજપૂર્વક ઘટાડે છે એમ નહિ પણ સ્વભાવિક ઘટે છે. જીવને અંધિદેશ સુધી પહોંચાડનારી જે કર્મસ્થિતિની લઘુતાયથા-પ્રવૃત્તિકરણ દ્વારાએ કર્મ સ્થિતિ બપતે બપતે થઈ જવા પામે છે. અંધિદેશ સુધી અભવ્ય જીવો અને દુર્ભવ્ય જીવો પણ પોંચી શકે છે. ભવ્યજીવો પણ રાગ દ્વેષની અંધિને ભેદવાનો પુરૂષાર્થ કર્મસ્થિતિની લઘુતાને પામ્યા વિના કરી શકતા નથી. પરમ ઉપકારી મહાપુરૂષો તો ત્યાં સુધી ફરમાવે છે કે—જ્યાં સુધી અંધિદેશે આવવા જોગીકર્મ-

૧૦૫

સ્થિતિની લઘુતાને પામતો નથી, ત્યાં સુધી જીવ શ્રીનવકાર મંત્રના “ન” તરીકે પામીશકતો નથી. જે કોઈ જીવ નમો અરિહંતાણું બોલવાના આશયે “ન”ને પણ બોલી શકે છે ત્યાં સુધી એ જીવ ગમે તેટલા પાપ વિચારોમાં— પાપાચારમાં રક્ત બનેલા હોય તો પણ તે જીવની કર્મ સ્થિતિ એક ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમથી પણ કાંઈક ઓછી જ હોય. એજીવ એથી અધિકસ્થિતિ વાલા કર્મને ત્યારે જ સંચિત કરી શકે કે, જ્યારે એ જીવ શ્રીનવકારમંત્રના આંશિક પણ પરિચય થી સર્વથા મુક્ત બની જાય. અંધિદેશે આવેલા જીવોએ પોતાની ભાગ્યશાલીતાને સફલ બનાવવા માટે સૌથી પહેલો પુરૂષાર્થ અંધિને ભેદવાનો કરવાનો હોય છે. જ્યાંસુધી અંધિભેદ કરી શકતો નથી ત્યાં સુધી ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ સાધવાનું શક્ય જ બની શકતું નથી. એ અંધિભેદ થવામાં કાળની પરિપક્વતાની પણ અપેક્ષા રહે છે. ચરમાવર્તને પામેલા જીવને એટલે કે જીવની મુક્તિ એક પુરૂગલ પરાવર્તકાલની અંદર જ થઈ જવાની છે. એ જીવને મોક્ષ પામવાની ઈચ્છા થઈ શકે છે. મોક્ષની ઈચ્છા ચર્માવર્તકાલને પામેલા જીવમાં જ પેદા થઈ શકે છે. બીજું મોક્ષની ઈચ્છા પ્રગટી હોય, તે છતાં પણ જીવનો સંસાર પરિભ્રમણનો કાલ જ્યારે અર્ધપુરૂગલ પરાવર્તકાળથી પણ કાંઈક ન્યુનપણાને પામે છે ત્યારે જ એ અંધિભેદ કરી શકે છે અને સમક્ષિતને પામી શકે છે. એટલે અંધિભેદ થવામાં કાલની પરિપક્વતાની અપેક્ષા પણ રહે છે. જે જીવમાં પોતાની મોક્ષની ઈચ્છા જન્મે એ જીવ ચરમાવર્તને પામેલો છે એમ નિશ્ચયપણે કહી શકાય. પરંતુ એવા ભવ્ય જીવો હોય છે કે જેજીવો ચર્માવર્તકાલને અથવા તો અર્ધપુરૂગલ પરાવર્તકાલને પામેલા હોય અને તેમ છતાં પણ તેમને મોક્ષની ઈચ્છા પણ

૧૦૬

જન્મી ન હોય અને તેમને કદાચ મોક્ષની ઇચ્છા જન્મી પણ હોય તો પણ તેમણે અંથિને લેદ કર્યો ન હોય, આમ છતાં પણ એ જીવો છેવટ એ કાલના અંતિમ ભાગે પણ મોક્ષની ઇચ્છાને પામવાના, અંથિલેદ કરવાના સમ્યક દર્શનાદિ ગુણોને પામવાના, અને ગુણોના બંધે પોતાના સકલ કર્મોને સર્વથા ક્ષીણ કરી નાંખીને મોક્ષને પણ પામી જવાનાજ, એ નિશ્ચિત વાત છે. મોક્ષની ઇચ્છા પ્રગટી શકે એવી યોગ્યતા જેનામાં છે તે જીવ ભવ્ય સ્વભાવનો કહેવાય છે. પણ જ્યાં સુધી તે જીવને દુર્ભવ્ય કહેવાય છે. બતિભવ્ય થવાની તો વાત જ કરવી નકામી છે. કારણ કે તે જીવોમાં મોક્ષની ઇચ્છા થઈ શકે એવી સ્વભાવિક યોગ્યતા જરૂર છે છતાં પણ એ જીવો ક્યારેય તેઓમાં મોક્ષની ઇચ્છા પ્રગટી શકે એવી સામગ્રીને પામવાના જ નથી. ભવિતવ્યતાના પ્રાબલ્યની વાતમાં આ પણ એક અતિ મહત્વની વાત છે. અંથિદેશે આવેલા જીવોમાંથી જે જીવો સમક્ષિત ગુણને પામનારા હોય છે, તે જીવો અંથિને લેદનારા બને છે. જીવ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ દ્વારા અંથીદેશે પોંચાડનારી કર્મ અંથિની લઘુતાને પામે છે. અને અંથિદેશે આવી પહોંચેલા જીવ જ્યારે અપૂર્વકરણવાળા બને છે ત્યારે એ અપૂર્વકરણ દ્વારાએ એ જીવ અંથિને લેદનારા બને છે. કરણ એટલે શું ? આત્માનો પરિણામ વિશેષ. આત્મા પોતાના પરિણામનાં બળે અંથિને લેદ છે. માટે અંથિ શું છે ? એ પણ સમજવું જોઈએ. અંથિને કર્મ-અંથિ પણ કહેવાય છે. ગાઠ એવા જે રાગ દ્વેષના આત્મપરિણામ એ જ કર્મઅંથી છે. જીવનું જે મોહનીય કર્મ, તે કર્મથી જનીત એવો એ ગાઠ રાગદ્વેષનો પરિણામ હોય છે. આત્માના એ ગાઠ રાગદ્વેષના પરિણામને જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઘનઘાતિ કર્મોની સહાયતા

૧૦૭

મળેલી હોય છે. મોહનીય નામના એક ઘાતી કર્મમાંથી જન્મેલો અને ત્રણે ઘાતીકર્મોની સહાયને મેળવી ચુકેલો એ ગાઠ રાગ-દ્વેષના પરિણામ અત્યંત દુર્લભ છે. અંથિ એટલે ગાંઠ. જેમ વૃક્ષોની ગાંઠ ખૂબ કર્કશ, ગાઠ, રૂઢ અને ગુઢ હોય અને એ કારણે ગાંઠને મહામુશીબતે ચીરી શકાય છે તેમ ગાઠ રાગદ્વેષના પરિણામ રૂપી કર્મજનિત એ જે ગાંઠ છે તે પણ કર્કશ, ગાઠ, રૂઢ, અને ગુઢ હોઈને જીવથી મહામુશ્કેલીએ લેદીશકાય એવી હોય છે. આ કર્મઅંથી જીવમાત્રને અનાદિ કાળથી હોય છે. જ્યાં સુધી જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મોની સ્થિતિ એક કોડાકોડી સાગરોપમની અથવા એથી અધિક હોય છે, ત્યાં સુધી તો એ જીવ પોતાની એ કર્મ અંથીને જાણવાને પણ સમર્થ બની શકતો નથી. અટલી બધી એ ગુઢ છે, જ્યારે જીવના જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મો સ્થિતિ બપોતે બપોતે એક કોડાકોડી સાગરોપમ રહે છે, અને એક કોડાકોડી સાગરોપમમાંથી સાતે કર્મોની સ્થિતિ જ્યારે એક પદ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ સુધી બપો જવા પામે છે, ત્યારે જ જીવ પોતાની એ કર્મઅંથિને જાણી શકે છે. એટલી કર્મસ્થિતિ બપો ગયેથી બધા જ જીવો પોતાની કર્મઅંથિને જાણી શકે છે એવું પણ બનતું નથી પરંતુ જે જીવો પોતાની કર્મ સ્થિતિને જાણી શકે છે, અથવા સમજી શકે છે તે જીવોની કર્મ સ્થિતિ એટલી હદ સુધીની બપો જવા પામી હોય તો જ પોતાની અનાદિ-કાલીન એ કર્મ અંથિને જાણી શકે છે. જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે જીવની એટલી પણ જે કર્મસ્થિતિ બપે છે, તે પોતાના પરિણામથી જ: પણ એ પરિણામને એ જીવે કોઈ સમજ પૂર્વક પેદા કરેલ નથી, જીવના ખાસ પરિશ્રમ વિશેષ વિના એ પરિણામ જીવમાં

૧૦૮

પેદા થઈ ગયેલો હોય છે. એટલા જ માટે એ પરિણામને યથા-
પ્રવૃત્તિકરણ કહેવાય છે.

પોતાના ખાસ પુરૂષાર્થ વિના જ સામગ્રીઆદિના અનુસારે
પેદા થતા યથાપ્રવૃત્તિકરણથી કર્મસ્થિતિ ખપી જવા પામી, પણ
એ પ્રકારનું યથાપ્રવૃત્તિકરણ હવે પછી જીવે સાધવાની પ્રગતીમાં
કારણ બની શકતું નથી. હવે તો જીવ જો અંધિને ભેદે તો જ
એની સુંદર પ્રગતિ શક્ય બને છે, અને એ અંધિભેદ અપૂર્વ-
કરણથી જ શક્ય છે.

અપૂર્વકરણ એટલે આત્માનો પોતાનો એવા પ્રકારનો શુભ
અને તીવ્ર પરિણામ કે જેવો શુભ અને તિવ્ર પરિણામ, અનાદિ-
કાલથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહેલા એ જીવને પૂર્વે કદી પણ
પ્રગટ્યો જ ન હોય. કર્મઅંધિને ભેદવાને માટે એ અપૂર્વકરણને
પેદા કરવો જ પડે છે. હવે એ જીવની કર્મઅંધિને ભેદી નાંખે
એવો એ અપૂર્વ, સ્વરૂપે કેવો હોય? કર્મઅંધિ એ પણ આત્માના
પરિણામ રૂપ છે, અને કર્મઅંધિને ભેદનારો એ અપૂર્વકરણ નામનો
અધ્યવસાય હોય છે તે પણ આત્માના પરિણામ સ્વરૂપ હોય છે.
એટલે પરિણામ દ્વારા એજ પરિણામને ભેદવાની વાત છે. પોતા-
ના પુરૂષાર્થથી જીવે પોતાના જ એવા પરિણામને પેદા કરવો
જોઈએ કે જે પરિણામ-કર્મઅંધિરૂપી જે આત્મ પરિણામ છે તે
પરિણામના રૂપથી તદ્દન વિપરિત કોટીના સ્વરૂપવાળો હોય.
એટલું જ નહિ, પણ કર્મઅંધિરૂપ જે પરિણામ તેની તીવ્રતાને
ભેદી નાંખે એવી તીવ્રતાવાળો પરિણામ હોવો જોઈએ. તોજ એ
પરિણામથી અંધિભેદ થાય. આત્માનો પરિણામ, આત્માના પરિણામ

૧૦૯

દ્વારાએ લેદ્દતો હોવાનો તો તમે પણ કદાચ અનેકવાર અનુભવ કર્યો હશે. રાગનો ભાવ દ્વેષના ભાવથી અને દ્વેષનો ભાવ રાગના ભાવથી લેદ્દાય છે. દાખલા તરીકે કોઈકોઈવાર તમને દાન દેવાનું મન થઈ ગયું હોય પણ દાન દેતા પહેલાં દાન દેવાનો વિચાર પલટાઈ ગયો હોય એવું પણ બને છે. લક્ષ્મીના લોભના ભાવે અથવા દ્વેષના ભાવે દાનના શુભ ભાવને લેદ્દી નાખ્યો હોય એવું પણ બને છે. જે ભાવ મનમાં પ્રગટ્યો હોય તેનાથી વિપરીત કોટીનો ભાવ જો જોરદાર બની જાય તો પહેલા પ્રગટેલો ભાવ લેદ્દાઈ જવા પામે. દાનનો ભાવ લક્ષ્મી ઉપરની મૂર્છાથી અથવા સામી વ્યક્તિ ઉપરનાં દ્વેષથી લેદ્દાય તેમ શીલનો ભાવ વિષય-સુખની અભિલાષાથી લેદ્દાય એ વિગેરે સહેલું છે. કારણ કે અનાદિ કાળથી એ ભાવમાં જીવ રમતો આવ્યો છે. જ્યારે દાનનો ને શીલનો ભાવ આત્માએ પુરૂષાર્થથી પેદા કરેલો છે. તો એ ભાવ લેદ્દાઈ જાય નહિં માટેજ દાન અને શીલના ભાવને પ્રબળ બનાવવો જોઈએ કે પરિણામથી સીધો ઘા મોહનીય કર્મ ઉપર થાય. અને એ પરિણામથી જ્ઞાનાવરણીયાદિક ત્રણે કર્મો ઉપર ઓછે વધતે અંશે ઘા થયા વિના રહે નહિં. કર્મગ્રંથીરૂપી આત્મપરિણામમાં ગાઢ રાગ ને દ્વેષનો જે ભાવ રહેલો છે તેને લેદ્દે એવો પરિણામ બન્યો રહેવો જોઈએ. એટલે વસ્તુતઃ કરવાનું શું છે? પરિણામને લેદ્દવાનો નથી, પણ પરિણામમાં આવતી રાગદ્વેષની અસરને ટાળવાની છે. એ અસરને ટાળવા માટે રાગદ્વેષના ગાઢ-પણાને ટાળી નાંખવું જોઈએ. રાગ અને દ્વેષને એવે ઠેકાણે રાખવું જોઈએ કે એ ઠેકાણાના કારણથી ક્રમશઃ પાતળા પડતા જાય અને ખરાબ અસર કરવા માટે શક્તિ રહિત બની જાય.

૧૧૦

વસ્તુતઃ તો પરિણામને પલટાવી દેવાનું જ કામ કરવાનું છે. જેમકે ક્રોધના પરિણામને ક્ષમાથી ભેદવો એટલે ક્રોધ ભાવની અસર ટાળી નાંખવી. ને ક્ષમા ભાવની અસર પેદા કરી દેવી. તે થાય કેમ ? ક્રોધ કેવો ખરાબ છે, અનિષ્ટકારી છે. નુકસાનકર્તા છે વિગેરે. તેમાં રહેલાં અવગુણોને સંભાળવા. અને ક્ષમા ભાવ કેવો સુખ આપનાર છે. વિગેરે. તેમાં રહેલ ગુણોનો વિચાર કરવો. જોઈએ તેથી ક્રોધનો ભાવ ટળી જાય અને આત્મા ક્ષમા ભાવમાં રમતો ખની જાય. એને કહેવાય ક્રોધના પરિણામને ક્ષમાના ભાવથી ભેદો ક્રોધ. તેમ રાગ ને દ્વેષથી ઉત્પન્ન થનાર કર્મોને વિપરીત પરિણામથી નાશ કરવું. આવો સુંદર ખ્યાલ આવી જાય તો અપૂર્વકરણ દૂર રહી શકે જ નહિ. સમ્યક્દર્શન ગુણને પ્રગટાવનારો જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા કર્મ સ્થિતિ ઘણે અંશે ખપી જવાના યોગે લઘુ કર્મ સ્થિતિવાળો બનતા અંશિદેશે આવે છે. અને તે પછી પોતાના પુરૂષાર્થના બળે અપૂર્વકરણને પેદા કરી ઘનરાગદ્વેષ પરિણામરૂપ કર્મઅંશિને ભેદી નાંખે છે. એ ભેદાઈ ગયા પછી જ એ જીવમાં જે પરિણામ પેદા થાય તેને અનિવૃત્તિકરણ એ નામથી ઓળખાય છે. એ કરણને અનિવૃત્તિકરણ કહેવાય છે. કારણ કે એ પરિણામને પામેલો જીવ સમક્ષિતના પરિણામને પામ્યા વિના પાછો હઠે જ નહિં.

કદાચ એવો પ્રશ્ન થાય કે—તો શું અપૂર્વકરણને પામેલો જીવ સમક્ષિતના પરિણામને પામ્યા વિના પાછો હઠે ખરો ? ત્યારે એનો ખુલાસો એ છે કે—જે જીવ અપૂર્વકરણને પામ્યો તે જીવ સમક્ષિતના પરિણામને પામ્યા વિના પાછો હઠે એવું બનતું નથી. પણ અપૂર્વકરણ પછી તરતજ એ જીવ સમક્ષિતના પરિણામને

૧૧૧

પામી જાય એવું પણ બનતું જ નથી. અપૂર્વકરણથી અનંતર એવો સમકિતનો પરિણામ નથી. પરિણામ એટલે આત્માનો અધ્યવસાય. અપૂર્વકરણ દ્વારા જીવે રાગદ્વેષના ધન પરિણામને તો ભેદી નાંખ્યો પણ હજી મિથ્યાત્વ મોહનીયનો વિપાકોદય તો ચાલુ જ છે. અને જ્યાં સુધી જીવને એ વિપાકોદય ચાલુ હોય છે, ત્યાં સુધી જીવમાં સમકિતનો પરિણામ પ્રગટી શકતો જ નથી. જીવ જ્યારે સમકિતના અધ્યવસાયમાં વર્તતો હોય ત્યારે એને મિથ્યાત્વમોહનીયનો વિપાકોદય હોય જ નહિ. અને જો કોઈ પણ કારણે મિથ્યાત્વ મોહનીયનો વિપાકોદય થાય તો એ જીવનો સમકિતનો અધ્યવસાય ચાલુ ગયા વિના રહે જ નહિ. એટલે અપૂર્વકરણ દ્વારાએ રાગદ્વેષના ધન પરિણામરૂપ કર્મગ્રંથિને ભેદનાર બનેલો જીવ અનિવૃત્તિદ્વારા પોતાની અવસ્થાને પેદા કરે છે કે જે અવસ્થામાં એ જીવને કાં તો મિથ્યાત્વ મોહનીયનો સર્વથા ઉદય જ ન હોય. કાંતો મિથ્યાત્વ મોહનીયનો વિપાકોદય ન હોય. જીવની અવસ્થા અપૂર્વકરણે પોતાને કરવાનું કાર્ય કરી લીધા પછી જ જીવમાં જે શુભ પરિણામ પ્રગટે તેમાંથી જ પેદા થઈ શકે છે.

એથી એ પરિણામને જ અનિવૃત્તિકરણ એજ સમકિતસ્વરૂપ આત્મ પરિણામપૂર્વકનો અનંતર એવો કરણ-આત્મ પરિણામ છે. અનિવૃત્તિકરણદ્વારા અનિવૃત્તિકરણના અંતર્મુદૂર્તનેટલા કાળમાં આત્મા કેવા પ્રકારની સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે, એના સંબંધમાં બે પ્રકારના અભિપ્રાયો છે. એક કર્મગ્રંથિક, બીજો સૈધ્ધાંતિક, એનું વિવેચન લાંબું છે. પણ ટુંકમાં જ જણાવવાનું કે જે યથા પ્રવૃત્તિકરણે ગ્રંથિદેશે આવે, તથા અપૂર્વકરણે ગ્રંથિભેદ કરે તથા અનિવૃત્તિકરણે મિથ્યાત્વસ્થિતિના બે ભાગ કરે, એક અંતર્મુદૂર્ત

૧૧૨

વેદ નાનીસ્થિતિ કરે. બીજી દેશેઉણીકોડાકોડીસાગરોપમ પ્રમાણુ મોટી સ્થિતિ કરે. એવી બે સ્થિતિ કરે, તેમાંથી નાની સ્થિતિ ખેંચી લઈને વચમાં અંતર કરે. એટલે બે સ્થિતિની વચમાં ખાલી જગ્યા રહે એમ કરે. પછી નાની સ્થિતિને અનિવૃત્તિકરણના અધ્યવસાયે કરી અપાવીને પછી અંતરકરણ બે બે સ્થિતિ વચ્ચે ખાલી જગ્યા રહી છે તેમાં પ્રવેશ કરે. ત્યાં અંતરકરણમાં પ્રવેશ કરવાના પહેલે પહેલે સમયે જ ઉપસમ સમકિત પામે છે. પૂર્વાચાર્ય મહારાજોએ ચાર ગતિને ચોપાટરૂપ જણાવી છે તેનો આપણે કાંઈક વિચાર કરીએ. ચાર ગતિમાંથી છૂટી પાંચમી ગતિ—મુક્તિમાં જવા માટેની જ સમજણ આ ચોપાટમાંથી લેવાની છે, ચાર ગતિનું ચિત્ર ચોપાટ જેવું તો નથી જ પણ કેડે હાથ દઈ પહોળા પગે ઉભેલા મનુષ્યના જેવું ચૌદરાજલોકનું ચિત્ર બાણીતું છે, છતાં સમજ માટે ચાર ગતિનું ચિત્ર અંતાવેલ છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ દિશાના ચાર પટ ચિત્રેલા છે અને વચલું ખાનું મોક્ષનું છે. ચોપટનાં ચાર પટ છે તે ચાર ગતિરૂપ સમજવા, અને ચાર પટની વચ્ચેનું સ્થાન મોક્ષનું સમજવું. પટમાં ચોવીશ ખાના હોવાથી ચારે પટના મળીને છન્નુ ખાના થાય પણ એકેક પટમાં ત્રણ ત્રણ કુલો હોવાથી ચાર પટનાં બાર કુલો છે તે બાદ કરીએ તો ૮૪ ખાના રહે. આ ચોરાશી ખાનાને ચોરાશી લાખ જીવાયોની સમજવી. એ ચોરાશીના ફેરામાં જીવો ભમે છે. ત્રણ કુલ તે દેવ, ગુરૂ, ધર્મનું અથવા સમ્બદ્ધર્શન જ્ઞાન ચારિત્રનું સ્થાન સમજવું. તેનો જે આસરો લે છે તેને મરણનો ભય રહેતો નથી. બીજી રીતીએ ઉપશમ, ક્ષયોપશમ ને ક્ષાયક એ ત્રણ સમકિતના સ્થાનો પણ લઈ શકાય છે. તે આગલ ઉપર સમજાશે. હવે આગળ

૧૧૩

વિચાર કરીએ. સોગઠા ચાર જાતના હોય છે, અને તેના રંગ પણ જુદા જુદા છે. કાળા રંગવાળા તે ક્રોધી, પીળા રંગવાળા તે માની, લીલા રંગવાળા તે માયાવી અને લાલ રંગવાળા તે લોભી સમજવા. એ ચારે કષાયો કહેવાય છે. અનંતાનું બંધી, ક્રોધ, માન, માયા, ને લોભ. અપ્રત્યાખ્યાનીના પણ તે ચાર જ તેમજ પ્રત્યાખ્યાની અને સંજવલનાં પણ ચાર. એ રીતે ૧૬ ભેદ થયા. જે કે તે સિવાય પણ બીજા ઘણા ભેદ થાય છે. પણ અહીં તો કષાય પૂરતું જ જણાવેલ છે. ચારે ગતિમાં ચારે જાતના કષાય તો હોય છે પણ વિશેષ ક્રોધ નારકીના જીવોમાં હોય છે. એટલે જ મોટો ભાગ સોગઠાનો કાળો રાખ્યો છે. મનુષ્યોમાં માનવિશેષ હોય છે. તિર્થંચીમાં માયા-કપટ વિશેષ હોય છે, અને દેવોમાં લોભ વધારે હોય છે. કષાયોનાં ચાર ચાર પ્રકાર હોવાથી દરેક રંગના સોગઠા ઉપર મુખ્ય રંગ શિવાય બીજા ત્રણ ત્રણ જુદા જુદા રંગની લીટીઓ દોરેલી હોય છે. જેમકે કાળા સોગઠા ઉપર પીળી, લીલી ને લાલ લીટી હોય છે તેમ દરેક ઉપર પણ મૂળ રંગ શિવાયની બીજા ત્રણ ત્રણ હોય છે. તેથી સોળ ભેદ થાય છે. ચૌદ રાજલોકમાં અવ્યવહાર ને વ્યવહાર રાશિનાં જીવો છે. આ બંને પ્રકારનાં જીવોમાં ચારે કષાયો રહેલાં છે. તેથી જ જન્મમરણ કાર્યા કરે છે. ચોપટના રમનાર પાશાથી રમે છે અને કોડાથી પણ રમે છે. રાગદ્વેષરૂપ પાસા ગણાય છે. પાસા નાંખ્યે જ જાય છે. તેમ છલેશ્ચારૂપ કોડાઓ નાંખ્યે જ જાય છે છતાં ચોપટના પટમાં બેસી શકતા નથી. એટલે કે અવ્યવહાર રાશિમાં જન્મમરણની પરંપરા કાર્યા કરે છે, એમ કરતાં કરતાં ઘણી ઘણી અકામ નિર્જરા થાય

૧૧૪

એટલે દશનો કે પચીશનો દાણ પડી જાય, એટલે વ્યવહાર રાશિરૂપ ચોપાટના પટમાં ફરવાનો હક્ક મળે છે. એટલે કે પટમાં બેસે છે. જ્યાં સુધી ઉત્તમદાણ ન પડે ત્યાં સુધી અવ્યવહાર-રાશીનો કહેવાય છે, અકામ નિર્જરારૂપ સારા ભાવ દાણા પડે, ત્યારે વ્યવહાર રાશીમાં આવે છે. એટલે કે સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી બાહર નિગોદમાં આવે છે. તે પછી ધીરે ધીરે આગલ વધતાં વધતાં એકેન્દ્રિયમાંથી બે ઇન્દ્રિય તે ઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિયપણું પામે છે. એમ ચડે વલી પડે, વલી એમ કરતાં કરતાં અનંતા ફેરા થાય. વળી અસંજીતિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં આવે. એમ કરતાં કરતાં ઘણી અકામ નિર્જરા થવા પામે ત્યારે સંજીતિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં આવે. સમુર્ધ્ધિમ મનુષ્ય પણ થાય. અને તેમ કરતાં કરતાં ગર્ભજ. મનુષ્યપણું પામે. એમ ચારે કષાયોના વશથી ચારે ગતિમાં જીવ જન્મમરણ કયાં કરે છે. ક્રોધ અને માનને ભાઈબંધી છે, માયા અને લોભને ભાઈબંધી છે. એટલે તેઓ ભેડે કહેવાય છે. છતાં પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે ભાઈબંધનું પણ ગળું કાપી નાંખે છે. ખરી રીતે તો ક્રોધને મારવાનો છે. માનને તજવાનો છે. માયાને છોડવાની છે ને લોભને તજવાનો છે. જ્યાં સુધી એ ચારે કષાયો મરે નહિ ત્યાં સુધી ૮૪ લાખ યોનિમાં ભ્રમવું જ પડે છે. હવે ફરતાં ફરતાં પોતાના પટના કુલ સુધી તો આવે છે, પણ પોતાના ઘરમાં જવાને સમર્થ થતો નથી. યથા પ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા એ ત્યાં સુધી તો આવ્યા જ છે. પણ જ્યાં સુધી અપૂર્વકરણરૂપ પુરૂષાર્થ ફેરવે નહીં ત્યાં સુધી આગલ વધી શકાય નહિ. આયુ-કર્મ વળીને બાકીના સાતે કર્મોની એક કોડાકોડી સાગરોપમમાં પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો એટલી સ્થિતિ રહે ત્યાં

૧૧૫

સુધી યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહીએ. હવે અપૂર્વકરણ કરવું જ જોઈએ એટલે રાગદ્વેષની ગાંઠ તોડવી જોઈએ. ચોપાટમાં જ્યાં સુધી તોડતો નથી ત્યાં સુધી સોગડી પોતાના ઘરમાં જઈ શકતી નથી ત્યારે અહીં તોડ એ જ સમજવાનો કે રાગદ્વેષની ગાંઠને અપૂર્વકરણ અધ્યવસાયે કરી તોડી નાંખવી જોઈએ. જેથી મુક્તિપુરી જે પોતાનું સ્થાન છે ત્યાં જઈ શકાય. અનિવૃત્તિકરણે અનંતાનુબંધી કષાયો, સમક્ષિત મોહની ને મિથ્યાત્વ મોહની અને મિશ્રમોહની, એ સાત પ્રકૃતિ ક્ષય થાય ત્યારે સમક્ષિત પેદા થાય તેનું નામ જ તોડ થયો ગણાય. તોડ થયા પછી આગળ વધતાં પોતાના ઘરમાં જતા પટના વચલા ભાગે નીચે સુધી આવે છે, ત્યાં સોગડી સૂવાડે છે. એટલે કે રાગદ્વેષ ક્રોધાદિ કષાયોની કેડ ભાંગી નાખી પોતે અણસણની જેમ સુખેથી સૂવે છે, હજી પણ વચલા કુલરૂપ ક્ષાયિક સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ નથી થઈ ત્યાં સુધી મરણનો ભય રહે છે. પણ ક્ષાયિક સમક્ષિતરૂપ કુલમાં અથવા સમ્યગ્દર્શનરૂપ કુલમાં સૂતા પછી મરવાનો ભય રહેતો નથી પણ ચાર પાંચ ભવમાં જ અવશ્ય મોક્ષે જાય છે. મોક્ષમાં ગયા પછી પાછું આવવાનું છે જ નહીં, મોક્ષનું સુખ શાશ્વતું છે. સાદિ અનંત સુખમાં રહે છે. અન્ય-જનો સોગડીને ગાંડી કરે છે અને સંસારમાં ફેરવે છે. પણ તે માન્યતા સાચી નથી. વિતરાગ દશાને પામેલા આત્માઓને ફરી અત્રે આવવાની જરૂર જ નથી. આવે જ નહીં. આ ચોપાટની રમત ઉપરથી રાગદ્વેષ ક્રોધાદિ કષાયોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. મતલબ કે શ્રી સર્વજ્ઞ કથિત જીવાજીવાદિ નવ તત્ત્વોનું તથા શુદ્ધ દેવ ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાન તે સમક્ષિત. અઠાર દૂષણથી રહિત વિતરાગ પરમાત્માને દેવ તરીકે, પંચમહાવ્રતો ધારણ કરનાર,

૧૧૬

કંચનકામિનીના ત્યાગી, અને શ્રી જિનાજ્ઞાનુસાર સંયમ માર્ગમાં
યથાશક્તિ વીર્ય “પરાક્રમ” ફેરવનારને ગુરૂ તરીકે તથા શ્રીવિતરાગ
કથિત દયામય ધર્મને ધર્મ તરીકે માની સમકિતના સડસઠ ભેદનું
સ્વરૂપ સમજી, મિશ્ચ્યાત્વનો ત્યાગ કરી સમક્ષિત અંગીકાર કરવું.
તેનું શુદ્ધ પાલણ કરવું. સમક્ષિત સહિત વ્રત અને અનુષ્ઠાનો
આત્માને હિતકર્તા થાય છે. એ મોક્ષપદ પ્રાપ્તિમાં બીજરૂપ છે.
એટલું જ નહિ પણ સમક્ષિત પ્રાપ્ત કરનારનો સંસારબ્રમણ કાળ
મર્યાદિત થાય છે, વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન કાળમાં
તે ચોક્કસ મોક્ષે જાય છે....છતિ

વ્યવહાર સમક્ષિતના ૬૭ ભેદ ૧ સદ્ભણા-૪; ૨ લિંગ ૩,
૩ દૂષણ ૫, ૪ ભૂષણ ૫, ૫-લક્ષણ ૫, ૬ આગાર ૬, ૭ ચતના
૬, ૮ ભાવના ૬, ૯ સ્થાન ૬, ૧૦ પ્રભાવના ૮, ૧૧ વિનય
૧૦, ૧૨ શુદ્ધિ ૩, ૪-૩-૫-૫-૬-૬-૬-૬ ૮-૧૦-૩=૬૭ ભેદ.

દિગંબરી ભગવતી આરાધનામાં કહ્યું છે કે-આ જીવે અત્યાર
સુધીમાં તિર્થંકરપદ, ગણધરપદ, કલ્પેન્દ્ર, લોકાંતિક દેવપણું, નવ
અનુકિત, પાંચ અનુત્તર એ સ્થાન પ્રાપ્ત કરેલ નથી. બાકીના બધા
સ્થાન અનંતિ વાર પામી આવ્યો છે, ગાથા-સઝાલ દતાકાલ-સમયે
સુજીવે. અણંત સોચેવે; જાદો મદોયસંવે-મોતિ દમ્ભિકાલ-
મિમ. ૭૬૧ અર્થ:-આ જીવે ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સમસ્ત
સમયને વિષે અતિતકાલમાં અનંતવાર જન્મ લીધા છે, અને
અનંત વાર મરણ કીધા છે. એવા કોઈપણ કાલનો સમય બાકી નથી
જેમાં આ જીવે જન્મમરણ ન કીધા હોય. ૭૬૧ ગાથા-અકૃપચે

૧૧૭

સેમન્તૂણુ ઇમોસેસેસુ સગપદેસેસુ; તત્તમ્મિવ અદ્દહણુ, ઉવ્વત્ત પ-
સ્તયંકુણુદ્ધિ. ૭૭૥ અર્થ:—જે જીવ મધ્યના આઠ પ્રદેશને છોડી
શેષ પોતાના આત્મ પ્રદેશોમાં તપ્તજલરૂપ આંધણુના મધ્યે રહેલ
ચોખ્ખાની પેઠે ઉદ્ધર્તન એટલે ઉંચે પરાવર્તન એટલે નીચે કરે છે.
ઉંચે ઉછલવું ને નીચે પડવું એમ થાય છે. એટલે જીવના આઠ
મધ્યપ્રદેશ વિના બીજો સમસ્ત આત્મપ્રદેશ સંકોચ ને વિસ્તારને
પામે છે. ૭૭૬ ગાથા:—લોગાગાસપએસા,, અસંખ ગુણિદ્ધા હવન્તિ
જવદ્ધિયા; તાવદ્ધિયાણિદ્ધુ અજ્જવ, સારાણિ ઇમસ્સ જવસ્સ ૭૮૥
અજ્જવસાણુકાણુ તરાણિ જીવો વિકુવ્વઈમોહુ; નિચ્ચંપિ જહા
સરઠો ગિણહદ્ધિણાણુ વિધેવણ્ણે ૭૯૥ અર્થ:—જેટલા અસંખ્યાત
ગુણ લોકાકાશના પ્રદેશો છે. તેટલા આ જીવના કર્મબંધને યોગ્ય
કષાય અને અનુભાગના પરિણામનાં સ્થાન છે. જેમ કરકારયો
(શેડોવકિડો) નાના પ્રકારના રંગોને ધારણુ કરે છે, તેમ સમય
સમય પરિણામ પલટે છે (બદલાય છે) ત્યાં નવિન નવિન અધ્ય-
વસાય (સંકલ્પ-વિચારો) ના પરિણામો હોય છે. ૭૮-૭૯૥ ગાથા
ભારણુરોહવંતો, કહિંચિવિસ્સમદ્ધિઓહિયભારં; દેહભારવાહિણેંપુણુ,
ણુદ્ધહંતિખણુપિ વિસ્સમિદ્ધુ. ૮૧૥ અર્થ:—ભારને વહન કરનાર
પુરૂષ તો કોઈ સ્થાનમાં ભાર ઉતારીને વિશ્રામ પામે છે. પણ
શરીરના ભારને વહન કરનાર ક્ષણુ માત્ર પણ વિશ્રામ પામતો નથી.
જો ઔદ્ધારિક કે વૈકિયના ભારને ઉતારે તોપણુ તેથી અનંતગુણુ
પરમાણુના સ્કંધરૂપ તૈજસ કાર્મણુ શરીરનો મોટો ભાર તો રહે જ
છે. જેથી આત્માના કેવલ જ્ઞાન, કેવલ દર્શન, અનંત અવ્યાબાધ
સુખ, અનંતવીર્ય પ્રગટ થઈ શકતો નથી. પ્રગટ કરવા દેતા
નથી. ૮૧૥

૧૧૮

શ્રીભગવતી આરાધનામાં કહ્યું છે કે- સાધુઓની વચાવત્ય કરવાથી ૧૬ ગુણો થાય છે:-ગાથા:-ગુણ પરિણામો સિદ્ધા, વચ્છદલ-ભત્તિપત્તલંભોય; સંધાણુંતવપૂયા, અબ્યુચ્છિત્તી સમાધીય ૧૥ આણુ સંજમ સાભિલ્લહાય, દાણુંચ અવિદ્ધિગિંછાય, વેજ્જવચ્ચસ્સ ગુણા, યભાવણુકેજ્જ પુણ્ણા. ૨૥ અર્થ:-૧- સાધુના ગુણોના પરિણામ, ૨-શ્રદ્ધાન, ૩-વાત્સલ્ય. ૪. ભક્તિ, ૫-પાત્રલાભ. ૬-સંધાન એટલે રત્નત્રયની ઉત્પત્તિ. ૭-તપ, ૮. પૂજા. ૯ ધર્મ-તીર્થની અબ્યુચ્છિતા. ૧૦. સમાધિ, ૧૧ તિર્થંકરની આજ્ઞાનું-ધારણું, ૧૨. સંયમની સહાયતા. ૧૩ દાન. ૧૪ નિર્વિચિકિત્સા, ૧૫ પ્રભાવના. ૧૬-કાર્યપૂરણતા. એ ૧૬ ગુણ પેદા થાય છે. એ જ આરાધનાની ૧૭૦૦મી ગાથાથી આગળની ગાથાઓમાં અસુચિ-ભાવનાના અધિકારમાં. તેમ બીજા પણ ઘણા ગ્રંથોમાં લખિધઓના વર્ણન છે. કે-તપ, લાભાંતરાયના ક્ષયોપશમ, વીર્યાંતરાયના ક્ષયો-પશમ, શરીરને અંગોપાંગ નામ કર્મના ક્ષયોપસમથી અનેક જાતની લખિધઓ પેદા થાય છે. પણ તે આત્મિય સ્વભાવની મૂળ પ્રકૃતિ નથી. પણ પુદ્ગલની પ્રકૃતિ છે. એ લખિધઓમાં જ અહંકાર કે મારાપણું ધારણ કરે તો તે મુનિ પતિત થાય છે. જૈનેતરોને પણ તપના યોગથી તેવી લખિધઓ પ્રાપ્ત થાય છે. સમ્યકત્વધારીઓ એવી લખિધઓને ઇચ્છતા નથી. મોક્ષસુખ આપનારી લખિધઓને જ ઇચ્છે છે. જેવી કે તિર્થંકર લખિધ, ગણધરલખિધ, કેવલ જ્ઞાન-લખિધ, ક્ષાયિકે ચારિત્ર લખિધ વગેરે જે આત્મ લખિધઓ છે તેજ ઇચ્છે, બાકી પુદ્ગલીક લખિધઓ નહીં.

દ્વિગંબરો ૧૬ દેવલોક અને એકસો ઇંદ્રો માને છે. દ્રૌપદીને પાંચ ભર્તાર નથી માનતા. પાંચ ભર્તારીને સતી ઠહેવી તેને મિથ્યાત્વ.

૧૧૯

કહે છે. મહાભારત અને રામાયણને મિથ્યાશ્રુત ગણે છે. ઇતિ-
મતિશ્રુત અવધિ મનપર્યવ એ ચાર જ્ઞાન તો ક્ષાયોપશમિક છે.
કેવલ જ્ઞાન ક્ષાયિક છે. મિથ્યાત્વી જીવોને અવધિ જ્ઞાનાવરણ (પણ
અવધિ દર્શનાવરણ નહીં) અને વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી વિભંગ
જ્ઞાન પેદા થાય છે તે અમુક મર્યાદામાં રૂપીદ્રવ્યોને જોઈ શકે છે.
મનુષ્ય અને તિર્યંચોને તીવ્રકાય કલેશ, તપ, તે દ્રવ્યથી સંયમથી
ઉપજે છે. દેવનારકને ભવ પ્રત્યયી હોય છે. આગળ પ્રશ્નમાં કહેલ
કે વિભંગવાલાને અવધિ દર્શનની ના નથી કહેલ એમ જે કહેલ
છે તે આથી મનોકંઠીત છે એમ જણાય છે. તેનો ખુલાસો
ત્યાં જ કરેલ છે.

શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર લેશ્યાપદ તથા ભગવતી આરાધના ગાથા
૧૯૦૮. જીવપરભવનું આયુષ્ય ક્યારે બાંધે ?

જીવ પરભવનું આયુષ્ય આયુષ્યના ત્રીજા ત્રીજા ભાગે બાંધે છે. તે
ઉત્કૃષ્ટ આઠ અપકર્ષનમાં બાંધે છે. (નવમો નથી) જે પ્રથમના અપકર્ષમાં
ન બાંધાયું હોય તો બીજા અપકર્ષમાં (આયુષ્યના બીજા ત્રણ ભાગ
કરતાં ત્રીજા ભાગે.) બાંધે (અપકર્ષ એટલે આયુષ્યનો ત્રીજો ત્રીજો
ભાગ જાણવો. (જેમ ૧-૩-૨૭-૮૧-૨૪૩-૭૨૯-૨૧૮૭-૬૫૬૧
એ પ્રમાણે ભાગ જાણવા.) એમ છેવટ આઠમા અપકર્ષમાં તો બાંધે
જ. અને જે લેશ્યામાં બાંધ પ્રથમ પડ્યો હોય તેજ લેશ્યામાં આઠ
અપકર્ષનો બાંધ પડે. અલ્પ બહુત્વ-સર્વથી થોડા આઠ અપકર્ષ-
વાળા જીવો, તેથી સાત અપકર્ષવાળા સંખ્યાતગુણ. તેથી છ
અપકર્ષવાળા સંખ્યાતગુણ. તેથી ૫-૪-૩-૨-૧ અપકર્ષવાળા
સંખ્યાતા સંખ્યાતા જાણવા. એવી રીતે આયુષ્યના બાંધનને ચોખ્ખ

૧૨૦

લેશ્યાના મધ્યમ આઠ અંશ તેના આઠ અપકર્ષે કરી ઉત્પત્તિનો ક્રમ કહ્યો. તે મધ્યમ અંશમાંથી અવશેષ રહે ને લેશ્યાના અઠાર અંશ તે ચાર ગતિમાં જવાના કારણે છે. મરણ એ અઠાર અંશ સહિત હોય, તે મરણ વડે યથાયોગ્યને જીવ પ્રાપ્ત કરે છે. કઈ લેશ્યાના કયા ભાગમાં જીવ મરે તો કઈ ગતિમાં જાય ? ૧ શુકલ-લેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ અંશ સહિત મરે તો સર્વાર્થસિદ્ધ નામે ઇંદ્ર (મુખ્ય) વિમાનમાં ઉપજે. શુકલ લેશ્યાના મધ્ય અંશે મરે તો આનંત સ્વર્ગના ઉપર સર્વાર્થસિદ્ધ, ઇંદ્રકે વિજયાદિકે વિમાનપર્યંત યથા સંભવ ઉપજે. શુકલ લેશ્યાના જઘન્ય અંશ ને પદ્મ લેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ અંશ સહિત મરે તો સહસ્રાર સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય. જઘન્ય અંશ સહિત મરે તો સનત્કુમાર, મહેન્દ્ર સ્વર્ગમાં જાય. મધ્યમ અંશથી મરે તો સહસ્રારથી નીચે અને સનત્કુમાર, મહેન્દ્ર ઉપર યથાસંભવ ઉપજે. તેને લેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ અંશે મરે તો સનત્કુમાર મહેન્દ્રના અંતનાપટલ (પાતરામાં) ચક્રનામાં ઇંદ્રકે સંખથી શ્રેણિ-બદ્ધ વિમાનમાં ઉપજે. ને જઘન્યથી મરે તો સૌધર્મ, ઇશાનના પહેલા ઋતુનામાં ઇંદ્રકે વા શ્રેણિબદ્ધ વિમાનમાં ઉપજે અને મધ્યમ અંશ સહિત મરે તો સૌધર્મ, ઇશાનના બીજા પટલના ઇંદ્રકેથી માંડી સનત્કુમાર, મહેન્દ્રના દ્વિયર્મપટલના બલિલદ્રનામાં ઇંદ્રકે પર્યંત વિમાનમાં ઉપજે. કૃષ્ણ લેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ અંશ સહિત મરે તો સાતમી નરક પૃથ્વીમાં એક જ પટલ છે તેના અવધિ સ્થાનકનામાં ઇંદ્રકે બિલ વિષે ઉપજે. (જઘન્ય અંશવાલા અરિષ્ટ પૃથ્વીના છેલાપટલમાં પણ કેટલાક ઉપજે છે.) જઘન્ય અંશથી મરે તો પાંચમી પૃથ્વીના અંતપટલના તિમિશ્રનામાં ઇંદ્રકે વિષે ઉપજે. મધ્યમ અંશથી મરે તો અવધિ સ્થાન ઇંદ્રની ચાર શ્રેણિબદ્ધ

૧૨૨

બીલમાં ઉપજે, અથવા છડી પૃથ્વીના ત્રણે પટલ બિલમાં. પાંચમી પૃથ્વીના ચરમપટલમાં યથાયોગ્ય ઉપજે. નીલ લેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ અંશે મરે તો પાંચમી પૃથ્વીના દ્વિચરમપટલના અંધનામાં ઇંદ્રકમાં ઉપજે. કોઈક પાંચમાં પટલમાં પણ ઉપજે. જઘન્ય અંશથી મરે તો વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના અંતના પટલના સંપ્રજ્વલિત નામે ઇંદ્રમાં ઉપજે. મધ્યમ અંશમાં મરે તો વાલુકાપ્રભાના સંપ્રજ્વલિત ઇંદ્રકના નીચે અને ચોથી પૃથ્વીના સાતે પટલ ને પાંચમી પૃથ્વીના અંધક ઇંદ્રક ઉપરે યથાયોગ્ય ઉપજે. કાપોત લેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ અંશથી મરે તો ત્રીજી પૃથ્વીના આઠમા દ્વિચરમ પટલના સંજ્વલિત નામા ઇંદ્રકમાં ઉપજે. કોઈક અંતના પટલના સંપ્રજ્વલિત નામે ઇંદ્રકમાં પણ ઉપજે છે. જઘન્ય અંશથી મરે તો પહેલી પૃથ્વીના પ્રથમ સીમંતક નાંમા ઇંદ્રક વિષે ઉપજે, મધ્યમ અંશ સહિત મરે તો પહેલી પૃથ્વીના સીમંતક ઇંદ્રક નીચે બાર પટલમાં અને ત્રીજી પૃથ્વીના દ્વિચરમ (છેલ્લા બે) સંપ્રજ્વલિત ઇંદ્રકના ઉપરે સાત પટલમાં અને બીજી પૃથ્વીના અગિયાર પટલમાં યથાયોગ્ય ઉપજે છે. અહિં આટલું વિશેષ છે કે કૃષ્ણ નીલ ને કાપોત એ ત્રણ લેશ્યાના મધ્ય અંશ સહિત મરે એહવા કર્મ ભૂમિજ મિથ્યાદષ્ટિ મનુષ્ય વા તિર્યંચ, અને તેજે લેશ્યાના મધ્યમ અંશ સહિત મરે તો એવા ભોગભોમિયા મિથ્યાદષ્ટિ તિર્યંચ-મનુષ્ય તે ભવનવાસી વ્યંતર જ્યોતિષી વા સૌધર્મ-ઇશાનવાસી દેવ. મિથ્યાદષ્ટિ તે બાહર પર્યાપ્ત પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ કાયમાં ઉપજે છે. ભવન ત્રયાદિકની અપેક્ષાએ ઇહાં પીત્ત લેશ્યા જાણુવી. તિર્યંચ મનુષ્યની અપેક્ષાએ કૃષ્ણાદિ ત્રણના મધ્યમ અંશથી મરે એવા તિર્યંચ મનુષ્ય તે અગ્નિ વાયુ વિકલત્રય અસંજી પંચેદ્રિ

૧૨૨

સાધારણ વનસ્પતિમાં ઉપજે. વલી ભવન (ભવનપતિ, વ્યંતર, ચમક) ત્રયાદિ સર્વાર્થસિદ્ધિ પર્યંત દેવ અને ધાર્મિક સાતે પૃથ્વીઓના નારકી તે પોતપોતાની લેશ્યાને અનુસાર યથાયોગ્ય મનુષ્ય વા તિર્યંચ ગતિને પામે છે. અહિંયા આટલું જાણવું કે, ગતિ સંબંધી જે પૂર્વે આયુ બાંધ્યું હોય તે જ ગતિમાં જો મરણ થાય ત્યારે જે લેશ્યા હોય તેના અનુસારે ઉપજે છે. જેમકે મનુષ્યને પૂર્વે દેવાયુનું બંધ થયું હોય પણ મરણ વખતે કૃણાદિ લેશ્યા હોય તો ભવનત્રિકમાં ઉપજે, એહવી રીતે અન્યત્ર પણ જાણવું. એવી રીતે લેશ્યાનું અધિક વર્ણન કર્યું. હવે ગુણસ્થાનકોમાં કઈ લેશ્યા હોય ? તે કહે છે. અસંયતપર્યંત છએ લેશ્યા હોય છે, દેશવતી આદિ ત્રણ ગુણસ્થાનમાં પીત્તાદિ ત્રણ શુભ લેશ્યા હોય. તેના ઉપરે અપૂર્વ કરણથી સયોગીપર્યંત છ ગુણ સ્થાનકમાં સુકલ લેશ્યા જ છે. અયોગી ગુણસ્થાનક લેશ્યારહિત છે. કારણ ત્યાં યોગ કષાયનો અભાવ છે. ઉપરાંત કષાયાદિકે જ્યાં કષાય નાશ પામ્યો હોય એવા ત્રણ ગુણ સ્થાનકમાં કષાયનો અભાવ હોવાથી લેશ્યા ઉપચારથી કહીએ, એ લેશ્યાઓને ઝજવલન કરવાનું ઉપાય બતાવે છે. ગાથા એદેસિલેસ્સાણાં, વિસોધણાંપદ્ધિવિવક્કમોઢણમો, સંવેસિં-સંગાણાં. વિવજ્જણાં સંવહા હોઈ ॥૮૫॥

અર્થ:- એ લેશ્યાઓને ઝજવલ કરવાનું ઉપાય છે. જો સમસ્ત પરિગ્રહોને સર્વથા ત્યજે તો ઝજવલ થાય.

ગાથા-લિસ્સા સોધી અજ્જવ,- સાણુવિ સોધી એહોઈ જીવસ્સ; અજ્જવસ્સાણુ વિસોધી, મંદ કસાયસ્સણાયંવા, ૯૫ અર્થ-જીવને લેશ્યાની શુદ્ધતા પરિણામની શુદ્ધતાથી થાય છે. અને પરિણામની શુદ્ધતા મંદ કષાય વાલાને હોય છે. કષાયો પરિગ્રહ-ધારીઓને

૧૨૩

હોય છે. બાહ્ય પરિચ્છિન્ના અભાવથી પણ કષાયની મંદતા હોય છે. (એ પ્રાયિક વચન છે) જેના અભ્યંતર પરિણામની શુદ્ધિ હોય તેની નિયમાં બાહ્યશુદ્ધિ પણ હોય ને તે બાહ્ય પરિચ્છિન્ને તજે. જેનું અભ્યંતર રાગ નાશ થયું હોય તે બાહ્ય પરિચ્છિન્માં મમત્વ કરે નહીં. ગાથા—સુક્ષ્માયે લેસ્સાએ, ઉક્કસ્સં અંસયં પરિણુમિત્તા; જો મરદિ સોહુણિયમા, ઉક્કસ્સારાધયો હોઈ. ૧૬૥ અર્થ:—શુક્લ લેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ અંશરૂપ પરિણામથી જે મરણ કરે છે તે નિયમાં ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાનો ધારક હોય છે. ૧૬૭ ગાથા—બાઈય દંસણ ચરણું, ખવોવ સમિયંણાણુ મિદ્ધિમગ્ગો; તંહોઈ ખીણુમોહો, આરાહિત્તાય જોહુ અરહંતો. ૧૭૦ અર્થ:—ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાના ધારકને ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન ક્ષાયિક ચારિત્ર અને ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાન એ મોક્ષનો મારગ છે. તે બારમાં ગુણ સ્થાનકના ધારક એને આરાધી કરી અરિહંત હોય છે. ૧૮૧ ગાથા:—જે સેસાસુક્કાએ, દુઅં સયા જેય પોમલેસાએ; તલ્લેસા પરિણામો, હુમન્નિજમારાધણા મરણે. ૧૮૨ અર્થ:—વલી અવશેષ જે સુક્લ લેશ્યાનું અંશ અને પદ્મલેશ્યાના બાકીના અંશ છે તેના પરિણામ મરણ કાલમાં મધ્યમ આરાધના છે ૧૮૩ ગાથા—તેન્દએ લિસ્સાએ, જે અંસાતેસુજો પરિણુમિત્તા; કાલંકરેઈ તસ્સહ, જહુણિયારાધણા ભણિંદા. ૧૮૪ વલી જે તેજો લેશ્યાના અંશ છે તે રૂપ પરિણામે કરી જો મરણ કરે છે તેને જઘન્ય આરાધના કહેલ છે. ૧૮૫ ગાથા:—જો વ્દએ પરિણુમિત્તા, લિસ્સાએ સંજદો કુણુઈ કાલં; તેલેસ્સો ઉવવ-જઈ, તેલ્લેસે ચેવ સો સગ્ગે. ૨૦૦ અર્થ:—જે સંયમી જેવી લેશ્યારૂપ આપણ પરિણામે કરી મરણ કરે તે તેવી લેશ્યા વાલા

૧૨૪

તે લેશ્યાના ધારુ દેવ થાય છે. ૧૬૨૦૧ ગાથા—અહુ તેઉપઉમ સુક્કં, અદિચ્છ દોણાણુદંસણુ સમગ્ગો; આઉખખયા દુસુધ્ધો, ગચ્છદિ સિધ્ધિ યુદ્ધ કિલોસો. ૨૧૧ અર્થ:—અથવા જો તેજો લેશ્યા, પદ્મ અને સુકલ લેશ્યાને ઓળંગી લેશ્યાના અભાવને પામે તે જ્ઞાનદર્શને કરી પૂર્ણતા પામી આયુક્ષ્ય થતાં સમસ્ત કલેશ રહિત થઈ નિર્વાણને પામે છે—મોક્ષમાં જાય છે. ૧૬૨૧૧.

શ્રી ભગવતી આરાધનામાં પ્રાયશ્ચિત આપનાર કેવો હોવો જોઈએ ? તેનામાં કેવાં ગુણો અને શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કેવો હોવો જોઈએ ? તે નીચે પ્રમાણે બતાવેલ છે—કહેલ છે. ગાથા:—પંચવિહં વવહારં, જો જાણું તચ્ચદોસવિત્થારં; બહુસાય વિહુકખપ—કુવણું વવહારં હોઈ. ૧૫૪૧ અર્થ:— જે પાંચ પ્રકારનો વ્યવહાર કહિયે. પ્રાયશ્ચિત તેને તત્વથી વિસ્તાર સહિત જાણે, અને ઘણી વાર આચાર્યની પાસે પ્રાયશ્ચિત દેતાં દેખ્યા હોય, તથા પોતે પ્રાયશ્ચિત આપેલ હોય તે વ્યવહારવાન હોય. હવે પાંચ પ્રકારનું વ્યવહાર કહે છે:— ગાથા—આગમ સુદ્ધ આણુ, ધારયાય જુદોહુતિ વવહારા; એએસિં વિત્થારા, પરવણા સુત્તણિદ્ધિઠ્ઠા. ૫૫૧ અર્થ:— ૧—આગમ, ૨—શુદ્ધ, ૩—આજ્ઞા ૪—ધારણા, ૫—જિત, એ પાંચ પ્રકારનો વ્યવહાર સૂત્ર એટલે પ્રાયશ્ચિત સૂત્ર છે. તે વિસ્તાર સહિત પ્રરૂપણા પુરાતન સૂત્રમાં કહેલ છે. (તે બધાની આગલ કહેવા જોગ નથી) પ્રાયશ્ચિત ગ્રંથ તે આચાર્યને યોગ્ય હોય તેને લખાવે છે. બીજાઓને લખાવવાની યોગ્યતા નથી. તે પ્રાયશ્ચિતનાં ગ્રંથો જુદા હોય છે. વ્યવહારવાન આચાર્ય શ્રાવકો અને મુનિઓએ કરેલ અપરાધ તેને પ્રાયશ્ચિત કેવી રીતે આપે ? ગાથા—દગ્ગં ખેત્તકાલં, ભાવંકરણુ પરિણુમ મુચ્છાહં; સંહણુણુ

૧૨૫

પરિચાય, આગમ પુરિસંય વિણ્ણાય. પદા મોતૃણું રાગ દોસે, વવહારં પકુવે ઇસોતસ્સ; વવહાર કરણકુસલો, જિણ્ણવયણ વિસારદો. ધીરો. પાળા અર્થ:- જે પ્રાયશ્ચિત દેવામાં પ્રવિણ હોય, અને જે જિનાગમનો જ્ઞાતા હોય, મહાધીરજવાન હોય, બુદ્ધિવાન હોય, એકવા પ્રાયશ્ચિત આપનાર આચાર્ય તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ, ક્રિયા, પરિણામ, ઉત્સાહ, સંહનન, પર્યાય તે દિક્ષાકાલ, આગમ તે શાસ્ત્ર-જ્ઞાન અને પુરુષ તેના સ્વરૂપને સારી પેઠે જાણીને રાગદ્વેષ છોડી પ્રાયશ્ચિત લેનાર મુનિ (શ્રાવક) ને પ્રાયશ્ચિતમાં સ્થાપના કરે. ભાવાર્થ:-જેમાં એવી પ્રવિણતા હોય, જે એને પ્રાયશ્ચિત દેવાથી તેના પરિણામ ઉત્ત્તલ હોશે, અથવા દોષોનો અભાવ થશે, વ્રતોમાં દઢતા થશે, એ જાણી શકે તે પ્રાયશ્ચિત આપે. જેને આગમોનું જ્ઞાન ન હોય તેને પ્રાયશ્ચિત આપવું નહિ સંભવે. જે સૂત્રના રહસ્યનો જાણુ હોય, જેને આહારાદિકમાં યોગ્યા-યોગ્યનું જ્ઞાન હોય, તે દ્રવ્યના સ્વભાવને જાણી પ્રાયશ્ચિત આપે. તથા આ ક્ષેત્રમાં આ પ્રાયશ્ચિતનું નિર્વાહ થશે કે કેમ? તે જાણીને પ્રાયશ્ચિત આપે. વલી આ ક્ષેત્રમાં પાણી થોડો છે કે ઘણું? અને વાતપિત્ત ને કફનો વધારો થશે કે ઓછો થશે? અથવા સમાન રહેશે? તે જાણે. વલી તે ક્ષેત્રમાં શીત ઉષ્ણતા અધિક થશે કે હિન તે જાણે. આ ક્ષેત્રમાં ધર્મનો કે મિથ્યા દષ્ટિનો વધારો કે ઘટાડો થશે તે જાણે. શીત ઉષ્ણતા વર્ષા વગેરે ઋતુઓનો ફેરફાર જાણે. જેથી નિર્વાહ હોય, વ્રત શુદ્ધ થાય. પ્રાયશ્ચિત ક્રિયામાં પરિણામ કેવું છે તે જાણે. તપસ્યામાં તિવ્ર ઉત્સાહ છે કે મંદ છે તેનો જ્ઞાતા હોય. સંહનન એટલે શરીરનું બલ તેનો નિર્ણય કરે. તપમાં વૃદ્ધિ થાય તેમ કરે. સહનશીલતા વા કાયરતા જાણે. બાલક,

૧૨૬

યુવાન કે વૃદ્ધ છે તે જાણે. ઉપર પ્રમાણેનો જ્ઞાતા હોય તે પ્રાયશ્ચિત આપે. ગાથા—વવહારમયાણુતો, વવહરણિજ્જન્ય વવહરંતોખુ ઉત્તસીયંદિ ભવપંકે, અયસંકમ્મંચઆદિ ચદિ પટ. અર્થ—જે ગુરૂ પાસે પ્રાયશ્ચિત સૂત્ર શબ્દથી ને અર્થથી ભણેલ ન હોય ને તે બીજાને પ્રાયશ્ચિત આપે છે તે સંસારરૂપ કાદવમાં ડુબે છે. અને અપયશને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાયશ્ચિત સૂત્ર જાણ્યા વિના વૃથા આચાર્યપણાના અભિમાનથી જે પ્રાયશ્ચિત આપે છે તે ઉન્માર્ગના ઉપદેશથી ને સન્માર્ગના નાશથી મિથ્યાદષ્ટિ થઈ તિવ્ર કર્મબંધ કરે છે. કેવાં ગુણોને ધારણ કરનાર પ્રાયશ્ચિત સૂત્ર ભણવાને લાયક છે તે કહે છે. જે મોટાં કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય, વ્યવહાર માર્ગનો જ્ઞાતા હોય, કોઈપણ વખતે પોતાના મૂળ ગુણમાં અતિચારાદિ દોષ લાગ્યો ન હોય, ચાર અનુયોગરૂપ સમુદ્રનો પારંગામી હોય. મહાન ધૈર્યવાન બલવાન. પરિસહોને જિતવામાં સમર્થ, જેને દેવતા ઉપસર્ગ કરે તો પણ ચલાયમાન થાય નહીં. જેની વકૃત્વ શક્તિ જગ્ગર હોય, વાદી-પ્રતિવાદીને જીતવામાં સમર્થ હોય, પંચવિષયથી અત્યંત વિરક્ત હોય. ઘણાં કાલ સુધી ગુરૂકુલ સેવેલ હોય. દીર્ઘકાલનો દીક્ષિત હોય. જેની આચાર્ય પદવીની યોગ્યતા સકલ સંઘમાં વિખ્યાત હોય ઇત્યાદિ અનેક ગુણોનો ધારક. આચાર્યપદને યોગ્ય તે પ્રાયશ્ચિત-ગ્રંથો પૂર્ણ જાણુતો હોય તે બીજાને પ્રાયશ્ચિત આપે અને શુદ્ધ કરે. અપાયોપાયના જાણુ હોય. અપાય એટલે પ્રાયશ્ચિત લેનારના રત્નત્રયનો વિનાશ. ઉપાય એટલે રત્નત્રયનો લાભ થશે કે કેમ ? તે પ્રાયશ્ચિત લેનારના મનોભાવ, અંગચેષ્ટાદિ આકૃતિથી જાણી શકે. અને તેને રત્નત્રયમાં દાખલાઓથી ઉપદેશ વડે સ્થિર કરે. બીજા પણ બાહ્ય ને અભ્યંતર ગુણો ઘણાં હોય. તેનો વિસ્તાર ઘણો

૧૨૭

અતાવેલ છે. તે ગુણો હોય તે પ્રાયશ્ચિત આપે. પ્રાયશ્ચિત કેને, કેમ, કેટલો, ક્યારે, કેવી રીતે આપવું તેનો જ્ઞાતા હોય. પણ તે શિવાયના પ્રાયશ્ચિત આપે તો ગુણરહિત થાય. મિથ્યાત્વનો ઉદ્ધય થાય. સંસારમાં અનંતકાલ દુઃખો ભોગવે. પોતે દુખે, બીજાને દુખાવે, માટે પ્રાયશ્ચિત દેવામાં ઉદ્યમી થવું નહીં. પુસ્તકમાં લખેલ હોય તે પ્રમાણે આપી દે પણ લેનારની સ્થિતિ, શક્તિ, સ્વભાવ ને સંયોગો જાણ્યા વિના આપે તો તે વિશધિક થાય. જિનેશ્વર દેવની આજ્ઞાનો ખંડન કરનાર થઈ અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે.

પ્રાયશ્ચિત લેનાર ને આપનારના ચાર ભાંગો છે. ૧. લેનાર અને આપનાર બંને જ્ઞાતા તે ઉત્કૃષ્ટ ભાંગો. ૨. આપનાર જ્ઞાતા, લેનાર અજ્ઞાત તે મધ્યમ ભાંગો. ૩. લેનાર જ્ઞાતા અને આપનાર અજ્ઞાત તે જઘન્ય ભાંગો. ૪. લેનાર અને આપનાર બંને અજ્ઞાત તે કનિષ્ઠ ભાંગો. ૩. લેનાર ને આપનાર બંને જ્ઞાતા, આપનાર અજ્ઞાત તે જઘન્ય ભાંગો. ૪. લેનાર આપનાર બંને અજ્ઞાત તે કનિષ્ઠ ભાંગો. ચોથો ભાંગો અયોગ્ય છે. બંને દુખે. ઉત્કૃષ્ટ ભાંગો વડે પ્રાયશ્ચિત લેવું તે બરાબર છે. તેનો સંયોગ ન હોય તો બીજા ભાંગો પણ ઠીક છે. પછી ત્રીજા ભાંગો ઉપયોગમાં આવે. પણ ચોથો નહિ. કંઈ સંયોગ ન હોય તો જંગલમાં જઈ મોટે શબ્દે કહી દેવું અથવા અરિહંત, સિદ્ધ ભગવાન અને આત્માની સાક્ષિયે આરાધના કરી લેવી.

સૂર્યના પ્રકાશનું ચોવીસે કલાકનું પ્રકાશ અને છ માસની દિવસ રાત્રિ.—

૧૨૮

ભરત ક્ષેત્રમાં સર્વત્ર એક સરખા રાત્રિ દિવસ નથી. તેમજ એક સાથે સૂર્યોદય કે સૂર્યાસ્ત નથી જ. શાસ્ત્રીય વર્ણન પ્રમાણે મોટામાં મોટો દિવસ ૧૮ મુહૂર્તનું ને ૧૨ મુહૂર્તની રાત્રિ. મોટામાં મોટી રાત્રિ પણ ૧૮ મુહૂર્તની ને તે વખતે ફક્ત ૧૨ મુહૂર્તના નાનામાં નાના દિવસનું વર્ણન છે. તેમજ ભરત ક્ષેત્રના દિવસ વખતે મહાવિદેહમાં રાત્રિનું વર્ણન કરેલ છે. તે માત્ર મધ્યમ ખંડના લગભગ મધ્ય વિભાગ (ઉત્તરથી દક્ષિણ દિશાની અપેક્ષાએ મધ્ય ભાગ) જે અયોધ્યાની પૂર્વ તથા પશ્ચિમ તરફ સમશ્રેણિયે આવેલો છે, તે વિસ્તારને અનૂરૂપ લાગે છે. ન્યારે સમગ્ર ભરતક્ષેત્રના રાત્રિ દિવસના સમયની પરિસ્થિતિ જુદી જુદી જણાઈ આવે છે. દક્ષિણ ભરતના જ ઉત્તર વિભાગનો દિવસકાલ ખડું જ નાનો અને દક્ષિણ વિભાગનો દિવસકાલ ઘણો મોટો જણાઈ આવે છે. વૈતાલ્યની તળેટીમાંના કેટલાક ભાગમાં તો મોટામાં મોટો દિવસ પણ બે કલાકથી વધુ ના હોઈ શકે. ન્યારે દક્ષિણ વિભાગમાં લવણ સમુદ્રની જગતિ પાસેનો કેટલોક વિસ્તાર ૨૪ શે કલાકનું પ્રકાશ ક્ષેત્ર ઉપરોક્ત પ્રયોગ કરતાં જણાઈ આવે છે.

જીવ આહારક અને આહારક મિશ્ર કેમ કરે ? ઉ. ન્યારે પૂર્વ-ધર સંદેહ પૂછવા નિમિત્તે આહારક શરીર જ્યાં મોકલ્યું હોય ત્યાં જાની ન હોય ત્યારે ત્યાંથી વલી આહારક કરે. તે કરતી વેલાએ પૂર્વ આહારક સંઘાતે મિશ્ર હોય. તે માટે આહારક મિશ્ર કહેવાય. ભગવતી સૂત્ર શતક ૫ મું ઉ. ૪ થો-દેવતાઓને નોસંયતિ કહેવા પણ અસંયતિ નહીં, કઠોર વચન છે માટે. અનુત્તરવાસી દેવો ત્યાં રહ્યા થકાંજ કેવલી જે ઉત્તર આપે તે

૧૨૯

અવધિજ્ઞાનથી જાણી શકે છે, તેનું કારણ? ઉ. તે દેવોનું અવધિ જ્ઞાન સંલિન્ન લોકનાડી વિષયનું છે. જે લોકનાડી આહુક હોય તે મનોદ્રવ્ય વર્ગણા આહુક હોય. લોકસંખ્યભાગ વિષય અવધિજ્ઞાન અને મનોદ્રવ્ય આહુકપણા હોય તો સંલિન્ન લોકનાડીવાલા જાણી દેખી શકે છે. સમ્યક્દષ્ટિ દેવો એથા ગુણુસ્થાને વર્તે છે. અને અનુત્તરવાસી અનુલ્લેખેદી ઉપશાંત મોહવાલા ૧૧ માં ગુણુસ્થાનના જેવા ભાવમાં વર્તે છે. ઉપશાંત મોહી હોવાથી, તથા અલ્પ વિકારી હોવાથી એમને અવેદી કહ્યા છે. દેવતાને ન્યારે આયુષ્યનાં ૬ મહીના બાકી હોય ત્યારે નીચેના ચિન્હો થાય છે.

❖લોક-માલ્યમ્લાનિ, કલ્પવૃક્ષ પ્રકંપઃ, શ્રીહિનાશો, વાસસાંચો-પરાગઃ, દૈન્ય, તંદ્રા, કામરાગાંગભંગો, દષ્ટૈ બ્રંશો વેપથુ શ્વારતિશ્ચ. ૧। કર્ધ ગતિમાંથી આવ્યો છે તેની ઓળખાણુ-પાપી રુપવર્જિતઃ પરૂષવાક્ષ યોનાટકાદાગત સ્તિર્યગ્યોનિ સમાગતશ્ચ કપટો નિત્યં બુભુક્ષાતુરઃ માની જ્ઞાન વિવેક બુદ્ધિ કલિતો યોમત્યં લોકાગતો, યસ્તુ સ્વર્ગ પરિચ્યુતઃ સસુભગ પ્રાણઃ કવિઃ શ્રીચુતઃ૨।

એથો કુર્મચંથ હિંદિ ભાષાંતર પૃ. ૫૨ પૂર્વસેવા આદિ શાબ્દોકી વ્યાખ્યા.-૧-ગુરુદેવ આદિ પૂજ્ય વર્ગકા પૂજન, સદ્ભા-આર, તપ; ઔર મુક્તિકે પ્રતિ અદ્વેષ યહ પૂર્વસેવા કહલાતા હૈ. ૨-ઉચિત પ્રવૃત્તિરૂપ આજુમત, મહામત યુક્ત હેકર મૈત્રિઆદિ ભાવના પૂર્વક જે શાસ્ત્રાનુસાર તત્વ-ચિંતવન કરના, યહ અધ્યાત્મ હૈ. ૩-અધ્યાત્મકા બુધ્ધિસંગત અધિકાધિક અભ્યાસકી ભાવના. ૪-અન્ય વિષયકે સંસારસે રહિત જે કિસી એક વિષયકા ધારવાહી

૯

૧૩૦

પ્રશસ્ત સૂક્ષ્મબોધહો વહુ ધ્યાન હૈ. ૫-અવિશ્વાસે કલ્પિત જો ઈષ્ટ, અનિષ્ટ વસ્તુએ હૈ, ઉનમેં વિવેકપૂર્વક તત્વબુધ્ધિ કરના અર્થાત્ ઈષ્ટત્વ અનિષ્ટકી ભાવના છોડકર ઉપેક્ષા ધારણ કરના, યહ ક્ષમતા હૈ. ૬-મન ઔર શરીરકે સંયોગસે ઉત્પન્ન હોનેવાલી વિકલ્પરૂપ તથા ચેષ્ટારૂપ વૃત્તિઓંકા નિર્મૂલ નાશ કરના વૃત્તિસંક્ષેપ હૈ. વૃત્તિસંક્ષેપ ત્રંથીભેદસે શુરૂ હોકર ચૌદવેં ગુણ સ્થાનકમેં સમાપ્ત હોતા હૈ. કર્મસંયોગકી યોગતાકા સંક્ષય હાસ ઉસીકે વૃત્તિસંક્ષય કહા હૈ. અષ્ટમ ગુણ સ્થાનકમેં ક્ષપકત્રેણિ પ્રારંભ કરે વો સમયે વૃત્તિસંક્ષેપ પ્રારંભ હોતા હૈ. વો ચૌદહવા ગુણસ્થાનકે સેલેસીકરણ કરે તબ તક વૃત્તિસંક્ષેપ હોતા હૈ.

કેટલાક અજ્ઞાત માણસોનું માનવું છે કે-હમણા આખા હિંદમાં ૪૫ કોડની વસ્તિ છે તો પણ સમાપ્તિ નથી. તો ફક્ત ૧૨ યોજન લાંબી અને ૮ યોજન પહોળી એવી દ્વારિકામાં ૫૬ કોડ બહવો કેમ સમાય ? આવી રીતે પોતાની બુદ્ધિનો વિશેષ ઉપયોગ કે ગણતરી કીધા શિવાય સત્ય વાતને પોતાની ટુંકી બુદ્ધિથી ખોટું માની લે છે. પણ જો ગણતરી કરે, લાંબો વિચાર કરે, તો જરા પણ શંકા ન થાય. ઉત્તર હિંદમાં વસ્તી કેટલી છે ? અને જમીન કેટલી ખાલી પડી છે. તેમાં પાણીનો કેટલો ફેલાવો સમુદ્ર પ્રમુખનો થયો છે, ડુંગરા કેટલી જમીન ઉપર છે. સમુદ્રમાં પહેલા કરતાં હમણાં કેટલી જમીન ઢબાઈ ગઈ ? જંગલોમાં કેટલી જમીન છે ? કેટલા મોટા શહેરો પણ સમુદ્રમાં ઢટાઈ ગયા છે. તે વખતમાં ઘરો ૭-૧૪-૨૧ માળના હતા. તે જો જ્યાલમાં હોય તો ખોટી શંકા ન થાય. આજે પણ અમેરિકામાં ૧૦૦ મજલાનો આલિશાન મકાન છે. જેમાં હજારો માણસો રહે છે. મોટી ઓફીસો, સીનેધર,

૧૩૧

રમત માટેની જગ્યા પણ છે. છતાં પણ ઘણી જગ્યા ખાલી છે. આવી રીતે જો વિચાર કરાય તો દ્વારિકામાં ૫૬, કોડ નહિ પણ ૫૬ અબજથી પણ ઘણા વધારે માણસો રહિ શકે. તો પણ પુષ્કળ જમીન વધી પડે. તે નીચેના હિસાબ (ગણીત)થી જાણી શકાશે. સમજી શકાશે. તેમ કુલ કોડી માટે પણ સમજ્યા વિના પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જુદા જુદા અર્થ કરીને શંકાશીલ બને છે. પણ કુલ કોડીનો સત્ય અર્થ શું થાય છે (તે આગલ બતાવેલ છે) તે જાણવાની તસ્દી લીધા સિવાય કોડી એટલે ૨૦ની સંખ્યા કે ૧૦૮ની સંખ્યા વિગેરે જુદી જુદી સંખ્યા કલ્પી લે છે. શાસ્ત્રીય વચનો આમ જો સમજવા સહેલા હોય તો બધા જ સમજી લે, તો શાસ્ત્રો ગહન જ ન કહેવાય. અને વિશેષ અનુભવ કે અનુભવીની કે ગુરૂની જરૂર જ ન રહેત. પણ પોતાની મેળે ગહન શાસ્ત્રો વાંચી બીન અનુભવથી પોતાની અલ્પ મતિથી કલ્પના કરી એસે તે પોતાની અજ્ઞાનતા જ કહેવાય.

દ્વારિકામાં ૫૬ કોડ કેમ સમાય તેનું ગણીત:-

દરેક માણસ એક ધનુષ્ય જ ઉંચો હોય છે.
હાથી રથ ઊંટ ને બે ધનુષ્ય હોય

૪૨ ૪૨ ૪૨ હજાર

ઘોડાને એક ધનુષ્ય

૫૬૦૦૦૦૦૦૦ માણસો

૮૪૦૦૦ હાથી

૮૪૦૦૦ રથ

૮૪૦૦૦ ઊંટ

૪૨૦૦૦ ઘોડા

૫૬૦૨૬૪૦૦૦ ધનુષ્ય જગ્યા જોઈએ

૧૩૨

૧૨ યોજન લાંબી ૬ યોજન પહોળી. ૧૨

૬

૧૦૮

× ૪ ગાઉ

૪૩૨ ચોરસ ગાઉ થયા

૨૦૦૦ ધનુષ્ય

૮૬૪૦૦૦ પૂર્વપશ્ચિમ ધનુષ્ય

૮૬૪૦૦૦ ઉત્તર દક્ષિણ

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦×

૦૦૦૦૦૦૦×

૩૪૫૬૦૦૦×

૫૧૮૪૦૦૦×

૬૬૧૨૦૦૦×

૭૪૬૪૬૬૦૦૦૦૦ ચોરસ ધનુષ્ય થયા

૫૬૦૨૬૪૦૦૦

૭૪૫૬૩૫૭૭૬૦૦૦ આટલા ચોરસ

ધનુ. વધ્યા, આટલામાં બીજા કેટલા મનુષ્યો સમાય? ત્રણ પ્રકારના અંગુલો. ૧ ઉત્સેધાંગુલ, ૨ પ્રમાણાંગુલ ૩. આત્માંગુલ. પ્રમાણાંગુલનું માપ શાસ્ત્રોમાં ત્રણ પ્રકારનું બતાવેલ છે, ૧. સૂચિપ્રમાણાંગુલ, તે ઉત્સેધાંગુલથી ૪૦૦ ઘણું મોટું ૨ વિષ્કંભ પ્રમાણાંગુલ

૧૩૩

૨૥ ઘણું મોટું, ૩ કોટરફલ પ્રમાણાંગુલ ૪૦૦×૨૥ = ૧૦૦૦ ઘણું મોટું ઉત્સેધાંગુલથી થાય. જૈનશાસ્ત્રોમાં આ ત્રણ માપમાંથી શાસ્ત્રવતા પદાર્થો માપવા માટે કયું માપ લેવું, તે બાબતમાં ત્રણ મતાંતર છે. કેટલાક ૪૦૦ ઘણા માપથી માપવાનું જણાવે છે. બીજા અઢીઘણા માપથી કહે છે. ત્રીજા ૧૦૦૦, ઘણાં માપથી કહે છે. આ ત્રણમાંથી ૪૦૦ ઘણાં માપથી માપવું એ યુક્ત-બરાબર છે.

શ્રીમહાનિશીથ સૂત્રમાં લખેલ છે કે કલંકી નામનો રાજા શ્રીપ્રલઅણુગારનાં વખતમાં થશે. શ્રીયુગપ્રધાન યંત્રમાં લખેલ છે કે શ્રી પ્રલઅણુગાર આઠમા ઉદયમાં પહેલા યુગપ્રધાન થશે. હમણા ત્રીજો ઉદય ચાલે છે. પાંચમા આરાની સ્બજાયમાં જે ઓગણીસો ચૌદેતેરની વાત ખોટી છે.

શ્રી આદિનાથ ભગવાને વરસી તપનું પારણું સેલડી રસના એક જ ઘડાથી કરેલ છે પણ ૧૦૮ ઘડા નહીં એમ આવશ્યક સૂત્રની ટીકામાં કહેલ છે તે બરાબર છે. હમણા જે ૧૦૮ કહે છે અને તે પ્રમાણે પારણું કરનારને ૧૦૮ કળશ રસ પીવડાવે છે તે મિથ્યાત્વ છે. કારણ જેમ હમણા માણસોની અવગાહના નાની છે તો ઘડા પણ નાના છે, છતાં ૧૦૮ ઘડામાંથી એક ઘડો પણ પીવાતો નથી. તેમ આદિનાથ ભગવાનની અવગાહના મોટી હતી તેમ તે વખતના ઘડા પણ તે પ્રમાણે મોટા હતા એટલે આખો ઘડો પીવાય જ નહિ. તો ૧૦૮ કેમ, પી શકાય ? હમણાં જે ૧૦૮ કહે છે તે કલ્પના છે. સત્ય નથી.

ઢોરાસરોમાં માણીલદ્ર, ઘંટાકરણ અને બીજા દેવદેવીઓની પૂજા કરી આરતી ઉતારે છે તે શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે. આરતી શ્રીતિર્થંકરની

૧૩૪

જ થાય. બીજા ગમે તે દેવદેવી હોય તેની ન જ થાય. મસ્તકે તિલક થાય. જે શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ થાય છે તે મિથ્યાત્વ છે.

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાને લાકડામાં બળતાં એક જ નાગને બચાવેલ છે. પણ નાગ અને નાગણીને નથી બચાવેલ. એક જ નાગ હતો. શ્રી નવકારની સન્મુખમાં બે કહેલ છે અને તે ધરણેન્દ્ર ને પદમાવતી થયા છે એમ કહેલ છે તે ખોટું છે. શ્રી પદમાવતીદેવી શ્રીધરણેન્દ્રથી આગલ પેદા થયેલ છે.

શ્રી પાર્શ્વનાથની ધાતુની પ્રતિમામાં પોતાની દોઢડડાપણની કલ્પનાથી કેટલી વિકૃતિ કરી નાખી છે તે તદ્દન ખોટી છે. શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ કરવાથી વિરાધિક થવાય છે તેની ગતાગમ નથી.

નવગ્રહ જેષ્ટિકા દુહા

૧ ૨ ૩ ૪ ૫
આક્રપલાસ સુખર અને, જામલિ ખીપર બાણ;

૬ ૭ ૮ ૯
ગુલ્લ શમિ દુર્વાસુકરા, ગ્રહ જેષ્ટિકા વખાણ ૧

૧ ૨ ૩ ૪

નવગ્રહની ઔષધી—લજ્જાળુ ને કુષ્ઠવલી, બહેડા કાંગણી માલ;

૫ ૬ ૭
મોથ અને સરસવ કહું, વળી હલિદ્રા માલ.....૧

૮ ૯

સરપંખો લોધર સહિત, નવ ગ્રહ ઔષધિ જોય;
જળમાં ઉકાળી નહાય તો, નવગ્રહ બાધા નવ હોય.

૨

૧૩૫

નવગ્રહરૂપ નવરત્નો (કુંડલીઓ)

માષ્ટિકભાનુરૂપ, શશી મુક્તાક્ષી બાણો, વિદુમ મંગળરૂપ,
બુધપત્તાજ વખાણો, પુખરાજને ગુરુ, શુક્રવજ્રશની લીલમ કહીયે,
ગોમેદરૂપ રાહુ, કેતુવૈકુર્યસુલહીયે, નવગ્રહસ્વામી નવરત્નથી, સુધડ

૧

૧

શ્રુંગાર શ્રુંગારતા; પહેરી કરમાં જનઘનવવટાં (ઘરેણાં) નવગ્રહ દોષ
નિવારતા. ૧૥

રોગાવલીચક અથવા વ્યાધિ અને નક્ષત્રો તથા રાશિઓનો સંબંધ

૧ જે દિવસે અશ્વિની નક્ષત્રને રવિ, સોમ ને શુક્રવાર હોય
તે દિવસે બીમારી થાય તો ૨૧ દિવસ તકલીફ રહે, પછી આરામ
થાય. ૨-ભરણી નક્ષત્રમાં બીમારી થાય તો મરણાંતકાંટ હોય.
૩. કૃતિકા નક્ષત્રને ગુરુવારે થાય તો ૮ દિવસ રહે. ૪. રોહિણી-
માં થાય તો ૭ દિવસ પછી આરામ. ૫. મૃગશિર સાથે કોઈપણ
વાર હોય ને બી. થાય તો ૧ મહીના પછી આરામ. ૬ આદ્રા
સાથે મંગલ કે શુક્ર હોય ને બી. થાય તો મરણાંત કષ્ટ હોય.
૭. પુનર્વસુને રવિ, બુધ કે શનિવારના બી. ૨૫ દિવસ પછી
આરામ. ૮. પુષ્યને સોમવારે બી. ૧૩ દિવસ પછી આરામ ૯.
અશ્લેષાને સોમ કે શુક્રવારે બી. થાય તો મરણાંતકાંટ થાય. ૧૦
મઘાને રવિ, બુધ, કે શનીવારે થાય તો ૧૯ દિવસ પછી આરામ.
૧૧. પૂ. ફા. ને સોમ કે ગુરુવારે બી. થાય તો ૧૧ દી. પછી.
સોમ કે ગુરુવારે બી. થાય તો ૧૧ દી. પછી આરામ. ૧૨. ઉ. ફા.
સોમ કે શુક્રે થાય તો ૨૫ દી. પછી આરામ. ૧૩ હસ્તને રવિ,
બુધ કે શનિના બી. થાય તો, ૧૫ દી. પછી આરામ. ૧૪

૧૩૬

ચિત્રાને સોમ કે ગુરૂના બી. ૧૫ દી. સ્વાતિને રવિ, બુધ કે શનિના બી. ૧૦ દી. ૧૬ વિશાખાને રવિ મંગલ કે શનિના બી. મરણાંત કષ્ટ. ૧૭ અનુરાધાને બુધના બી. ૪ દી. ૧૮ જ્યેષ્ઠા ગુરૂ બી. ૨૦ દી. ૧૯ મૂળને રવિ; મંગલ કે શનિના બી. મરણાંત કષ્ટ ૨૦ પૂષા. સોમ કે બુધ બી. ૫ દી. ૨૧ ઉ. પા. ગુરૂ બી. ૩ દી. ૨૨ શ્રવણ-રવિ મંગલ કે શનિ. બી. ૨૫ દિ, ૨૩ ધનિષ્ઠા કોઈપણ વારે બી. ૨૫ દી. ૨૪ શતભિષાને ગુરૂ, શુક્ર કે શનિ. બી. ૧૦૦ દી. ૨૫-પૂ. ભા, રવિ મંગલ કે શનિ બી. મરણાંત કષ્ટ. ૨૬. ઉ. ભા. સોમ બુધ ૮ દી. ૨૭-રેવતી ગુરૂ કે શુક્ર બી. ૧૦૦ દી. પછી આરામ.

એવી રીતે એ નક્ષત્રને તે જ વાર હોય તો તેટલા દીવસ કષ્ટ ભોગવવું પડે પછી આરામ થઈ જાય પણ તે સાધારણ હોય તો. મરણ વખતની બીમારી માટે નહીં, નક્ષત્ર તે જ હોય પણ વાર ના હોય તો બીમારી કમજોર છે એમ સમજવું.

જન્મરાશિમાં બિમારીનો વિચાર

૧. જેની જન્મ રાશિ મેષ હોય તેને અથવા ત્રણે પૂર્વામાં બી. તો મરણાંતક હોય. ૨-વૃષભ રાશિવાલાને હસ્ત નક્ષત્રમાં બી. તો સખત તકલીફ હોય. ૩. મિથુન રાશિવાલાને સ્વાતી નક્ષત્રમાં ૪. કર્કવાલાને અનુરાધામાં ૫. સિંહવાલાને પૂ. પા. માં ૬. કન્યાવાલાને શ્રવણમાં ૭ તુલાને શતભિષામાં ૮. વૃશ્ચિકને રેવતીમાં ૯. ધનને ભરણીમાં ૧૦ મકરને રોહિણીમાં ૧૧ કુંભને આદ્રામાં ૧૨ મીનને અશ્લેષામાં બી. હોય તો બહુ તકલીફ થશે.

અશુભ નક્ષત્રો—રવિમઘા, સોમે વિશાખા, મંગલે ભરણી બુધે આદ્રા, ગુરૂ મૂળ, શુક્ર કૃતિકા, શનિ હસ્ત.

અસાધ્ય નક્ષત્રો—મઘા, ભરણી, હસ્ત ને મૂળ એ નક્ષત્રોમાં, વ્યાધિ થાય તો મરણ થાય.

કષ્ટસાધ્ય નક્ષત્રો—ત્રણે પૂર્વા, સ્વાતી, ચિત્રા, ત્રણે ઉ. આદ્રા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, મૂળ, વિશાખા, કૃતિકા અશ્લેષા, અનુરાધા, જેષ્ઠા એ નક્ષત્રો રોગીને કષ્ટ આપનાર છે. કષ્ટો સાધ્ય થાય. ઘણા દીવસે સમાવી શકાય.

સાધ્ય નક્ષત્રો—અશ્વિની, રોહિણી, પુન્ય, મૃગશિર જેષ્ઠા, પુનર્વસુ એમાં વ્યાધિ થાય તો મટી જાય. સાધ્ય છે.

નક્ષત્રોના પીડાની અવધિ—સામાન્ય રીતે અશ્વિનીમાં રોગ થયો હોય તો એક રાત્રિ પીડા કરીને મટે. ભરણીમાં મૃત્યુ કરે. કૃતિકામાં ૯ રાત્રે મટે. રોહિણીમાં ૩ દી. મટે. મૃગશિરમાં

૧૩૮

એક મહિને મટે. આદ્રામાં મૃત્યુ. પુનર્વસુ ને પુષ્યમાં ૭ દી. મટે. અશ્લેષામાં ૯ દી. મઘામાં મૃત્યુ. પૂ. ફા. ત્રણ માસે મટે. ઉ. ફા. ૧૫ દી મટે. ત્રણે પુર્વાના પ્રથમ ત્રણ પાયા સારા પણ ચોથામાં મૃત્યુ. હસ્તમાં જલદી મટે. ચિત્રામાં ૧૫ દી. સ્વાતીમાં ૧૬ રાત્ર. વિશાખામાં ૨૦ રાત્ર. અનુરાધામાં ૧૫ દી. જ્યેષ્ઠામાં ૧૦ દી. મૂળમાં મૃત્યુ. પુ. ષા. ૧૫ દી. ઉ. ષા. ૨૦ દી. શ્રવણ બે માસ. ધનિષ્ઠા બે માસ. શતભિષા ૨૦ દી. પૂ. ભા. ૯ દી. ઉ. ભા. ૧૫ દી. રેવતી દી. મટે.

નક્ષત્રોના તૃતીયાંશની પીડાની અવધિ—કૃતિકા નક્ષત્રમાં તીવ્ર જ્વર ને પિત્તની વ્યાધિ થાય છે. કૃતિકાના ત્રણ ભાગ કરી તેના પહેલા બીજા ભાગમાં વ્યાધિ થાય તો ૧૦ દી. મટે. ત્રીજા ભાગમાં ૫ દી. મટે. રોહિણીના પહેલા ભાગ (અંશ) માં ૯ રાત્રે મટે. બીજામાં ૧૮ દી. ત્રીજામાં ૧૦ દી. મટે- મૃગશિરના પહેલા અંશમાં ૭ દી. બીજામાં ૧૨ દી. ત્રીજામાં એક માસ પછી રોગી મરે. આદ્રા પહેલામાં ૧૫ દી. બીજામાં ૧૨ દી. ત્રીજામાં મરણ. પુનર્વસુ પહેલામાં દોઢ માસ, બીજામાં ૭ દી. ત્રીજામાં ૨૫ દી. પુષ્ય પહેલામાં ૭ દી. બીજામાં ૨૦ દી. ત્રીજામાં ૨૧ દી. મટે. અશ્લેષા-પહેલામાં ત્રણ માસ, બીજા ત્રીજામાં મૃત્યુ. મઘા પહેલામાં ૭ દી. બીજામાં ૨૭ ત્રીજામાં ૨૦ દી. મટે.

પૂ. ફા. પહેલામાં પાંચ રાત્રિ, બીજામાં ૧૨ દી. ત્રીજામાં એક માસ પછી મટે. ઉ. ફા. પહેલામાં ૧૪ દી. બીજામાં ૭ દી. ત્રીજામાં ૯ દી. હસ્ત-પહેલામાં ૭ રાત્રિ, બીજામાં ૪ દી. ત્રીજામાં ૫ દી. પછી મટે. ચિત્રા-પહેલામાં મૃત્યુ. બીજામાં ભયંકર થાય ને ૩ મહીને

૧૩૯.

મૃત્યુ. ત્રીજામાં ૧૩ હી મટે. સ્વાતી-પહેલામાં ૧૭ હી. બીજામાં ૨૧ હી. ત્રીજામાં મૃત્યુ. વિશાખા પહેલામાં ૪૮ હી. બીજામાં ૧૨ હી. ત્રીજામાં ૧૨ હી. અનુરાધા-પહેલામાં ૭ હી. બીજામાં ૧૫ હી. ત્રીજામાં ૬૪ હી. મટે. જ્યેષ્ઠા-પહેલામાં ૪૫ હી. બીજા ત્રીજામાં ૧૬ હી. મૂળ-ત્રીજામાં ૧૫ હી. મટે. પુ. પા. પહેલામાં ત્રણ માસ બીજામાં ૧૬ હી. ત્રીજામાં અતિસારથી મરે. ઉ. પા. પહેલામાં ૧૫ હી. બીજામાં ૧૨ હી. ત્રીજામાં ૨૦ હી. શ્રવણ-પહેલામાં ૭ હી. બીજામાં ૨૦ હી. ત્રીજામાં ૧૬ હી. ધનિષ્ઠા-પહેલામાં ૨૦ હી; બીજામાં બે માસ. ત્રીજામાં એક માસ. પુ. ભા. પહેલામાં દારૂણ રોગ દોઢ માસ, બીજામાં છ માસ. ત્રીજામાં ૧૬ હી. મટે. ઉ. ભા.-પહેલામાં ૧૫ હી. બીજામાં એક માસ, ત્રીજામાં ૨૮ હી. રેવતી-પહેલામાં ૮ હી. બીજાત્રીજામાં ૧૬ હી. અશ્વિની-પહેલામાં ૧૦ હી. બીજામાં ૧૭ હી. ત્રીજામાં એક માસ. ભરણી-પહેલામાં ૭ હી. બીજામાં મૃત્યુ. ત્રીજામાં ત્રણ માસ પછી મરે.

યોગોમાં બીમારીનો વિચાર

યમઘંટયોગ-રવિવારે મઘા સોમવારે વિશાખા, મંગળે આદ્રા, બુધે મૂળ, ગુરૂ કૃતિકા, શુક્રે રોહિણી, શનિ હસ્ત એ યોગોમાં જેને રોગનો આરંભ થયો હોય તે જીવે નહિ. કદાપિ પુણ્યબળથી જીવે તોપણ ભયંકર યમની દાઢ વચ્ચે રહેલો સુખી તો ન જ થાય. અથવા ઘણા દહાડા દુઃખ ભોગવીને મરે જ.

અમૃત યોગ— રવિહસ્ત, સોમેમૃગશિર, મંગળે અશ્વિની, બુધેઅનુરાધા, ગુરૂપુષ્ય, શુક્રેરેવતી, શનીરોહિણી એ યોગમાં બ્યાધિનો આરંભ થયો હોય તો આરામ થાય છે.

૧૪૦

મૃત્યુ યોગ— રવિઅનુરાધા, સોમેઉત્તરા, મંગળે શતભિખા, બુધેઅશ્વની, ગુરુમૃગશિર, શુક અશ્લેષા, શનિહસ્ત એ રોગોમાં વ્યાધિનો આરંભ થયો હોય તો તેને આરામ થતો નથી. તે મરે જ,

કૂર યોગ— શૂળયોગ, વજ્ર, અતિકાંડ, વ્યાઘાત, વ્યતિપાત, નિષ્કુલ, એમાંના કોઈપણ યોગ સાથે જેનો દેવતા કૂર હોય એવું કોઈપણ નક્ષત્ર યુક્ત થાય તે વખતે વ્યાધિનો આરંભ થાય તે અસાધ્ય બને છે. કૂર વારમાં મટે છે.

શુભયોગો— સિદ્ધિયોગ, શુકલયોગ, પ્રીતિ, આયુષ્યમાન, ધતિ, વૃદ્ધિ, હર્ષ એ સર્વ સૌમ્ય કર્મવાળાને સુસાધ્ય છે. ધયેલો રોગ મટે છે.

શ્રી નવગ્રહપૂજન ને મંત્રજાપ વિધિ

સૂર્યપૂજા— પદ્મપ્રભ જિનેન્દ્રસ્ય, નામોઽચ્ચારેણ ભાસ્કરં,
શાન્તિં તુષ્ટિં ચ, રક્ષાંકુરંજ્યશ્રિયમ્.

મંત્રાક્ષરજાપવિધિ— ૐ રત્નાકર, સૂર્યાય, સહસ્રકિરણાય
નમો નમઃ સ્વાહાઃ માળા પરવાણાની. મંત્રો ૭ હજાર

ચંદ્રપૂજા— ચંદ્રપ્રભજિનેન્દ્રસ્ય, નામ્ના તારાગણાધિપ; પ્રસ-
ન્નોભરશાંતિ ચ, રક્ષાંકુરંજ્યશ્રિયમ્.

મંત્રાક્ષર જાપવિધિ— ઓમ્ રોહિણી પતયે ચંદ્રાય ઓમ્
હ્રીં હ્રીં દ્રીં ચંદ્રાય નમઃ સ્વાહાઃ માળા રક્ષાટિકની મંત્રો ૧૧ હજાર.

મંગળ— સર્વદા વાસુપુજ્યસ્ય, નામ્ના શાંતિંજ્યશ્રિયં;
રક્ષાંકુરંજ્યસૂનો; અશુભોડપિશુભોભવ.

મંત્રાક્ષર— ૐ નમો ભૂમિપુત્રાય ભૂ. ભૂકુટિલ નેત્રાય, વક્ર
વદનાય, દ્રઃ સઃ મંગલાય સ્વાહાઃ માળા રાતા પરવાણા, મંત્રો ૧૦
હજાર.

બુધપૂજા— વિમલાનન્તધર્માય; શાંતિકુંથુર્નમિસ્તથા

મહાવીરશ્વતન્નામ્ના, શુભોભવ સદાબુદ્ધઃ

મંત્ર—ઓમ્ નમો બુધાય, શશિપુત્રાય, શ્રીં શ્રીં શ્રઃ

દ્રઃ સ્વાહાઃ માળા—નીલમણિની

મંત્રો ૪ હજાર

ગુરૂપૂજા— રૂપભાજિત સુપાર્થા, શ્રાલિનંદનશીતલૈઃ

સુમતિઃ સંભવસ્વામી, શ્રેયાંસશ્વજિનોત્તમાઃ

૧

એતત્તીર્થકૃતાંનામ્ના, પુજ્યા ય શુભોભવ;

શાંતિંતુષ્ટિંચપુષ્ટિંચ, કુરૂદેવગણાર્ચિત

૨

૧૪૨

મંત્ર-ઓમ્ બૃહસ્પતયે સૂર્યુજ્યાય ગં, ગ્રીં ચૂં નમઃ

સ્વાહાઃ માળા સુવર્ણની મંત્રો ૧૬ હજાર
શુક્રપુન્ન-ઓમ્ પુષ્પદંતજિનેન્દ્રસ્ય, નામ્નાદૈત્યગણાર્ચિતઃ
પ્રસન્નોભવશાંતિં ચ, રક્ષાંકુરં જ્યશ્રિયમ્

મંત્ર-ઓમ્ ચઃ અમૃતાય અમૃતવર્ષણાય દૈત્ય ગુરવે નમઃ

સ્વાહાઃ માળા-સ્ફટિકની મંત્રો ૧૬ હજાર
શનીપુન્ન-શ્રી સુવ્રતજિનેન્દ્રસ્ય, નામ્ના સૂર્યાંગ સંભવઃ
પ્રસન્નોભવશાંતિં ચ, રક્ષાંકુરં જ્યશ્રિયમ્

મંત્ર-ઓમ્ શનૈશ્ચરાય, રવિપુત્રાય, ઔં કૌં હ્રીં કૌડાય નમઃ

સ્વાહાઃ માળા અકલબેરની મંત્રો ૨૩ હજાર
રાહુપુન્ન-શ્રીનેમિનાથતીર્થેશ, નામ્નાત્વસિંહિકાસુતઃ
પ્રસન્નોભવશાંતિં ચ, રક્ષાંકુરં જ્યશ્રિયમ્

મંત્ર-ઓમ્ હ્રીં કાં શ્રીં વ્રેઃ વ્રઃ વ્ર પિંગલ નેત્રાય,
કૃષ્ણ રૂપાય રાહવે નમઃ સ્વાહાઃ માળા-અકલબેરની

મંત્રો ૧૮ હજાર

કેતુ-રાહોસપ્તમરાશિસ્ય, કારણે દશ્યનેડમ્બરે,
શ્રીમદ્લીપાશ્વર્યેનામ્ના, કેતોશાંતિશ્રિયંકુરં.

મંત્ર-ઓમ્ કાં ક્રીં કૈ ટઃ ટઃ ટઃ છત્ર રૂપાય,

રાહુ તનવે કેતવે નમઃ સ્વાહાઃ માળા અકલબેરની.

મંત્રો ૧૭ હજાર

નવગ્રહમંડલવિધિ-ચોસાર નવખાનાનો મંડલ કરવું. ૫ઠ્ઠી
અતાવેલ રીત પ્રમાણે ગ્રહો માંડવા.

૧૪૩

બુધ	ગુરુ	ચંદ્ર
શુક્ર	સૂર્ય	મંગલ
કેતુ	શનિ	રાહુ

રિષ્ટગ્રહમાં કયા જિનેશ્વરની કેવી રીતે પુજા કરવી—

૧—રવિની પીડામાં રાતા કુલોથી શ્રીપદ્મપ્રભજિનની પુજા કરવી. એને ઓમ્ હ્રીં નમોસિદ્ધાણુંની માળાઓ ગણવી.

ચંદ્રની પીડામાં—ચંદ્રનને સેવંતિ પુષ્પોથી શ્રીચંદ્રપ્રભજિનની પુજા કરવી.

ઓમ્ હ્રીં નમો આયરિયાણુંની માળા ફેરવી.

મંગલની પીડામાં—કુંકુમ ને રાતાપુષ્પથી શ્રીવાસુપુજ્યની પુજા કરવી.

ઓમ્ હ્રીં નમો સિદ્ધાણુંની માળા ગણવી.

બુધ—દુધનો સ્નાન, નૈવેદ્ય ફલ ચડાવવું. શ્રીશાંતિનાથની પૂજા ઓમ્ હ્રીં નમો આયરિયાણુંની માળા

ગુરુ—ઢહીં ભોજન જંળીરાદિ ફલ ને ચંદ્રનનું વિલેપન. શ્રી આદિનાથની પૂજા.

ઓમ્ હ્રીં નમો આયરિયાણુંની માળા

શુક્ર—શ્વેત પુષ્પો ને ચંદ્રનથી શ્રીસુવિધિનાથની પૂજા.

ઐત્યે ઘૃતદાન કરવું.

૧૪૪

ઓમ્ હી નમો અરિહંતાણુંની માળા.

શનિ-નીલપુષ્પોથી શ્રીમુનિસુવ્રતની પૂજા, તૈલસ્નાન દાન કરવું

ઓમ્ હી નમો લોએ સંવસાહૂણુંની માળા

રાહુ-નીલ પુષ્પોથી શ્રીનેમિનાથની પુજા-ઓમ્ હી નમોલોએ
સંવસાહૂણું ૧૦૮ વાર જાપ અથવા ૧ માળા

કેતુ-દાડિમાદિ પુષ્પથી શ્રી પાર્શ્વનાથની પુજા....ઓમ્ હી
નમોલોએ સંવસાહૂણુંની ૧ માળા ફેરવવી.

સર્વગ્રહપીડામાં-શ્રીસૂર્યસોમાંગાર બુધ બૃહસ્પતિ, શુક્ર
શનૈશ્ચર રાહુ કેતવઃ સર્વે ગ્રહા મમ શાનુગ્રહાઃ ભવંતુ સ્વાહાઃ
ઓમ્ હીં અ. સિ. આ. ઉ. સાયનમઃ સ્વાહાઃએ મંત્રની એક માળા
ફેરવવાથી શાંતિ થાય છે. મંત્રો ૧૦ હજાર દરેક ગ્રહના જે મંત્રની
જે માળાઓ ફેરવવા કહેલ છે તે જ્યાં સુધી તે ગ્રહની પીડા
હાય તેટલો વખત દરરોજ ફેરવવી ને પુજા કરવી.

૧૪૫

અણાંહારી વસ્તુઓ

૧ અગર, ૨ અફીણ, ૩ નિંબપંચાંગ, ૪ આસન, ૫ તગર ગંઢોડા, ૬. એળીઓ (ઘણા દિન ન વાપરવો) ૭. હળદર, ૮. અંબર, ૯. પાનની જડ. ૧૦, અતિવિષ કળી. ૧૧. ગોમુત્ર, ૧૨. ઉપલેટ, ૧૩, જવખાર, ૧૪ કરીયાતું ૧૫ ગળો ૧૬ કસ્તુરી. ૧૭ ગુગળ ૧૮ કંકુ ૧૯ દાડમછાલ ૨૦. તમાકુ, ૨૧ ચિત્રમૂળક ૨૨ કાથો અથવા ખેરસાર ૨૩. ત્રિક્ષ્ણા. ૨૪. ફટકડી. ૨૫. કુવારના મૂળ ૨૬. બહેડાંની છાલ ૨૭. બુચકણ. ૨૮ ખીચો. ૨૯ હીરાખોલ ૩૦. રીંગણી ૩૧ હીમજ અને હરડે. ૩૨. સાણખાર ૩૩. સુખડ ૩૪. સુરોખાર ૩૫ અફીણ અને કેશરનો લેપ. ૩૬. લોખાન. ૩૭. દર્ભમૂળ. ૩૮. વખમો. ૩૯. રક્ષારાખ ૪૦. પુંવાડીયાના ખીજ. ૪૧. કસ્તુરી સાથે અંબર. ૪૨ કેરમૂળ. ૪૩ બાવળછાલ. ૪૪. ગોમુત્રત્રિક્ષ્ણા ગોળી ૪૫. ધમાસો ૪૬. મજીઠ ૪૭. અગર ચૂર્ણ ૪૮. અગરલેપ ૪૯. ટંકણખાર ૫૦ આકડાનો ક્ષાર. ફટકડીનો ભૂકો દબાવવો. પર સુખડ-લાકડીઓ ગંધક લેપ. ૫૩. નીમક-દંક ઉપર પાણી લગાવવું.

ઉપરની ઔષધિઓ કયા રોગ ઉપર કામ આવે તેનો નંબર

ઔષધિ	નંબર
------	------

પેશાબ બંધ કરે	૨
---------------	---

ક્ષિણતા નાશક	૮
--------------	---

કંપવાયુ ,,	૮
------------	---

અજીર્ણ ,,	૨૧
-----------	----

૧૪૬

દંત રોગ નાશક	૨૪
મુખ ગરમી ,,	૨૪
બરોળ	૨૫
ઉંઘ લાવે	૨
દમનાશક	૩૦
શ્વાસ ,,	૧૩
વાતરોગ નાશક	૧૩
આંચકી ,,	૧૬
લેદક	૧૮
મુખશોધક	૨૨ ૫૩
મશાનાશક	૧૩-૧૫ ૪૭, ૪૬,
રક્તદોષ નાશક	૩, ૧૧, ૨૨, ૪૬,
મસ્તક દુઃખ	૫-૨૭-૩૫
ઝાડા બંધ કરે	૨-૧૦-૪૦
આંખને હિતકારી	૨૩-૩૧
પરશેવો લાવે	૨, ૪, ૨૪, ૪૮.
સ્કૂર્તિદાયક	૪, ૮, ૧૬, ૨૩.
થંહ માટે	૧-૩-૨૨-૨૫-૩૩
કોઠનાશક	૩, ૭, ૧૧, ૧૫, ૧૮
પાચક	૧૧, ૧૬, ૨૧, ૩૦, ૩૮
ગોળોનાશક	૨૫
રક્તપીતનાશક	૨૮
મૂર્છા ,,	૪૭
સુતિકાદોષનાશક	૩૦

૧૪૭

પવન છૂટ કરે	૩૨
ગેસનાશક	૩૨
કેલેરા ,,	૪૧
આર્તવશુદ્ધિ કરે	૮
વધુ આતર્વા બંધ	૨૯
મગજને હિતકારી	૩૧
ધાતુ લોહી અટકાવે	૫૧
શૂળનાશક	૧૩, ૪૨, ૪૬
અતિસાર નાશક	૧૯-૨૧-૨૯
પ્રમેહ નાશક	૭-૧૫-૧૮
અસ્થિસંધાનક	૧૭
વાઈ નાશક	૨, ૨૦, ૪૭
ગોળો નાશક	૧૧, ૧૩, ૩૨
દાદર ,,	૩, ૭, ૪૦, ૫૨,
તૃષાનાશક	૭, ૧૨, ૧૪, ૨૭, ૪૫
વૃદ્ધત્વ નાશક	૧૫, ૧૬, ૧૭, ૨૩, ૩૧
ખાંશી ,,	૧૬, ૨૨, ૨૩ ૨૬, ૪૨. ૪૩
પિત્ત ,,	૩, ૬, ૧૪, ૧૫, ૧૮, ૨૩, ૨૫, ૩૩.
શક્તિદાયક	૪, ૮, ૧૫, ૧૬ ૧૭, ૨૩ ૩૭
મળશોષક	૬, ૧૧, ૧૩, ૧૮, ૨૩, ૨૫, ૪૪-૪૬-૫૩
વાયુનાશક	૪, ૫, ૬, ૧૧, ૧૨, ૧૩ ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૨૦, ૨૩,

૧૪૮

	૩૬, ૪૨, ૪૬	
કંઠે ,,	૭, ૯, ૧૧, ૧૩ થી ૧૬	
	૨૦, ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૮,	
	૩૦, ૩૨, ૪૬, ૫૦	
સોજે ,,	૭-૧૧	
પેટ દુઃખાવો નાશક	૩૮	
ખેભાન ,,	૮, ૪૭,	
ચળા	૧૧, ૩૬	
અરૂચી ,,	૭, ૧૪	
મુખરોગ ,,	૩૨	
ઢાહ નાશક	૧૪, ૧૫, ૪૫	
પ્રદર નાશક	૧૪ ૧૫, ૩૭	
કમળો ,,	૧૫-૧૮-૩૧	
ચર્મરોગ નાશક	૭, ૨૫, ૪૬	પૂર્ણ
ચાથ નોમ ને ચૌદશે, જો શનિવાર લહંત,		
એક જ કામે નિસર્યાં, સો સો કામલહંત		૧
શૂલ દિશા ડાખી ભલી, જોગણુ ભલી જો પુંઠ,		
જો ચંદ્રમા સન્મુખ હુવે, લાવે લંકા લૂંટ !		

પ્રશ્નક્રેળ — પ્રશ્ન કરનારના પ્રશ્નના અક્ષરોને ગણી તેમાં એક ઉમેરીને આવેલી સંખ્યાને ત્રણથી ભાગતાં એક શેષ રહે, તો સિધ્ધિ, જે રહે, તો નિષ્ફળ અને શૂન્ય રહે, તો અનિશ્ચિત ફળ બાણુવું.

વસ્તુ શોધવાનું યંત્ર

દક્ષિણે ગઈ	પશ્ચિમે ગઈ	ઉત્તરે ગઈ	પૂર્વે ગઈ
૩ દિને મળે	૨ માસે મળે	૧ મળે	શિઘ્ર મળે
કાણું નક્ષત્રો	ચીખડા નક્ષત્રો	દેખતા ન.	આંધળા ન.
મૃગશિર્ષ	આદ્રા	પુનર્વસુ	રોહિણી
અશ્લેષા	મઘા	પુ. ફા.	પુષ્ય
હસ્ત	ચિત્રા	સ્વાતિ	ઉ. ફા.
અનુરાધા	જ્યેષ્ઠા	મૂલ	વિશાખા
ઉ. પાઠા	અભિજિત	શ્રવણ	પુ. પાઠા
શતતારા	પુર્ણ ભાદ્ર પ.	ઉ. ભાદ્ર.	ધનિષ્ઠા
અશ્વિની	ભરણી	કૃતિકા	રેવતી

અધિક માસ

૨૦૨૮ માં વૈશાખ	૨૦૩૦ માં ભાદ્રપદ
૨૦૩૩ માં આષાઢ	૨૦૩૬ માં જ્યેષ્ઠ
૨૦૩૮ માં આસો	૨૦૩૯ માં ચૈત્ર પોષકલ્ય
૨૦૪૧ માં શ્રાવણ	૨૦૪૪ માં જ્યેષ્ઠ
૨૦૪૭ માં વૈશાખ	૨૦૪૯ માં ભાદ્રપદ
૨૦૫૨ માં જ્યેષ્ઠ	

નક્ષત્રસ્ય, મુહૂર્તસ્ય, તિથેશ્ચકરણસ્ય, ચતુર્ણામપિસૈતેષાં,
શકુનો દંડનાયક :

અર્થ — નક્ષત્ર, મુહૂર્ત, તિથિ અને કરણ એ ચાર કરતાં
શકુન વધારે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

૧૫૦

ડાબો

કાગ બોલે
કુકડો ,,
ધુવડ ,,
દુર્ગા ,,
ગદધા ભૂંકે
છીંક થાય
કુલપર જમર
મયૂર-હરણ

જમણો

સર્પ હોય
તેતર ,,
કબુતર ,,
ખાંશી થાય
ભેરવ બોલે.

ડાબો ઉતરે

ઉંટ, ગધેડો લાકડા

જમણો ઉતરે

વાંદરાં, કુતરા, બીલ્લી,
હાથી, ઘોડા, કોચલ,
રૂપારેલ, તેતર, હરણ.
મડદું, તે શિવાય પણ
ઘણા શકુનો છે.

સન્મુખે મળે

કુમારિકા, દહિં મયૂર,
ભેરી, રાજ, ચાવલ, રત્ન,
મુનિ, વીણા, દેવજા, સપુત્ર-
સધવા સ્ત્રી, વિધવા પણ,
માતા, ગોળા, નિર્ધૂમ
અગ્નિ, બોલતી ટીટોડી,
કુલની માળા, વાજિંત્રનો
શબ્દ, જલ પૂર્ણ કલશ,
ગાય, તિલક સહિત-
પ્રાહ્મણ દેખાય, નિલચાસ-
પક્ષી, બોલતા બગલા,
ઉડતા બગલા, બોલતો
મયૂર, નાચતો મોર, ડાબો
સારસ, ભક્ષ સહિત કુતર,
નોળીયો, મોર,
ઘણી ચકલી વાડે વૃક્ષ.

૧૫૧

યોગશાસ્ત્રમાં ધ્યાન ધરવાના ૧૦ સ્થાનો કહેલ છે.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭

ચક્ષુ, કાન, નાસિકાગ્રભાગ, લલાટ, મુખ, નાભિ, મસ્તક

૮ ૯ ૧૦

હૃદય, તાળવું, ભૂકુટિ

ગાથા:- નાભિ હૃદયના સાસ, લાલભૂતાલુ દષ્ટયઃ, મુખંકર્ણો
શિરશ્ચેતિ, ધ્યાન સ્થાનાન્યકીર્તિયન્ ॥ ૧ ॥

લવાલિનંદી ને પુદ્ગલાલિનંદીના ૧૧ દુર્ગુણો ૧. આહારના માટે ધર્મ કરે, ૨. પુજવાને માટે ધર્મ કરે, ૩. ઉપધિ (વસ્ત્ર-પાત્રાદિ) ને માટે ધર્મ કરે, ૪. સ્વધિગારવ (શ્રાવકો મારા થશે તેમાંથી માફ ગુજરાત ચાલશે) માટે ધર્મ કરે, ૫. ક્ષુદ્ર-પારકાં છિદ્ર ઉઘાડે, બીજાના અલ્પ અવગુણ દેખી લોકોની આગળ વિશેષ પ્રકારે કહે અને ગુણ ઢાંકે, પોતાની બડાઈ મારે, પોતાનો ઉત્કર્ષ થાય તેમ લોકોની આગલ કહે. ૬. લોભી-ધન ધાન્ય વસ્ત્ર કીર્તિ આદિ મેળવવામાં લીન હોય, તેમજ પોતાની પાસે રહેલી વસ્તુ ભોગવી ન શકે, બીજાને આપી ન શકે. સર્વની પાસે માગતો ફરે. ૭. દીન-પૌદ્ગલિક વસ્તુના વિયોગે કરી રાંક, લવિ-પ્યકાળની-ચિંતા કરે કે: હાય ! હાય ! હું શું ખાઈશ ? હું શું કરીશ ? એવી ચિંતાઓ કરે. ૮. મત્સરી-ધર્મ્યાળુ-બીજાના ગુણને સહન કરે નહિ, બીજાને સુખી જોઈને પોતે દુઃખી થાય, અને બીજાને દુઃખી જોઈ પોતે રાજી થાય-મલકાય. ૯. ભયવાન-નિરં-તર સર્વ લોકથી ભય પામતો રહે, પૌદ્ગલિક વસ્તુના વિયોગનો ભય રાખે. ૧૦ શઠ-કપટી-આચાર વિચાર, અને ઉચારમાં બુદ્ધાઈ હોય. ૧૧. અજ્ઞાની-ધર્મ અને અધર્મના સ્વરૂપથી અજાણ હોય. ઇતિ.

રાશિનો પરસ્પર મેળ

	મેષ	વૃ	મિ	કર્ક	સિં	કન્યા	તુલા	વૃ.	ધ.	મ.	કું.	મી.
મેષ	૧	અ	શુ	દે	શુ	શત્રુ	૦	પ્રી	શુ	શ્રે.	શુ.	શ્રે.
વૃષભ	અ	૧	શ્રે	શુ	શ્રે	શુ	પ્રી	૦	શ	શુ	દે	શુ
મિથુન	શુ	શ્રે	૧	ને	શુ	દે	શુ	શ	૦	પ્રી	મ	શ્રે
કર્ક	દે	શુ	ને	૧	શ્રે	શુ	શ્રે	મ	પ્રી	૦	શ	મ
સિંહ	શુ	શ્રે	શુ	શ્રે	૧	શુ	શુ	દે	શુ	શ	૦	પ્રી
કન્યા	શ	શુ	દે	શુ	શુ	૧	શ્રે	શુ	શ્રે	મ	પ્રી	૦
તુલા	૦	પ્રી	શુ	શ્રે	શુ	શ્રે	૧	અ	શુ	દે	શુ	શ
વૃશ્ચિક	પ્રી	૦	શ	મ	દે	શુ	અ	૧	શ્રે	શુ	શ્રે	શુ
ધન	શુ	શ	૦	પ્રી	શુ	શ્રે	શુ	શ્રે	૧	અ	શુ	દે
મકર	શ્રે	શુ	પ્રી	૦	શ	મ	દે	શુ	અ	૧	શ્રે	શુ
કુંભ	શુ	દે	મ	શ	૦	પ્રી	શુ	શ્રે	શુ	શ્રે	૧	અ
મીન	શ્રે	શુ	શ્રે	મ	પ્રી	૦	શ	શુ	દે	શુ	અ	૧

સાંકેતિક શબ્દો- ૧-શુભ, અ-અશુભ, શુ-શુભ, દે-દેશ્વર, શ-શત્રુ ૦-સમ. પ્રી-પ્રીતિ, શ્રે-શ્રેષ્ઠ, મ-મધ્યમ ન-નેષ્ટ
એ પ્રમાણે રાશિ રાશિનો મેળ જાણવું.

૧૫૩

ગામ તથા બેસાડનારને અનુકૂલ-પ્રતિકૂલ લગવાન :-

	મેષ	વૃષભ	મિથુન	કર્ક	સિંહ	કન્યા
ઐકરાશિ	૧૬-૧૯ ૨૧	૨-૧૭	૩-૪	૧૫	૫	૬-૨૨ ૨૪
૨-૧૧	૧૩-૧૪	૩-૪	૨-૧૭	૫	૧૫	૭-૨૩
	૧૮					
૩-૧૧	૩-૪	૧૩-૧૪	૫-૬-૧૯	૨-૬-૭	૩-૪	૮-૧૫
	૧૨	૧૫-૧૮	૨૧	૨૨-૨૪	૭-૨૩	
૪-૧૦	૧૧-૧૫	૫-૧૨	૬-૧૩-૧૪	૭-૧૬-૧૯	૨-૮	૧-૩-૪
	૨૦		૧૮-૨૨-૨૪	૨૧-૨૩	૧૭	૯-૧૦
૬-૫	૧-૫-૯	૬-૧૧-૨૦	૭-૨૩	૮	૧-૯-૧૦	૨-૧૭
	૧૦	૨૨-૨૪			૧૬-૧૯-૨૧	
૬-૫			૧૨	૧૩-૧૪		૧૧-૨૦
				૧૮		
૬-૮	૮	૭-૨૩	૧૧-૨૦	૧-૯-૧૦	૧૩-૧૪	૧૨
પ્રીતિષ્ઠક					૧૮	
૬-૮	૬-૨૨	૧-૯	૮	૧૨	૧૧-૨૦	૧૬-૧૯
મૃત્યુષ્ઠક	૨૪	૧૦				૨૧
૭-૭	૭-૨૩	૮	૧-૯-૧૦	૧૧-૨૦	૧૨	૧૩-૧૪
						૧૮
૨-૨૨	૨-૧૭	૧૬-૧૯	૧૫	૩-૪	૬-૨૨	૫
	૨૧				૨૪	
લગ્ન થીડી	૩-૫૮	૪-૨૭	૫-૧૦	૫-૩૬	૫-૩૧	૫-૧૮
લગ્ન કલાક	૧-૩૬	૧-૪૮	૨-૪	૨-૧૪	૨-૧૨	૨-૭
	તુલા	વૃશ્ચિક	ધન	મકર	કુંભ	મીન
	૭-૨૩	૮	૧-૯	૧૨	૧૨	૧૩-૧૪
			૧૦	૨૦		૧૮
						શુભ

૧૫૪

૬-૨૨	૧-૬	૮	૧૨	૧૧-૨૦	૧૬-૧૯	મધ્યમ
૨૪	૧૦				૨૧	
૬-૧૦	૬-૧૧	૭-૧૨	૮-૧૩	૧-૬-૧૦	૨-૧૧	શુભ
૧૫	૨૦, ૨૨	૨૩	૧૪, ૧૮	૧૬-૧૯-૨૧	૧૭-૨૦	
૧૦-૧૫	૫-૧૨	૬-૧૩-૧૪	૭-૧૬-૧૯	૨-૮	૧-૩-૪	અતિ
૨૦		૧૮, ૨૨, ૨૪	૨૧-૨૩	૧૭	૬-૧૦	શુભ
૩-૪	૧૫	૫-૧૬	૨-૧૭	૭-૨૩	૮	મધ્યમ
૧૨		૧૯-૨૧				
	૧૪-૧		૬-૨૨	૩-૪	૧૫	અશુભ
	૧૮		૨૪			
૨-૧૭	૧૬-૧૯	૧૫	૩-૪	૬-૨૨	૫	મધ્યમ
	૨૧			૨૪		
૧૩-૧૪	૩-૪	૨-૧૭	૫	૧૫	૭-૨૩	અશુભ
૧૮						
૧૬-૧૯	૨-૧૭	૩-૪	૧૫	૫	૬-૨૨	શુભ
૨૧					૨૪	
૮	૭-૨૩	૧૧-૨૦	૧-૬	૧૩-૧૪	૧૨	અશુભ
			૧૦	૧૮		
૫-૧૮	૫-૩૧	૫-૩૬	૫-૧૦	૪-૨૭	૩-૫૮	પળ
૨-૭	૨-૧૨	૨-૧૪	૨-૪	૧-૪૮	૧-૩૬	મિનિટ

ભગવાનના

જન્મ નક્ષત્ર, જન્મ રાશિ

ઉષા	ધન	૧
રોહિણી	વૃષ.	૨
મૃગ.	મિથુ.	૩
પુનર્વસુ	,,	૪
મઘા.	સિંહ	૫
ચિત્રા	કન્યા	૬
વિશાખા	તુલા	૭
અનુરાધા	વૃશ્ચિ.	૮
મૂલ	ધન	૯
પૂ. પા	,,	૧૦
શ્રવણ	મકર	૧૧
શતતારા	કુંભ	૧૨
ઉ. ભાદ્ર	મીન	૧૩
રેવતી	,,	૧૪
પુષ્ય	કર્ક	૧૫
ભરણી	મેષ	૧૬
કૃતિકા	વૃષભ	૧૭
રેવતી	મીન	૧૮
અશ્વિની	મેષ	૧૯
શ્રવણ	મકર	૨૦
અશ્વિની	મેષ	૨૧
ચિત્રા	કન્યા	૨૨
વિશાખા	તુલા	૨૩
ઉ. ફા	કન્યા	૨૪

એ પ્રમાણે નક્ષત્ર ત્રિરાશિ જાણવી.

૧૫૬

જાણુવા આદરવા પાળવાની અષ્ટભંગી

૧	જાણુ	નહિ	આદરે	નહિ	પાળે	નહિ	મિથ્યા દષ્ટિ
૨	„	„	„	„	પાળે.	„	મિ.ની કષ્ટ કર્યા
૩	„	„	આદરે	„	પાળે	નહિ.	પાસ, ત્યા, દુર્ભાવિ
૪	„	„	„	„	પાળે.	„	અભવ્ય, ઉત્સુચિયા
૫	જાણુ	„	આદરે	નહી,	પાળે	નહિ.	અવિરતી સમ્યક્દ્રષ્ટિ
૬	„	„	„	„	પાળે—	„	અનુત્તરવાગ્મીદેવ
૭	„	„	આદરે	„	પાળે	નહિ	સંવિત્ત પાક્ષિક
૮	„	„	„	„	પાળે	„	મુનિરાજ

આદરવું એટલે સ્વીકારવું

મોક્ષ ગમનની મર્યાદા —

૧ થી ૩૨ સમય સુધી	૮	જીવ	નિરંતર	મોક્ષે	જાય.	પછી	અવશ્ય
૩૩ થી ૪૮ સમય સુધી	૭	જીવ	„	„	અંતર	પડે.	
૪૯ થી ૬૦	૬	„	„	„			
૬૧ થી ૭૨	૫	„	„	„			
૭૩ થી ૮૪	૪	„	„	„			
૮૫ થી ૯૬	૩	„	„	„			
૯૭ થી ૧૦૨	૨	„	„	„			
૧૦૩ થી ૧૦૮	૧	„	„	„			

અંગ ફરકણુ વિચાર સજ્જાય

શ્રી શ્રીહર્ષપ્રભુગુરૂવંદી, જોડી કરીશ હું ચોપાઠછિંદ;

નરનારીના અંગઉપાંગ, કુરકે તાંસ ફળાફળ ચંગ ૧
માથું કુરકે પુહવીરાજ, પામી અવિચલ સારેકાજ;

ભાલ કુરકે સાજન વૃદ્ધિ, દિનદિન થાયે ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ. ૨
પાંપણુ કુરકે સુખ સંપજે, થાનક બેઠાં થાયે ત્રિજે;

નાઠ આંખ વિચે કુરકે નેહ, પ્રિય સંગમ હોયે અવિહત નેહ. ૩
બેઉ આંખો કુરકે જામ, મિત્રમળે આણચિંત્યોતામ;

નયન વિચાર કહું હવે જીઓ, વેદાગમનો લેઈ દુહો. ૪
જમણી આંખો ઉપર કુરે, તો જસ લાલ ને સુખ અનુસરે;

હાણુ અને ક્ષયભય નીચલે, ફરકે તત આંખે મહીચલે. ૫
સુખભોગ સંગમ ડાબીએ, નીચલી કુરકે ફળ ભાવિએ;

ઉપર લીએ ક્ષય દુઃખ થાય, ઇણીપરે નયન કલાં વિગતાય. ૬
નાક તણી ઢાંડી જવ કુરે, આતમ સંતોષી સુખ કરે;

ઠીંગસી કુરકે જવ નાસિકા, દીયે ભવ જસની તવ આસિકા ૭
લમણુ કુરકે લખમીલછિ, પામે દુધ દહી ધૂત છાસ;

કાન કુરકે તો વચન સુણે, રૂડીવાત દિશોદિશિ સુણે. ૮
ગાલ કુરકે તો સઘળા ભોગ, અથવા ભોજન સાસુર ભોગ;

હોઠ કુરકે જવ ઉપરે, તવ અચિંત્ય કળિયલ નર કરે. ૯
મુખ મિષ્ટાન્ન કુરકે લહે, સ્ત્રીનો સંગમથિર ગહ ગહે;

ભોગ લહીજે હિડકી કુરી, હોઠે કુરકી બોલી ખરી. ૧૦

૧૫૮

ગળું કુરકે જવ નરનાર, વસ્ત્રાભરણુ લહે તેણીવાર;

ગાવડ કુરકે ભય મરણુરો, દાખવીઓ ફળ શાસ્ત્રે ખરો. ૧૧

ઠળહ કુરકે હુવે તેહવે, લાભ ભોગ જસુ કુરકે ખવે;

કાંખ કુરકે હોવે ધનહાણુ, વાત કહી છે એવાં પુરાણુ. ૧૨

પસવાર કુરકે જિણુજિસે, વલ્લભવાત સુણાવે તિસે,

પુંઠ કુરકે તો વૈરી મરે, કાજ સવિ ઘર બેઠાં સરે. ૧૩

ખાંહ કુરકે પ્રીય જો મળે, કોણી કુરકે જયપદ મળે;

કર કુરકે ટાળે આપદા, કુરકે હથેળી દિયે સંપદા. ૧૪

પોંચા કુરકે ચિતારે મિત્ત, અથવા કિંપિ વધારે પ્રીત;

આંગુળિયાં પણુ તેહ વિચાર, નખ કુરકે વૈરી જયકાર. ૧૫

હૈડું કુરકે લાભ પ્રમાણુ, સ્તન કુરકે વિશેષ તસુબાણુ;

પેટ કુરકે વાધે તસ ભંડાર, નાભી કુરકે પાય વિહાર. ૧૬

આશન કુરકે સ્ત્રી સંતાન, એહવું સુણીયેં લૌકિકે જ્ઞાન;

ઢીંચણુ કુરકે હરખ નિધાન, અથવા પદવી લહે પ્રધાન. ૧૭

શુદ્ધ કુરકતાં રમણીરંગ, પામે નિશ્ચે ઉત્તમ સંગ;

કટી કુરકે પહેરે વસ્ત્ર, સાથળ કુરકે બાંધન શસ્ત્ર. ૧૮

શુડા કુરકે વાહન ચડે, જંઘા કુરકે પંથે ખરે;

ત્રીરી કુરકે સંપદા વધે, અથવા કેઈ અસિતિત સધે. ૧૯

પગ ઉપર કુરકે ધન હોય, પગતળીયે સવિશેષોભેય;

પગઆંગુલીઓ જિસે કુરકેરે, તવ અભિષ્ટ ઘર આવી ભરે ૨૦

પુરૂષ અંગ લીજીએ જમણો, વામ અંગુળ ફળ નારી તણો;

તુરત ફલ આપે શુભગને, મધ્યમ ફળ આપે વિહિનને ૨૧

દિવસ તાણું ફળ બોલ્યું કંમે, વહી વિપરીત કહ્યું નિશિ સમે;

૧૫૯

બ્રહ્મચારી બાળ કુમાર, રાજ્ય પ્રમુખ ક્ષણપતિસાર. ૨૨

૯ ૭ ૬ ૧

સંવતનંદલવનરસચંદ્ર, દસહરાદિન મહિમાણુંદ;

કહી વાત તન ફરકણ તણી, આગમવાણીનિશિગુરુભણી. ૨૩

કચ્છી સંપ્રદાય આઠકોટી મોટા પક્ષના પુજ્યશ્રી શ્રી
જસરાજજી સ્વામી ઠાણા ૪ સંવત ૧૮૯૧ માં ચોમાસો હતા ત્યારે
કારતક સુદ ૮ ના દિને મુનિશ્રી કરમચંદ્રજી સ્વામીએ આ લખી
છે—બનાવી છે—આ બોલો શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રમાં ભગવાન શ્રી મહા-
વીર દેવે કહ્યા છે. તે બોલો કવિતારૂપે બનાવેલ છે. જે સાધુ
(શ્રેષ્ઠ આચારવાલા—સારા) ચોશઠ ઈંદ્રને પણ વંદનિક પુજનિક
હોય, પણ જે સ્ત્રીને વશ પડે તો મહાદુઃખી થાય છે તેના માટે
આ કવિત છે. એક આંણ રાંણકી, પચાસ આંણ બેરકી;

હીંગ લાવ તેલ લાવ, ગોળ લાવ ખાંડ લાવ;

ઘૂત લાવ લૂંણલાવ મણકી, ૧॥

સોલહી સણગાર લાવ, કાનકો અકોટો લાવ;

ચોડવાકી ટીલી લાવ, રાખડી રતનકી. ૨॥

હાથકા બે મુંડા લાવ, કાનકી અલી લાવ;

નાકકો નકેસર લાવ, ચુડી હાથી દંતણકી ૩॥

ચુપ લાવ હાર લાવ, દોર લાવ ચોકી લાવ;

પગકો ઝાંઝર લાવ, બાબુબંધ જડાવકી ૪

વીંછીયા પાનડી લાવ, કાંકણી કંદોરડાર;

મુદરીકા કર્ડ વખાણ. વીંટીય સોવનકી ૫

૧૬૦

હાથકા બેરખા લાવ, સુંદરડી મરોહ્દાર;

કેડકે કંદોરો લાવ, ચોડી લાવ ઝડાવકી ૬
ચૌપતી ચારણો લાવ, બાજરો બોહલો લાવ;કાઠકી કથરોટ લાવ, હાંડી લાવ રૂપનકી ૭
કુંડી લાવ થાલી લાવ, પાલી લાવ ઉખડો લાવ;મુસલો લાવ તાડી લાવ, સાડી લાવ ઝડીયનકી ૮
ધંધિણુ લાવ કડછી લાવ, વેલાણુ લાવ ચકલો લાવ;

ચોકીય ચલોટો લાવ, લાવ લાવ લાવ લાવ;

એક આંણુ રાંણકી, પચાસ આંણુ બેરકી ૯

આખી છંદગી બરખાદ થાય. લોકોમાં અપયશ થાય. પછી
દુર્ગતિમાં જાય. સ્ત્રીને ત્યજે તે સુખી થાય..શ્રી સિદ્ધપુજન તથા સ્નાત્ર પુજન અંગેની ક્રિયામાં વપરાતી
ચીજો નીચે મુજબની છે :—કંકુ, કેશર, કસ્તુરી, અંબર, બરાસ, ગોરૂચંદન, અત્તર, હીના,
ગુલાબ, કેવડો, ખસ, ચંપો, અગરનોચુવો અગર, રતાંજલી,
સુખડ, વાલાકુંચી, મોરખીંછી, પંચરતનની પોટલી, સોનારૂપાના
કુલ, અગરબત્તી, વાસક્ષેપ, દશાંગધૂપ, વરખ, સુખડતું તેલ,
આમળાતું તેલ, ગુલાબ જળ, સર્વે ઔષધિ, કાચો હિંગલોક,
ગંગાજળ, કિંદરૂપ, કસુંબીનાડું, સુતરના દડા, મરચકંકોલ, પીડી-
નોવાનો, લાલ ને કાળી સોપારી, વૃષભની માટી, રક્ષાપોટલી,
સોનેરી રૂપેરી બાદલું, આટલી ચીજો અવશ્ય જોઈએ.

સમાપ્ત

ટાઈટલ : જ્ઞાનેશ્વર પ્રિન્ટરી વીકાટા શિડ - અમદાવાદ.